

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

OBSAH

9	<i>Doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc. (9. 8. 1910 — 12. 3. 1988)</i>
	<i>Články</i>
13	Ludmila P. Laptěvová, Ruský historik N. V. Jastrebov (1869—1923) a jeho styky s Čechami a pražskou univerzitou
53	Zdeněk Šimeček, Slavistika na německé univerzitě v Praze a zápasy o její charakter
79	Milada Polišenská, Indolog Otakar Pertold jako první československý konzul v Bombaji
101	Pavel Mates, K situaci na vysokých školách v období tzv. II. republiky
	<i>Recenze</i>
115	Die Universität zu Prag. Jan Havránek — Michal Svatoš
117	Thomas Ellwein, Die deutsche Universität. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Jan Havránek — Michal Svatoš
118	Ohlas Wyclifova jubilea v anglické odborné literatuře. Vilém Herold
128	Komenský a Herborn. Věra Soudilová
133	Oslava 350. výročí založení trnavské univerzity. Ivana Čornejová
140	Z publikací vídeňského univerzitního archivu. Miroslav Kunštát
	<i>Referáty a zprávy</i>
147	History of Universities V—VI, 1985—1986/7 (Jan Havránek)
149	Josef Hanzal, Od baroka k romantismu (Ivana Čornejová)
150	Maria Bogucka, Dzieje kultury polskiej do 1918 roku (Jiří Pešek)
152	Pocťa profesorce K. Mrozowské (Jiří Pešek)

- 154 Theodor Syllaba — Sáva Heřman, A. Teodorov-Balan na univerzitě v Praze (Marie Štemberková)
 155 Romuald Gelles, Rola szkoły niemieckiej w kształtowaniu obrazu Polski i Polaków w okresie międzywojennym (Jiří Kuděla)
 156 Wissenschaft im Nationalsozialismus (Jiří Kuděla)

Cizojazyčná shrnutí

- 51 Ludmila P. Lapteva, Der russische Historiker N. V. Jastrebov (1869-1923) und seine Verbindung mit Böhmen und der Prager Universität
 52 Людмила П. Лаптева, Русский историк Н. В. Ястребов (1869-1923) и его связи с Чехией и пражским университетом
 77 Zdeněk Šimeček, Die Slawistik an der Deutschen Universität in Prag und die Bestrebungen um ihren Charakter (1914—1918)
 99 Milada Polišenská, Der Indologe Otakar Pertold als erster tschechoslowakischer Konsul in Bombay
 112 Pavel Mates, Zur Situation an den Hochschulen der s. g. II. Republik

Autoři

- PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
 Doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Vilém Herold, CSc., Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha
 PhDr. Jiří Kuděla, Archiv hl. města Prahy, Praha
 PhDr. Miroslav Kunštát, Archiv Univerzity Karlovy, Praha
 Prof. Ludmila Pavlovna Laptěvová, Historická fakulta Lomonosovovy státní univerzity, Moskva
 Doc. JUDr. Pavel Mates, CSc., Právnická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, Brno
 PhDr. Jiří Pešek, CSc., Archiv hl. města Prahy, Praha
 PhDr. Milada Polišenská, CSc., Federální ministerstvo zahraničních věcí, Praha
 PhDr. Věra Soudilová, Pedagogický ústav J. A. Komenského, Praha
 PhDr. Michal Svatoš, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Zdeněk Šimeček, CSc., Ústav slavistiky ČSAV, Brno
 PhDr. Marie Štemberková, Archiv Univerzity Karlovy, Praha

Doc. MUDr. LUDMILA SINKULOVÁ, CSc.
 (9. 8. 1910—12. 3. 1988)

Doc. MUDr. LUDMILA SINKULOVÁ, CSc.

(9. 8. 1910—12. 3. 1988)

V březnu r. 1988 zemřela dlouholetá členka redakční rady našeho časopisu, doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc., jedna z nejvýraznějších osobností našeho zdravotnictví a dějin lékařství poválečného období.

Ludmila Sinkulová pocházela z pokrokově orientované učitelské rodiny a brzy po příchodu na pražskou lékařskou fakultu se zapojila do levicového studentského hnutí. V r. 1932 pomáhala založit Jednotu pokrokových a nemajetných studentů na lékařské fakultě a pracovala v jejím výboru až do promoce v r. 1936. Od r. 1933 byla členkou KSČ a do roku 1936 působila ve výboru Komunistické studentské frakce. Stála i u kolébky časopisu pokrokových mediků a lékařů Roentgen, který spoluredigovala do jeho zákazu. Od prvních dnů okupace se zapojila do ilegální práce v řadách KSČ. Po zatčení svého manžela Václava Sinkule, redaktora Rudého práva (popraven v r. 1942), se skrývala v Praze a okolí, poté se rozhodla uniknout pronásledování tím, že pod cizím jménem (Marie Nedbalová) odešla do pracovního nasazení do Německa; nejprve pracovala jako dělnice v Lipsku, poté jako služebná a pomocná ošetřovatelka v jedné z vídeňských nemocnic.

Po osvobození se s ní setkáváme v různých vedoucích funkcích na ministerstvu sociální péče, ministerstvu zdravotnictví (v letech 1946-49 pracovala mj. ve zdravotních a sociálních komisích ÚV KSČ), Ústavu hygieny práce, Výzkumném ústavu organizace zdravotnictví a konečně od r. 1961 do r. 1973 byla přednostkou Ústavu dějin lékařství FVL UK.

Publikovat začala již během studií, její pozoruhodná bibliografie obsahuje přes 250 odborných statí, několik monografií, populární články, recenze atd. Po válce bylo těžiště její publikační činnosti v pracích zdravotnických, své studie věnovala zejména aktuálním otázkám přestavby našeho zdravotnictví na socialistických principech, novému řešení zdravotní péče o pracující na závodech, zdravotní výchovy, prevence atd. Od 2. poloviny 50. let, po příchodu do Výzkumného ústavu organizace zdravotnictví se v jejích pracích začíná výrazně projevovat snaha

po objasňování zdravotnických problémů v jejich historickém vývoji. V r. 1958 vydává knihu *Stát, lékaři a zdraví lidu*, která je prvním pokusem o souhrnnou historii vývoje zdravotní služby u nás (v r. 1960 oceněna Húskovou cenou Lékařské společnosti J. E. Purkyně). Také její habilitační práce *Zdravotnictví ve Slovenské republice* rad je věnována dosud neprobádané kapitole novověkých dějin našeho zdravotnictví.

Po příchodu do Ústavu dějin lékařství FVL UK (leden 1961), se s velkou energií vrhá do organizace výzkumu i pedagogické práce dosud u nás celkem opomíjeného oboru. Navazuje úzkou spolupráci s obecnými historiky, prosazuje přijetí mladých pracovníků do aspirantury, snaží se vědecky koncipovat náplň a úkoly dějin lékařství a zdravotnictví jako mezioborové disciplíny vyžadující specifických metod práce i školených odborníků. Z popudu Ludmily Sinkulové vznikl první pokus o syntetické dějiny našeho lékařství (*Dějiny československého lékařství I., od pravěku do r. 1740, kolektiv autorů, Praha 1965; II. 1740—1848, L. Sinkulová, Praha 1965*), vydaný jako skripta a podrobený široké diskusi odborníků z řad lékařů, historiků, filozofů aj. odborníků. Za svého působení v ÚDL publikovala doc. Sinkulová i další pozoruhodné práce z dějin lékařství, z nichž některé došly zaslouženého veřejného ocenění.

Všechny historické studie doc. Sinkulové se vyznačují vzácným smyslem pro zobecnění výsledků pečlivé práce s prameny a syntetizujícím nadhledem, který jí umožnil objevným způsobem interpretovat dějiny našeho lékařství a zdravotnictví zvláště v 18. a 19. století a oprostit je od četných polopravd a idealizací v podání jiných autorů. Doc. Sinkulová byla nadána i literárními schopnostmi, které zvláště uplatnila ve své autobiografické knize *Byla jsem někdo jiný*, v níž s dokumentární přesností, ale zároveň umělecky velmi působivou formou, popisuje své životní osudy za druhé světové války (knihou získala prvou cenu v soutěži SPB a byla vyhlášena nejlepší knihou roku nakladatelství Mladá fronta v r. 1983).

Se stejným zaujetím jako své vědecké a literární činnosti se věnovala po celý život i práci redaktorské, která patřila k jejím nejmilejším. Pracovala v redakčních radách různých časopisů (*Pracovní lékařství, Dějiny věd a techniky, HUCP*) zejména však v *Praktickém lékaři*, který v l. 1955—72 jako jeho šéfredaktorka přivedla k vysoké odborné úrovni a velké oblibě v řadách lékařů.

Docentka Sinkulová byla neobyčejně silná osobnost, přímá, statečná, jiskřící intelektem i originálním smyslem pro humor. Zaujatá pro práci, s hlubokým zájmem o vše kolem sebe byla vždy ochotná pomáhat a důsledně bojovat proti všemu bezpráví. Její bohatý a plodný, nikoliv však lehký a jednoduchý život byl příkladný.

Čest její památce.

ČLÁNKY

**RUSKÝ HISTORIK N. V. JASTREBOV (1869—1923)
A JEHO STYKY S ČECHAMI
A PRAŽSKOU UNIVERZITOU**

LUDMILA P. LAPTĚVOVÁ

Konec devatenáctého a počáteční půldruhé desetiletí dvacátého století se v Rusku vyznačovaly rozmachem historické vědy. Vzniklo tehdy velké množství prací z historie vlastního národa i obecných dějin, které neztratily vědecký význam ani v dnešní době. V oblasti studia dějin Slovanů k nim patří i práce Nikolaje Vladimiroviče Jastrebova, jehož jméno je nezaslouženě v historiografii takřka zapomenuto. O Jastrebovovi bylo napsáno pouze několik drobných článků. Patří k nim nekrology v *Tribuně* a *Lidových novinách*, v časopise *Slavia*;^{1/} Jastrebovův život a činnost dosti podrobně vylíčil K. Krofta,^{2/} stručnou informaci poskytl V. A. Francev.^{3/} Na Jastrebovovu smrt zareagoval v Rusku P. A. Lavrov.^{4/} V r. 1934 vyšlo o Jastrebovovi heslo v *Ottově slovníku*;^{5/} další stať se však objevila teprve za čtyřicet pět let v informační publikaci o předrevolučních ruských slavistech^{6/} a napsala ji autorka těchto řádků. Speciální práce zahrnují analýzu a hodnocení spisů N. V. Jastrebova o Petru Chelčickém^{7/} a jednotě bratrské^{8/} ze současných pozic a rov-

^{1/} J. Bidlo, Nikolaj Vladimirovič Jastrebov. *Tribuna* 23. 5. 1923 [dále J. B., Tr.]; Sh., N. V. Jastrebov zemřel. *Lidové Noviny*, Brno 23. 5. 1923 [dále Sh.]; J. Slavík, Nikolaj Vladimirovič Jastrebov. *Slavia* II, 1923—24 [dále Sl.].

^{2/} K. Krofta, N. V. Jastrebov + 17. května 1923. *ČČH* 29, 1923 [dále Kr. 1923], s. 168—173.

^{3/} In: *Universita Karlova v Praze v roce 1922—1923. Zpráva o studijním roku 1922 až 1923* [dále Fr.].

^{4/} P. A. Lavrov, N. V. Jastrebov i jeho učenaja i prepodavatel'skaja dejatelnost'. *Izvestija Otdělenija Russkogo jazyka i slovesnosti Rossijskoj Akademii nauk*, t. 28, 1923, Leningrad 1924 [dále Lavr. 1924], s. 441—444.

^{5/} Jastrebov N. V., *Ottův slovník naučný nové doby*, d. III, sv. 1, Praha 1934, s. 129.

^{6/} *Slavjanověděnije v dorevoljucionnoj Rossiji. Bibliografičeskij slovar'*, Moskva [dále jen M.] 1979, s. 386—387.

^{7/} L. P. Laptěva, Petr Chelčickij v osveščeni ruskog dorevoljucionnoj istoriografiji XIX — načala XX vv. *Folia Historica Bohemica* 9, Praha 1985, s. 175—234.

^{8/} L. P. Laptěva, *Obščina češskich brat'jev v osveščeni ruskog istoriografiji XIX — načala XX vv.* Přijato do tisku v FNV 12.

něž celkově posuzují jeho názory na husitské hnutí.^{9/} Veškerá literatura, která je k dispozici, dává jen částečnou představu o životní a tvůrčí dráze vědce, a přitom neukazuje v plné míře jeho přínos ke studiu dějin Slovanů.

Hlavním úkolem této stati je rozbor jedné stránky činnosti N. V. Jastrebova, a to jeho styků s Čechami a pražskou univerzitou. S přihlédnutím k velkému množství faktických nepřesností a sporných hodnocení, které se vyskytují nejen v literatuře, ale i v archivních materiálech, bude jistě účelné zastavit se také u celkového díla tohoto vědce. Pro naši práci posloužily jako prameny hlavně archivní materiály, které autorka studovala od roku 1962. Jastrebovův osobní archiv je neznámý a snad se ani nezachoval v úplnosti, ale dokumenty o jeho studiu, zahraničních studijních cestách, služebním postupu, pedagogické činnosti, o práci na různých edicích, jeho korespondence, oficiální zprávy a podání jsou uchovávány v několika sovětských archívech — v Leningradském státním historickém archívu (LGIA), v Ústředním státním historickém archívu v Leningradě (CGIAL), v Archívu Akademie věd v Leningradě (AANL) a některých dalších. Kromě toho se dokumenty využitě v článku a týkající se Jastrebovových vztahů k Čechám vyskytují v Archívu Univerzity Karlovy (AUK), Ústředním archívu Československé akademie věd (ÚA ČSAV), Literárním archívu Památníku národního písemnictví (LA PNP), Archívu Kanceláře prezidenta ČSSR, Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ, Archívu federálního ministerstva zahraničních věcí ČSSR.^{10/} Kromě archivních materiálů bylo k rozboru využito Jastrebovových prací o dějinách Čech, jeho recenzí o pracích českých vědců, ohlasů českého vědeckého tisku na spisy ruského historika, vydaných dopisů J. Pekaře Jastrebovovi a jiných materiálů.

☆

N. V. Jastrebov se narodil 10. července 1869^{11/} ve Vetluze, nevelkém městečku kostromské gubernie, v rodině chudého pravoslavného duchovního. Prošel duchovním učilištěm (nižší třídy gymnázia pro přípravu pravoslavných duchovních — pozn. překl.) a poté vstoupil do kostromského duchovního semináře. Po jeho absolvování v r. 1890^{12/}

^{9/} L. P. Laptěva, *Russkaja istoriografija gusitskogo dviženija...*, M. 1978, s. 249 až 258.

^{10/} Za desetiletí, která uplynula od doby mého bádání v řadě archivů ČSSR, byly některé dokumenty postoupeny do jiných depozitářů. Jelikož nemám možnost pátrat po těchto přesunech, odvolávám se na ty archívy, v nichž jsem se seznamovala s příslušnými otázkami.

^{11/} LGIA f. 14, op. 3, d. 16107, l. 31 — Curriculum vitae 1908 (dále Curriculum); viz též LGIA, f. 14, op. 3, t. 3, d. 16332, l. 252—259 — formulářový soupis o Jastrebovově službě 1918 (dále Form. soup. 1918).

^{12/} LGIA f. 14, op. 2, d. 1028 — vysvědčení o Jastrebovově absolvování Kostromského duchovního semináře.

pokračoval ve vzdělání na petrohradské duchovní akademii, ale r. 1891 přestoupil na historicko-filologickou fakultu (byla to v podstatě naše filozofická fakulta — pozn. překl.) petrohradské univerzity.^{13/} Otcova rodina byla početná, proto si N. V. Jastrebov musel přivydělávat kondicemi, a pomáhat tak jako nejstarší syn mladším bratrům a sestře. Jeho výjimečné schopnosti, píle a energie způsobily, že znamenitě obstál ve studiu. Specializoval se na katedře slovanské filologie u prof. V. I. Lamanského, který také orientoval Jastrebovův zájem na dějiny Slovanů. Studentské práce budoucího vědce byly dvakrát odměněny zlatou medailí.^{14/} Jedna z nich, závěrečná, nesla název Jan Amos Komenský, na jejím základě autor později napsal heslo Komenský do Encyklopedického slovníku Brockhause a Jefrona.^{15/}

V roce 1895 absolvoval Jastrebov univerzitu^{16/} a zůstal na katedře slovanské filologie, aby se tu připravoval speciálně na profesuru dějin Slovanů.^{17/} Jak podotýkají Jastrebovovi životopisci,^{18/} na radu V. I. Lamanského se jeho žák ponořil do historie husitského hnutí, zvláště pak jeho ideové stránky. V r. 1896 zveřejnil Jastrebov svůj první článek na toto téma — Nástin života a literární činnosti Petra Chelčického (z dějin husitství).^{19/} Od 20. května do 20. srpna 1898 byl na studijní cestě v zahraničí a patrně poprvé navštívil Čechy. Zatím se však nepodařilo vyjasnit podrobnosti o této cestě.^{20/} V r. 1899 složil Jastrebov magisterské zkoušky^{21/} a od 1. ledna 1900 byl znovu poslán služebně za hranice,^{22/} již jako kandidát nově plánované „katedry dějin slovanských národů“.^{23/} Konkrétní úkoly této dvouleté Jastrebovovy cesty jsou vyloženy v Instrukci pro studium kandidátů profesury, zejména v té její části, kterou pro N. V. Jastrebova sepsal 17. listopadu 1899 V. I. Lamanskij.^{24/} Právě se tu, že Jastrebov je povinen „seznámit se pod vedením zkušených vědců z Rakouského historického ústavu se středověkou latinskou paleografií

^{13/} Curriculum.

^{14/} CGIAL f. 733, op. 1, d. 205, l. 46a — Memorandum V. I. Lamanského historicko-filologické fakultě Petrohradské univerzity 29. 9. 1901 (dále Lam. Mem. 1901).

^{15/} Enciklopedičeskij slovar' Brokgauza i Jefrona, t. XVa, Petěrburg 1895, s. 826 až 830.

^{16/} LGIA f. 14, op. 2, d. 1028, l. 2 — Diplom o absolutoriu univerzity.

^{17/} Curriculum; Form. soup. 1918.

^{18/} J. B., Tr.; Sh.; Kr. 1923.

^{19/} Viz ŽMNP 1985, č. 12, s. 224—250.

^{20/} Je zmíněna pouze ve Form. soup. 1918 (dokonce v Curriculum odkazy na studijní cestu chybějí).

^{21/} Curriculum; Form. soup. 1918.

^{22/} Tamtéž.

^{23/} Viz Lam. Mem. 1901. R. 1901 byla ruskému ministerstvu národní osvěty adresována žádost o zřízení druhé slavistické katedry na univerzitách, jmenovitě katedry dějin slovanských národů. Petrohradská univerzita v naději na její otevření připravovala příslušného odborníka. Katedra však stejně nebyla ustavena. Podrobněji viz: L. P. Laptěva, *Razvitiije slavjanověděníja v Rossiji s 90-ch godov XIX v. po 1917 g. In: Istorija na slavistikata ot kraja na XIX i načaloto na XX vek, Sofia 1981, s. 36.*

^{24/} CGIAL f. 733, op. 226, d. 70, l. 3—7.

a s nejnovějšími historicko-kritickými výzkumy oficiálních (dokumentačních) a letopisných pramenů (včetně životů světců) středověkých dějin slovanských zemí, které se v různých dobách staly součástí nynější rakousko-uherské monarchie; ... seznámit se s živým jazykem jiho- a severozápadních slovanských národností, navštívit jejich země, navázat osobní styky s jejich spisovateli a vědci, seznámit se s jejich městským a venkovským životem, prohlédnout si tamější muzea a knihovny, a přitom dle možnosti spojit studium přítomnosti se studiem minulosti... Připravit si materiály pro příští vědecké práce...“ Dále Lamanskij vypočítával vědecké instituce a jednotlivé osobnosti, na které se měl Jastrebov obracet s žádostí o pomoc a konzultace.

Jastrebov byl dobře připraven ke splnění stanovených úkolů. Ještě v semináři zvládl řečtinu, latinu a hebrejštinu, uměl francouzsky a německy,^{25/} v semináři a na duchovní akademii se mu dostalo speciálního bohoslovecko-filozofického vzdělání, takže byl plně způsobilý studovat dějiny jednoty bratrské. Předpokládal také, že její dějiny se stanou námětem jeho magisterské disertace.

Jastrebov ovšem přijel do rakouského hlavního města v únoru 1900, kdy se na vídeňské univerzitě uzavíral zimní semestr a „všichni zajímaví a žádoucí profesori končili přednášky“. Počítal s tím, že si ve Vídni „poslechne přednášky ze slovanských starožitností a o cyrilometodějské otázce — Jagiče, z dějin jižních Slovanů — Jirečka, z historické geografie a etnografie východní Evropy — Tomaschka“,^{26/} ale nepodařilo se mu to. Nedostal se ani na přednášky z pomocných věd historických, ani o pramenech rakouských dějin. „Proto teď studuji latinskou paleografii z knih a tabulek,“ oznamuje Jastrebov v citovaném dopise. V očekávání začátku letního semestru se usilovně zdokonaluje v němčině: znal ji sice teoreticky, ale nerozuměl hovorové řeči a byl „nucen vzít si učitele“^{27/} a vůbec ztrácet „moc času s němčinou“.^{28/} Záhy už mohl oznámit, že mluví německy „velmi odvážně“ a že mu jeho okolí úplně rozumí, a to už je „velké plus“.^{29/} Od zahájení nového semestru počal Jastrebov navštěvovat na vídeňské univerzitě přednášky profesorů V. Jagiče a K. Jirečka. „Byl jsem u Jagiče a Jirečka,“ informuje Lamanského. „Ten i onen mě dobře přijali, zvláště Jagič, ten dokonce vřele. Vyptával se na mé vědecké plány... Radí mi, abych déle pobyl v Praze.“^{30/} V příštím dopise čteme: „Několikrát jsem byl na Jagičových

^{25/} Viz citované vysvědčení o absolvování semináře.

^{26/} Jastrebov A. A. Šachmatovovi 18. 3. 1900 z Vídně. AANL f. 134, op. 3, č. 1783 [všechny níže uvedené dopisy Jastrebova Šachmatovovi jsou z téhož fondu].

^{27/} Jastrebov Lamanskému 8./20. února 1900 z Vídně. AANL f. 35, op. 1, d. 1635 [všechny níže uvedené dopisy Jastrebova Lamanskému jsou z téhož fondu].

^{28/} Jastrebov Šachmatovovi 18. března 1900 z Vídně.

^{29/} Jastrebov Lamanskému 20. 2./4. 3. 1900 z Vídně.

^{30/} Jastrebov Lamanskému 8./20. února 1900 z Vídně.

a Jirečkových přednáškách; prvním z nich je dobře rozumět, neboť přednáší velmi zřetelně, pomalu, no a ten druhý — ten to prostě žene... Jagičovy přednášky jsou velmi zajímavé, trefil jsem právě na charakteristiku pramenů ze západoslovanského bájesloví.“^{31/} Jastrebov navštěvoval i Jagičův seminář, o čemž psal: „Někdy se zdržují v tom semináři, poznal jsem už leckoho ze studentů, kteří tam pracují; dobrá instituce, jakou nemáme, a Bůh ví, kdy budeme mít.“ Jastrebov tu ještě jednou vyslovuje své mínění o Jagičovi: „Je to velmi čilý člověk, zajímavý společník a co hlavní — není takový, jak jsem si ho představoval. Leckdo mi říká, že prý je to všechno jen zdání — jen k Rusům je takový; nevím...“^{32/} Z Jagičových přednášek si Jastrebov vyposlechl rovněž slovanskou paleografii, „kde vynikající slavista prokázal, že se cyrilice a hlaholice vyvíjely paralelně z řeckého písma.“^{33/} Z dějin Slovanů poslouchal Jastrebov dvě přednášky: Jirečkovu obecnou přednášku z dějin národů a států Balkánského poloostrova od doby, kdy se v Evropě objevili Turci, a speciální přednášku téhož profesora o Konstantinu Porfyrogennétovi a jeho spisech.^{34/} V Jirečkových přednáškách Jastrebova zvláště zajímaly informace o pramenech jihoslovanské historie, což také oznamoval Šachmatovovi 10. dubna 1900. „Jireček přednáší nezáživně,“ poznamenal ruský historik, „ale poskytuje velmi bohatý materiál, pokud jde o fakta a literaturu; zvláště se mi líbily přednášky z dějin Dubrovníku.“^{35/} Ruský kandidát magisteria se zapojil i do Jirečkova semináře.^{36/} Považoval Jirečka za „výborného člověka“ a dodával: „Kdyby nebyl tak skromný, myslím, že by měl velké jméno mezi evropskými učiteli.“^{37/} Zaznamenáváme, co řekl Lamanskij: když byl ve Vídni, slyšel o Jastrebovovi „skvělý posudek od vídeňských profesorů a akademiků I. V. Jagiče a K. O. Jirečka.“^{38/} Tomuto svědectví plně odpovídá i text jednoho dopisu K. Jirečka: „Pan Nikolaj Vladimirovič Jastrebov se tu všem zalíbil svými znalostmi a pracovitostí. Pracuje horlivě v Ústavu pro rakouský dějezpyt, který se svou knihovnou a sbírkami fotografií představuje jednu z nejlepších institucí naší univerzity.“^{39/}

^{31/} Jastrebov Lamanskému 2. března 1900 z Vídně.

^{32/} Jastrebov Šachmatovovi 18. března 1900 z Vídně.

^{33/} CGIAL f. 733, op. 151, d. 219 — dokumentace o výsledcích Jastrebovovy studijní cesty.

^{34/} N. Jastrebov. Hlášení o studijní cestě v době od 1. října 1900 do 1. října 1901. Sborník Otdělenija Russkogo jazyka i Slovesnosti Akadēmiji nauk, t. 71, 1902, s. 73—77 [dále Ja., Hlášení 1900—1901].

^{35/} Jastrebov Lamanskému 2. března 1900 z Vídně.

^{36/} Jastrebov B. M. Ljapunovovi 26. února 1908. AANL f. 752, op. 2, d. 364 [níže uvedené dopisy Jastrebova Ljapunovovi jsou z téhož fondu].

^{37/} Jastrebov Lamanskému 20. 2./4. 3. 1900 z Vídně.

^{38/} Lam. Mem. 1901.

^{39/} Jireček Lamanskému 30. 3./12. 4. 1900 z Vídně, rusky. Uveřejněno in: Dokumenty k istoriji slavjanovědenija v Rossiji (1850—1912), Moskva — Leningrad 1948, s. 202.

Z rakouských dějin poslouchal Jastrebov přednášky prof. Redlichà o soukromých listinách („Privaturkunden“) a chodil také do jeho semináře. „Tyto přednášky, jakož i seminární práce z tohoto oboru diplomatiky,“ praví se o Jastrebovově studiu v hodnocení vědeckého výboru ministerstva národní osvěty, „byly pro našeho mladého učenice zvláště užitečné vzhledem k tomu, že chybějí všeobecné příručky ke studiu soukromých dokumentů... Prof. Redlich nejenže mu poskytl vynikající kurs, který začínal charakteristikou dokumentů pozdního římského období a končil epochou oživení Urkundenwesen, dokonce s několika exkurzy o dílčích otázkách nauky o dokumentech, ale byl i skvělým vedoucím prací. Ve Vídni se p. Jastrebov zabýval rovněž řeckou paleografií, třebaže v této oblasti se musel omezit na studium knih Thompsonových a Wattenbachových.“^{40/}

V průběhu celého pobytu ve Vídni pracoval Jastrebov v Ústavu pro rakouský dějezpyt, v jehož čele stál tehdy prof. Mühlbacher. Tento vědec přijal mladého ruského kandidáta magisteria „velmi vlídně“, ukázal mu „ústav, knihovnu, sbírky fotografií, medailí, pečetí“, přičemž Jastrebov „žasl nad tím, co viděl, poněvadž čekal, že narazí na něco skromnějšího, na co byl zvyklý ve vlasti.“ Jastrebovovi byly vytvořeny všechny podmínky, aby se mohl věnovat oborům pomocných věd. Sám o tom zaznamenává: „Pracuje se tu velmi pohodlně. Mám právě tak jako ostatní frekventanti samostatný stůl a všechny potřebné knihy. Teď mám k dispozici kromě starých knih z latinské paleografie — Wattenbacha, Paoliho (překlad z italštiny) a Francouze Proua dvě nové: Éléments de paléographie z r. 1899 od Chanoine Reusense a českou Učebnou knihu palaeografie latinské z r. 1898 od Friedricha, Emlerova nástupce na pražské univerzitě (je to velmi dobrá věc, výsledek Friedrichových studií v ústavu).“^{41/} Kniha byla pro Jastrebova jednou z nejdůležitějších pomůcek při studiu latinské paleografie. Psal o tom: „Sotva jsem si pozorně přečetl (českou) knihu Friedrichovu, listuji zároveň nejnovějším Reusensem, čtu, tj. rozebírám tabulky Arndtovy — Tanglovy.“^{42/} Jastrebov navštěvoval Mühlbacherova praktická cvičení z latinské paleografie, pozoroval však, že „tady v ústavě se nelze naučit latinské paleografii slovanských zemí, to musím sám,“^{43/} a že ani v české knize Friedrichově „není tato stránka věci téměř vůbec dotčena.“^{44/} Aby Jastrebov splnil program nezbytných paleografických studií, rozhodl se jít do dvorní knihovny (Hofbibliothek), kde jsou „dostí staré české (latinské) ruko-

^{40/} CGIAL f. 733, op. 151, d. 219 — výpis z deníku výboru pro vědu ministerstva národní osvěty 28. ledna 1902.

^{41/} Jastrebov Lamanskému 2. března 1900 z Vídně.

^{42/} Jastrebov Lamanskému 20. 2./4. 3. 1900 z Vídně.

^{43/} Tamtéž.

^{44/} Jastrebov Lamanskému 2. března 1900.

pisů a listiny“. „Tak se tu usadím a čtu,“ shrnuje ve své zprávě.^{45/} Chronologii studoval rovněž samostatně „podle Grotefenda, který nedávno vydal svůj Taschenbuch.“^{46/}

Kromě latinské paleografie a diplomatiky studoval i řeckou paleografii. Vcelku získal Jastrebov, který absolvoval dva semestry ve vídeňském Ústavu pro rakouský dějezpyt (Institut für österreichische Geschichtsforschung) takovou průpravu v latinské paleografii a všech oborech diplomatiky, jakou podle jeho názoru v Rusku získávali zdaleka ne všichni „obecní historikové“.^{47/}

Po roce studií na vídeňské univerzitě přijel Jastrebov v únoru 1901 do Mnichova, kde v průběhu tří měsíců pracoval pod vedením profesora Krumbachera. Úkolem ruského vědce bylo dokonale se seznámit se spisy byzantských spisovatelů, „pokud mají vztah k dějinám balkánských Slovanů“. „Seminář prof. Krumbachera, kde jsou soustředěny všechny podstatné příručky pro podobná praktická cvičení a je dána plná možnost využít jich v nejvyšším stupni, uspokojoval mé potřeby.“ psal Jastrebov ve zprávě.^{48/} Charakterizoval Krumbachera jako „vynikajícího vedoucího“ a dodával přitom, že se tato vlastnost „u něho projevuje nejenom při seminárních cvičeních, ale i v přednáškách, ve kterých dokáže přitáhnout posluchače k vědecké práci.“^{49/} Jastrebov se však ke své lítosti nemohl seznámit v žádoucí míře s přednáškami „známého byzantinisty“, protože jejich charakter byl příliš vzdálen jeho zájmům. Byl nucen omezit se na samostatné čtení textů řeckých historiků a kronikářů (či „chronografů“, jak sám psal). Jako základní příručky mu sloužily odpovídající oddíly v Krumbacherově knize Geschichte der byzantinischen Literatur a dodatky E. Gibbona ke knize Úpadek a pád římské říše.^{50/} Za tři měsíce pobytu v Mnichově stačil Jastrebov prostudovat byzantské kronikáře od Prokopia ke Kekaumenovi a „skupině chronografií“.^{51/} Tak si Jastrebov v Mnichově podstatně doplnil své vzdělání v historii jihoslovanských národů. Když v polovině května 1901 přijel do Prahy, byl z něho již mladý vědec plně připravený k samostatné práci, ovládající současné metody zkoumání paleografického a diplomatického materiálu, všestranně informovaný o stavu poznání v oblasti studia dějin východní Evropy.

Od samého počátku počítal Jastrebov s tím, že v Čechách stráví „ce-

^{45/} Jastrebov Lamanskému 20. 2./4. 3. 1900.

^{46/} Tamtéž.

^{47/} Jastrebov A. S. Lappo-Danilevskému 26. 2. 1900. AANL f. 113, op. 2, d. 354 (další Jastrebovovy dopisy Lappo-Danilevskému jsou též zde).

^{48/} Ja., Hlášení 1900—1901, s. 73.

^{49/} CGIAL f. 733, op. 151, d. 219 — výpis z deníku výboru pro vědu ministerstva národní osvěty, 28. ledna 1901.

^{50/} Tamtéž.

^{51/} Tamtéž.

lý rok včetně výjezdů^{52/} a později, v již citovaném „curriculu vitae“ psal, že „přibližně rok pracoval v pražských knihovnách a archivech a sbíral materiály pro samostatné vědecké práce.“ Tvrzení K. Krofty^{53/} a J. Bidla,^{54/} že Jastrebov strávil v Praze dva roky, neodpovídá skutečnosti.

V Praze věnoval Jastrebov hlavní pozornost práci spojené se sbíráním materiálu pro svou disertaci z dějin jednoty bratrské.^{55/} Tvrzení K. Krofty, V. Franceva a J. Bidla, že prý Jastrebov studoval na pražské univerzitě, kde byl „žákem prof. Golla“,^{56/} je nesprávné. Sám Jastrebov o tom psal takto: „Spousta práce, jež mě čekala, a relativně omezený čas, který jsem měl k dispozici, mně nedovolily, abych systematicky poslouchal přednášky profesorů pražské české univerzity z oborů, jež mě zajímají; pouze v historickém semináři prof. Golla, který ho skvěle organizuje a řídí, jsem byl přítomen objasňování jedné temné skutečnosti z historie Otakara II. (druhá křížová výprava do Prus).“^{57/} V literatuře jsou navíc zprávy o tom, že Jastrebov poslouchal přednášky profesorů pražské české univerzity J. Kalouska, J. Golla a J. Čelakovského,^{58/} to ovšem neznamená, že byl „napolovic odchovancem filozofické fakulty české univerzity“, jak tvrdil J. Bidlo.^{59/} Není pochyb o tom, že styky s českými vědci byly Jastrebovovi ohromně užitečné, přesto však byl odchovancem petrohradské univerzity a vědeckou přípravu získal především ve Vídni, jejíž školou prošli i mnozí čeští vědci, a rovněž v Mnichově.

Jastrebovovo úsilí pochopit a vysvětlit původ jednoty bratrské ho táhlo „do hloubi patnáctého století — k Rokycanovi, táboritům a zvláště Chelčickému“,^{60/} nutilo ho vyhledávat a studovat v knihovnách a archivech Prahy, Brna a Olomouce bratrskou literaturu i polemické spisy proti ní. Tak například v Muzeu království Českého studoval folianty ochranovského bratrského archivu (z opisů), v Zemském archivu a v Archivu města Prahy zkoumal materiály dokumentárního charakteru, v knihovně pražské univerzity se důkladně seznámil s některými rukopisy, např. se spisem bratra Lukáše O obnovení církve sv. a rovněž se starými tisky. V knihovně svatovítské kapituly četl a přepisoval Chelčického traktáty z kodexu D 82. Část těchto traktátů vydal ve výňatcích již prof. J. Goll, ale mnohé dosud nebyly zveřejněny. Během tohoto pátrání

^{52/} Jastrebov Lappo-Danilevskému 4./17. května 1901 z Prahy.

^{53/} Kr. 1923.

^{54/} J. B., Tr.

^{55/} Ja., Hlášení 1900—1901, s. 75.

^{56/} Kr. 1923; Fr.; J. B., Tr.

^{57/} Ja., Hlášení 1900—1901, s. 77.

^{58/} CGIAL f. 733, op. 155, d. 1087 — zpráva P. A. Lavrova o Jastrebovových pracích, 1914 (dále Lavr., 1914), l. 197.

^{59/} J. B., Tr.

^{60/} Ja., Hlášení 1900—1901, s. 75.

objevil Jastrebov traktát O původu Jednoty bratrské, přepsal ho, zkoumal a dospěl k závěru, že má před sebou dílo Jana Blahoslava ze 16. století, považované za ztracené.^{61/} Tady v Praze Jastrebov také připravil text traktátu do tisku, napsal k němu obšírný úvod, v němž se mimo jiné dokazuje Blahoslavovo autorství, a odeslal práci k uveřejnění do Ruska. Jeho článek o Blahoslavově traktátu vyšel i v českém časopise. 7. (20.) prosince 1901 psal autor Šachmatovovi: „Posílám Vám svůj rukopis — stať o traktátu J. Blahoslava jako úvod k vydávanému textu, nebo chcete-li, otiskněte ji zvlášť. Pozdržel jsem ji, poněvadž jsem musel na prosbu prof. Golla napsat článek o tomtéž pro Český časopis historický, který bych charakterizoval zčásti jako překlad ruského úvodu k edici památky. Jestliže jsem na jedné straně nesouhlasil s tím, aby byla celá moje práce otištěna v Čechách a česky, poněvadž jsem si nepřál „hnát vodu na cizí mlýn“, na druhé straně jsem si zas nemohl odepřít potěšení z toho, že získám velký okruh čtenářů mezi Čechy. Česká stať se objeví ve druhé polovině ledna.“

Pohroužení do historie husitství přivedlo Jastrebova na myšlenku, že učení jednoty bratrské nelze vysvětlit bez analýzy tvorby jeho duchovních otců — Chelčického a Rokycany. Ruský historik načas odložil „zkoumání učení a předpisů jednoty“ a soustředil se na dílo Chelčického. „Nejvíce času a práce,“ psal, „jsem musel vynaložit na co nejuplněnější zjištění všech děl Chelčického, na jejich pozorné čtení a opsání.“^{62/} V téže době dostal ruský vědec nápad na vydání nejlepších děl českého myslitele 15. století. Prostudoval deset traktátů Chelčického v jednom z kodexů svatovítské kapituly, jedenáct děl téhož autora v kodexu arcibiskupské knihovny v Praze. Výsledkem byl objev některých nových děl myslitele, což bylo možné díky tomu, že se vysvětlily zvláštnosti rozdílných redakcí a opisů řady rukopisů a byla provedena vnitřní analýza textu. Aby mohl objasnit literární prameny Chelčického i vztah jeho idejí k učení jeho předchůdců a současníků,^{63/} prozkoumal Jastrebov rovněž husitské traktáty, kroniky a edice Wyclifových děl.

Mladý ruský slavista pracoval v pražských archivech a knihovnách s velkou horlivostí a obětavostí. K. Krofta vzpomínal, jak Jastrebov proseděl v Zemském archivu celé dny nad husitskými rukopisy, které sem pro něho poslali z jiných depozitářů.^{64/} Již v tomto období navázal přátelské styky s mnoha českými vědci — profesory univerzity v Praze, archivními pracovníky a jinými představiteli české vědecké inteligence. Čeští vědci Jastrebovovi všemožně pomáhali nejen tím, že mu poskytovali

^{61/} Ja., Hlášení 1900—1901, s. 76—77; Jastrebov Lappo-Danilevskému 7. října 1901.

^{62/} N. Jastrebov. Hlášení o činnosti v r. 1902. Sbornik Otdělenija Russk. Jaz. i Slovesnosti Ak. nauk, t. 74, SPb 1903 (dále Ja., Hlášení 1902), s. 111.

^{63/} Ja., Hlášení 1902, s. 112—114.

^{64/} Kr. 1923.

konzultace, ale účastnili se také pátrání po rukopisech, organizovali jejich dodání do Prahy i z jiných českých měst, a rovněž z Vídně a dokonce z Itálie. Jastrebov ve zprávě psal: „Ve svém studiu jsem se všude setkával s výborným přijetím a plnou ochotou udělat vše, co bylo možné — dokonce mně byly zpřístupněny sbírky, které existují jako sbírky soukromé. Se zvláštním uznáním mohu jmenovat prof. J. Čelakovského, který vždycky laskavě pomáhá ruským badatelům.“^{65/}

Protože Jastrebov našel pro disertaci množství materiálu, požádal o prodloužení zahraničního pobytu o půl roku. Žádosti petrohradské univerzity v této záležitosti bylo vyhověno.^{66/} Z Prahy vyjel Jastrebov do jiných slovanských zemí. V létě 1901, kdy byly zavřeny pražské knihovny, podnikl jedenapůlměsíční cestu po Chorvatsku, Slovensku a Haliči.^{67/} Dojmy z těchto zemí vylíčil ve svých dopisech různým osobnostem. Tak například Šachmatovovi sděloval, že „u Chorvatů je maďarizace málo patrná“, že tu není slyšet maďarštinu, ale „u Slováků je to velmi, velmi špatné. Zavání to hrobem. Lidé — Hurban, Škultéty — jsou velmi milí, co je však zvláště smutné — zádumčivý Škultéty, to je slovenská akademie, univerzita, vědecká společnost, všechno dohromady v jedné osobě.“^{68/} Zvláštní zájem měl Jastrebov o Halič, o níž později napsal samostatnou brožuru.^{69/} Jeho badatelská cesta skončila 1. července 1902. Když odjížděl do Ruska, měl už téměř připraveno do tisku několik kapitol své disertace.^{70/} Ale dokončení práce o Chelčickém se protáhlo. Jastrebov byl přijat na petrohradskou univerzitu jako soukromý docent a začal tam přednášet dějiny slovanských národů.^{71/} Pro nedostatek existenčních prostředků vyučoval zároveň také dějepis na některých petrohradských gymnáziích.^{72/} Tehdy se rovněž aktivně zapojil do práce druhé třídy Akademie věd, a to tak, že se podílel na sestavování bibliografických publikací ze slavistiky, recenzoval práce o historii Slovanů jak v tiskových orgánech akademie, tak v jiných časopisech. Během přípravného sjezdu ruských filologů (1903) pracoval Jastrebov jako sekretář tohoto sjezdu. Podílel se rovněž na edici řady sborníků statí ze slavistiky, psal hesla do encyklopedií atd.

Když v r. 1907 obdržel Jastrebov od druhé třídy Akademie věd peněžitou podporu, podnikl v letním období badatelskou cestu do zahraničí, znovu pobýval v Praze a pokračoval ve studiu Chelčického traktátu,

^{65/} Ja., Hlášení 1900—1901, s. 76.

^{66/} CGIAL f. 733, op. 151, d. 205, l. 46a a 88 — žádost Lamanského a oznámení kurátora Petrohradského školního okruhu o prodloužení studijní cesty.

^{67/} Ja., Hlášení 1900—1901, s. 77.

^{68/} Jastrebov Šachmatovovi 20. září 1901 z Prahy.

^{69/} N. Jastrebov, Galicija nakanuně velikoj vojny 1914 g. Petěrburg (dále jen Pg.) 1915, 146 s.

^{70/} Ja., Hlášení 1902, s. 113.

^{71/} Curriculum; Form. soup. 1918.

^{72/} Tytéž dva dokumenty.

seznámil se rovněž s kodexem, který nedávno získala knihovna Českého muzea — obsahoval traktáty jednoho z významných členů jednoty bratrské Vavřince Krasnického. Ruský vědec navštívil také Norimberk a zkoumal v tamější městské knihovně (Stadtbibliothek) „rukopisný text Chelčického Postily, nedávno objevený dr. Müllerem (jde patrně o Josefa Theodora Müllera, historika jednoty bratrské — pozn. překl.), velmi závažný pro určení radikalismu názorů českého myslitele.“^{73/}

Na dobu od 20. května do 1. října 1908 byl Jastrebov znovu vyslán na vědeckou cestu za hranice — tentokrát petrohradskou univerzitou, která mu poskytla peněžitou podporu ve výši 300 rublů.^{74/} V témže roce byla vytištěna Jastrebovova kniha Studie o Petru Chelčickém a jeho době, kterou autor předložil jakožto magisterskou disertaci k obhajobě na petrohradské univerzitě.^{75/} Obhajoba proběhla 12. října 1908, Jastrebovovi byla udělena hodnost magistra slovanské filologie.^{76/} V témž roce byl jmenován profesorem dějin slovanských národů v petrohradských Vyšších ženských kursech^{77/} a od roku 1911 se stal profesorem v Rajevojích vyšších ženských kursech dějin a literatury.^{78/} Jastrebovova vědecká a učitelská činnost byla tak plodná, že petrohradská univerzita požádala o jeho povýšení ze soukromého docenta na mimořádného profesora na katedře slovanské filologie nad stálý stav zaměstnanců, neboť systemizované místo nebylo.^{79/} Podle univerzitního statutu z r. 1884 nemohl být Jastrebov, který neměl vědeckou hodnost doktora, ustanoven univerzitním profesorem, ale vzhledem k jeho učitelským schopnostem a aktivní vědecké práci učinil car výjimku, vyhověl žádosti historicko-filologické fakulty a 15. února 1915 jmenoval N. V. Jastrebova nesystemizovaným mimořádným profesorem petrohradské univerzity.^{80/} 17. října 1918 byl Jastrebov uveden do funkce řádného profesora,^{81/} v této hodnosti měl však setrvat krátce. Univerzita byla brzy zrušena a Jastrebov se stal profesorem na katedře obecných dějin historického oddělení pedagogické fakulty Druhé státní petrohradské univerzity.^{82/} Jakmile dostal od komisiátu školství Ruské republiky povolení na půlroční služební cestu do ciziny, odjel r. 1919 spolu s rodinou a do Ruska se nevrátil.

^{73/} Hlášení o studijní cestě soukromého docenta petrohradské univerzity N. Jastrebova. Sbornik Otdělenija Rus. jaz. i Slovesnosti Akademiji nauk, t. 84, SPb 1908 (dále Ja., Hlášení 1907), s. 67—68.

^{74/} LGIA f. 14, op. 3, d. 16107, l. 16; Form. scup. 1918.

^{75/} LGIA f. 14, op. 3, d. 16107, l. 23 — protokol shromáždění historické fakulty petrohradské univerzity 6. září 1908.

^{76/} Tamtéž, l. 30 — protokol veřejné schůze historicko-filologické fakulty 12. října 1908.

^{77/} Form. soup. 1918: Jastrebov ustanoven profesorem VŽK 13. ledna 1909.

^{78/} Lavr. 1914, l. 198.

^{79/} Tamtéž l. 200.

^{80/} CGIAL f. 733, op. 155, d. 1087, l. 366, 367.

^{81/} Form. soup. 1918.

^{82/} AANL f. 35, op. 4, d. 119 — žádost rektora Druhé petrohradské univerzity o povolení zahraniční služební cesty profesoru Jastrebovovi.

Když se Jastrebov stal 29. května 1902 soukromým docentem petrohradské univerzity, měl 19. září téhož roku úvodní přednášku. Nebyl v té době pedagogickým nováčkem: již od r. 1895 učil na gymnáziích a jiných školách. Byl výborně připraven právě pro vyučování dějin slovanských národů: znal všechny slovanské jazyky a zvládal historický materiál na vysoké profesionální úrovni. Specialisté podobní Jastrebovovi tehdy v Rusku nebyli: všichni ostatní univerzitní profesori a přednášející museli dělit svou pozornost mezi historii, filologii a jiné obory. Ostatně i Jastrebov musel studenty, kteří se specializovali na slovanské dějiny, prakticky vyučovat češtině a polštině.^{83/} Základním předmětem jeho univerzitních přednášek však byla historie všech západních a jižních Slovanů. Zachovaný litografovaný cyklus jeho přednášek obsahuje rozměrný oddíl z dějin starých Slovanů, materiál z historie polabsko-baltského Slovanstva, ale hlavní část je věnována dějinám „českomoravského národa“.^{84/} Neodůvodněné je tvrzení J. Slavíka, že „Jastrebov přednášel hlavně polské dějiny“ a že jako profesor byl „více polonista než bohemista“.^{85/} Jastrebov ovšem chápal význam Polska pro dějiny Ruska, vážil si přínosu polského národa k všelidské kultuře, a proto věnoval Polsku značnou pozornost. O polských dějinách nepřednášel řídkěji než o českých, třebaže text těchto přednášek nebyl vydán.^{86/} Aby si posluchači úspěšně osvojili obšrný materiál polských dějin, organizoval a redigoval překlady prací polských historiků. Tak například s jeho předmluvou vyšel v ruském překladu Přehled dějin společenského zřízení v Polsku od S. Kutrzeby^{87/} a práce O. Balzera K dějinám státně společenského zřízení Polska.^{88/} Poslední kniha byla v podstatě recenzí díla S. Kutrzeby, neboť čtenářům se naskýtala možnost seznámit se s různými hledisky. Dobrou příručkou pro studenty byla kniha W. Grabienského (vl. jménem W. Smoleński — pozn. překl.) Dzieje narodu polskiego,^{89/} přeložená v Jastrebovově redakci. Sám Jastrebov uveřejnil dvakrát vlastní práci Stručný přehled dějin polského národa.^{90/}

^{83/} Ve Form. soup. je uvedeno, že od 1. listopadu 1902 vedl Jastrebov cvičení z češtiny. O jeho hodinách polštiny viz: CGIAL f. 733, op. 155, d. 1087, l. 197.

^{84/} N. Jastrebov, Lekciji po istorii zapadnych slavjan. Studěnčeskije zapiski, prosmotrennyje lektorom, izdanie 2, 1910/11 uč. god (litografija).

^{85/} Sl.

^{86/} Zprávy čerpáme z nedatovaného Jastrebovova dopisu P. A. Lavrovovi (po r. 1912) — AANL f. 284, op. 2, d. 219.

^{87/} S. Kutšeba, Očerki istorii obščestvenno-gosudarstvennogo stroja Polši. Pod red. i s predislovím N. V. Jastrebova. SPb 1907.

^{88/} O. Balcer, K istorii obščestvenno-gosudarstvennogo stroja Polši. Perevod pod red. N. Jastrebova. Pg. 1908.

^{89/} V. Grabeňskij, Istoria polskogo naroda. Perevod pod red. N. Jastrebova. SPb 1910.

^{90/} N. V. Jastrebov, Kratkij očerk istorii Polši. Pg. 1914; Týž, Kratkij očerk istorii polskogo naroda. Pg. 1915.

Jastrebov přednášel i dějiny jižních Slovanů. Tady věnoval hlavní pozornost Bulharsku a Srbsku. Jako příručku doporučoval knihu K. Jirečka Dějiny národa bulharského,^{91/} dílo A. L. Pogodina Dějiny Bulharska^{92/} aj. Kromě toho vydal Jastrebov svůj přehled dějin Bulharska,^{93/} kde zvláště důkladně, na základě pramenů, zpracoval především údobí do podmanění země Turky. K. Jireček psal v článku věnovaném přehledu nových prací z dějin Bulharska o variantě tohoto překladu v encyklopedii (posléze překlad vyšel i zvlášť, podstatně rozšířený): „Das beste ist die ausführliche Übersicht der älteren bulgarischen Geschichte bis zum 18. Jahrhundert mit besonderer Berücksichtigung der inneren Verhältnisse, von Jastrebov, in der russischen Ausgabe von Brockhaus-Lexikon.“^{94/}

Jastrebov znal dokonale i srbské dějiny, o nichž psal rovněž hesla do encyklopedie^{95/} a vydával i prameny pro pedagogické účely.

Vedle přednášek organizoval praktická cvičení, což bylo v té době novinkou. Tento seminář, který r. 1904 zahájil soukromě činnost se skupinou posluchačů cvičeními z dějin husitství, se po zavedení systému vyučování podle předmětů začlenil mezi ostatní historické semináře. Tématem rozboru byly například otázky z oblasti polské politické literatury reformačního období (seminář ve šk. r. 1908/09), památky právních obyčejů v Polsku, dokumenty z dějin vývoje privilegií polské šlechty koncem čtrnáctého a začátkem patnáctého století (seminář v letech 1907/08 a 1909). V rámci seminářů dostávali studenti za úkol zpracovat to či ono téma. Tak například jeden z posluchačů Jastrebovova semináře, student Plotnikov, dostal zlatou medaili za práci Andrzej Frycz Modrzewski a Erasmus Rotterdamský a otiskl dva články na toto téma. Jastrebov vydal pro svá seminární cvičení litografický sborník latinských dokumentů z dějin polské šlechty.^{96/}

V letech 1911/12 a 1912/13 se Jastrebov zabýval se studenty „cyrilometodějskou otázkou“. Aby se prohloubila její znalost, uveřejnil r. 1911 příručku pro studenty, obsahující prameny o životě a činnosti Cyrila a Metoděje.^{97/} V tisku byla vyřčena řada kritických poznámek k této publikaci,^{98/} ale příručka byla ve svém předmětu jediná v Rusku a dostatečně úplná; přinesla studentům nepochybný užitek.

^{91/} V ruštině vydány dva překlady: Varšava 1877 (přeložil V. A. Jakovlev) a Oděsa 1878 (přeložil F. K. Brup).

^{92/} A. L. Pogodin, Istoriija Bolgarii. SPb 1910.

^{93/} N. V. Jastrebov, Istoria bolgarskogo naroda. Pg., 1917 (litografované vydání).

^{94/} Cit. dle: Lavr. 1914, l. 198.

^{95/} Např. N. Jastrebov, Illirizm. Novyj Enciklopedičeskij Slovar' Brokgauza i Jefrona, t. 19, s. 198—204 a mnoho dalších.

^{96/} Viz. Lavr. 1914, l. 197—198.

^{97/} Sbornik istočnikov dlja istorii žizni i dějatělnosti Kirilla i Metodija, apostolov slavjanskich. Sostavil N. Jastrebov. SPb 1911.

^{98/} Pravitel'stvennyj vestnik, 30 okt. 1911 g., č. 232.

V r. 1913/14 rozebíral Jastrebov se studenty v semináři zákoník Štěpána Dušana. Pro osvojení tohoto tématu byla rovněž vydána speciální příručka.^{99/} Jastrebov měl zásluhu i o vybavení místnosti slovanského semináře v prosinci 1906 — lednu 1907, jeho odloučení od semináře slovansko-ruského, organizaci práce podle vzoru slovanského semináře v Praze:^{100/} každý student měl samostatné místo pro studium, knihy a papíry. Velkou energii vyvinul Jastrebov také při budování knihovny pro svůj seminář. Obracel se na ruské a cizí vědce i celé vědecké instituce s prosbami o zaslání publikací. Tak například v r. 1907 odeslal první třídě České akademie následující dopis: „V hluboké úctě podepsaný byl pověřen úkolem pečovati o založení a rozmnožování českého oddělení v knihovně slovanského semináře při imperatorské universitě v Petrohradě, které by posluchačům této university poskytovalo literární pomůcky k studiu českých dějin, české řeči a české literatury. Protože dotace k tomu účelu povolená ani zdaleka nestačí k zakoupení všech potřebných děl české literatury, obrací se v hluboké úctě podepsaný k veleslavné první třídě České Akademie se snažnou prosbou, aby knihovně slovanského semináře při imperatorské universitě v Petrohradě věnovala všechny své dosavadní publikace, a aby rozhodla, že i budoucně slovanský seminář Petrohradské univerzity má dostávat všechny její publikace.^{101/} Podobný dopis byl 9. července 1907 zaslán i Královské české společnosti nauk.^{102/}

V r. 1908 psal Jastrebov kyjevskému profesoru — slavistovi F. D. Florinskému: „Využívám příležitosti požádat Vás, abyste do knihovny našeho slovanského semináře poslal všechny Vaše práce, pokud je máte ještě k dispozici.“^{103/} Přibližně v téže době v dopise prof. J. Pekařovi vyslovuje Jastrebov naději, že adresát zařídí semináři pro dějiny Slovanů v Petrohradě zaslání Českého časopisu historického. „Snad nám pošlete pokud možno i to, co vyšlo v předcházejících letech včetně ročníku 1907,“ dodává Jastrebov.^{104/} Objednával pro seminář knihy i prostřednictvím obchodů se slavistickou literaturou. Do semináře se dostala také pozoruhodná knihovna staříckého V. I. Lamanského s cennou sbírkou slavistických knih. Jastrebov byl jedním z posledních profesorových žáků, těšil se jeho přízni, což přispělo k tomu, že knihovna byla dána k dispozici semináři.^{105/}

^{99/} Zakonnik Stefana Dušana, carja serbov. SPb 1913.

^{100/} Lavr. 1924, s. 444.

^{101/} ÚA ČSAV, f. ČAVU, spisy 1908, č. 907. Jak se zdá z Jastrebovových dopisů J. Pekařovi, tato prosba nebyla splněna.

^{102/} ÚA ČSAV, f. KČSN, spisy 1907, č. 57.

^{103/} Otděl rukopisej Centralnoj Naučnoj Biblioteki. AN USSR, f. III (T. D. Florinskij), č. 21681: Jastrebov Florinskému 17./30. 1. 1908.

^{104/} Archiv NM v Praze, pozůstalost J. Pekaře — Jastrebov Pekařovi bez data (po 16./29. 1. 1908, kdy byl napsán předcházející dopis, na jehož obsah se v textu odkazuje).

^{105/} Lavr. 1924, s. 444.

Jastrebov byl jako učitel nejen vysoce erudovaným odborníkem, ale i aktivním bojovníkem za rozšíření vyučování dějin Slovanů na univerzitách v Rusku, proti jakémukoliv omezování tohoto předmětu v systému mladé generace. Pokládal za politováníhodné, že „bez ohledu na to, že univerzitní řád z r. 1884 uznal historii Slovanů za samostatný obor, nedostala (následkem finančních opatření Státní rady) samostatnou katedru;“ že je historie Slovanů často považována za předmět druhořadý a že „nejen mezi studenty je rozšířen názor na historii slovanských národů jako na cosi „minderwertig“ ve srovnání se studiem románsko-germánského Západu.“ Jastrebov rovněž zdůrazňoval, že na petrohradské univerzitě jsou sice dějiny Slovanů od r. 1906 odděleny od jiných historických oborů (dějin starověkého Východu, obecných dějin středověku a novověku, dějin Ruska), ale fakulta je zařadila pouze k ročníkovým, nikoli — jako ostatní historické obory — ke státním zkouškám.^{106/} Tento Jastrebovův výrok svědčí o tom, že v počátečním půldruhém desetiletí dvacátého století společnost ani univerzitní kruhy v Rusku nepřikládaly velký význam studiu dějin Slovanů v soustavě vysokoškolského vzdělání, čímž je možné vysvětlit i fakt, že si Jastrebov, vysoce kvalifikovaný odborník, dokonce jediný svého druhu, nemohl zajistit existenci pouze úvazkem na univerzitě a byl nucen přivydělávat si na chléb jinými prostředky včetně úvazku na gymnáziu. V r. 1911 přednášel čtrnáct hodin týdně na vysokých školách (na univerzitě, ve Vyšších ženských kursech a Rajevojích vyšších kursech dějin a literatury) a kromě toho učil ještě šest hodin týdně jako systemizovaný pedagog na gymnáziu.^{107/} Takové vytížení bylo patrně jednou z příčin, proč nedokončil doktorskou disertaci, kterou zamýšlel jako pokračování práce magisterské. Celkově vůbec není Jastrebovův literární odkaz příliš rozsáhlý.

A přesto není možné v jednom článku úplně analyzovat všechno, co Jastrebov napsal z dějin Slovanů. V daném případě se zastavíme pouze u prací věnovaných českým dějinám.

Jastrebovovou prvotinou v této oblasti byla studentská práce Jan Amos Komenský (1892). V prvním ze dvou oddílů nabízí nástin života a činnosti velkého pedagoga a rozbor jeho práce Didactica magna, ve druhém zařazuje ruský překlad Komenského spisu Informatorium školy mateřské, prvních šesti kapitol Didaktiky a Komenského svolání k představitelům Království českého o zřízení nižších, středních a vysokých škol na nových základech. V recenzi Jastrebovovy práce zaznamenal V. I. Lamanskij její velké klady: solidní znalost pramenů včetně prací Komenského, všestranné osvětlení jeho života, samostatnost hod-

^{106/} Jastrebov Lavrovovi, cit. dopis bez data (po r. 1912).

^{107/} CGIAL f. 740, op. 7, d. 645. l. 2 — Jastrebovova dovolenka.

nocení, jasnost výkladu, věrný a zdařilý překlad textů.^{108/} Tato student-
ská práce byla sice vyznamenána zlatou medailí, ale nebyla publiková-
na. Na jejím základě však Jastrebov později napsal heslo do encyklo-
pedického slovníku.^{109/} Jasnou a sevřenou formou, kterou vyžaduje cha-
rakter publikace, objasnil Jastrebov životopis Komenského a zhodnotil
všechna jeho nejdůležitější díla, roztrídil jeho spisy a ukázal jejich dal-
ší osud, zejména to, že až do první poloviny devatenáctého století by-
ly zapomenuty a rozvoj pedagogiky probíhal bez zřetele ke geniálním
idejím Komenského, že teprve poté, kdy Komenského „objevil“ Raumer,
tyto ideje vešly do evropského povědomí. „Obrovská literatura o Ko-
menském ve všech evropských jazycích,“ poznamenává Jastrebov, „ob-
jasnila skutečnost, že všechno, co pozdější pedagogové hlásali po částech,
on vyslovil naráz a vcelku.“ V závěru nazývá Jastrebov Komenského
„Kolumbem výchovy“ a uvádí dlouhý seznam literatury o něm, včet-
ně ruské.

V archivních materiálech existuje Jastrebovova neuveřejněná stať Vý-
znam Palackého v historii české a slovanské.^{110/} Práce není datována,
ale z obsahu vyplývá, že byla napsána pravděpodobně v souvislosti
se stým výročím narození Palackého, tj. v r. 1898. V úvodu stať Jastre-
bov uvažuje o významu „historismu“ pro české obrození. Domnívá se, že
v devatenáctém století udělali Češi v oblasti historie více než v které-
koli jiné, a teprve „v posledních desetiletích“ je možno pozorovat „osla-
bení historiografie, která jako by prožívala krizi — revizi staré české
školy.“ Pro pochopení významu Palackého v české historiografii je z hle-
diska autora stať nezbytně zhodnotit na jedné straně to, co bylo před
Palackým, a na druhé straně to, co se vykonalo po jeho smrti. Jastrebov
se krátce zastavil u díla Dobnerova, Pelclova a Dobrovského a dospívá
k závěru, že „česká historická práce skýtala málo potěšující obraz do
doby, než spatřily světlo světa první významné spisy Palackého.“ Pa-
lacký sám „prošel všemi druhy a stupni historického studia a vykonal
to, co v jiné zemi konají celé generace, třebaže si jeho práci nelze před-
stavovat tak, jako by byla tvorbou z ničeho“: za svou metodologii vdě-
čí významnou měrou Dobrovskému a v oblasti pramenů a badatelského
materiálu Dobrovskému, Dobnerovi a Pelclovi. Dále článek shrnuje pří-
nos Palackého k zajištění pramenné základny pro bádání v české hi-
storii: vypočítává všechny jím uskutečněné edice dokumentů a jiných
pramenů, hovoří o pátrání po nich v archivech Čech a jiných evropských
zemí, zaznamenává objevy; upozorňuje na Palackého práci v pomocných

^{108/} Viz Istoričeskoje obozrenije. Sbornik istoričeskogo obščestva pri Imperatorskom
Sanktpetěrburgskom universitětě, t. 6, 1893, s. 224—225.

^{109/} N. Jastrebov, Komenskij, Jan Amos. Enciklopedičeskij slovar' Brokgauza i Jefro-
na, t. XVa, SPb 1895, s. 826—830.

^{110/} AANL f. 35, op. 4, č. 118.

vědách historických, ve filologii. Poté charakterizuje monografické prá-
ce Palackého, které podle problematiky třídí do deseti skupin; vyslovu-
je názor, že všechny tyto práce měly „velmi blízký vztah“ k „životnímu
dílu“ Palackého, jeho Dějinám národu českého. „Podstatou této knihy,“
konstatuje Jastrebov, „je idea boje Slovanstva s Němci na české půdě,
či přesněji přijetí západoevropské civilizace národem českým v němec-
ké podobě a degenerace slovanského zřízení během tohoto procesu.“ Jas-
trebov se domnívá, že myšlenku „opačného procesu“ vyložil Palacký méně
zřetelně. V Palackého knize si všímá idealizace Slovanů jakožto „no-
site'ů svobody, rovnosti a demokratismu“ a vysvětluje ji vlivem J. G.
Herdera. Palackého tezi, že „středem“ českých dějin je husitská epocha,
k níž období Přemyslovců a Lucemburků tvoří prolog a vláda Jagellonců
epilog, doprovází Jastrebov poznámkou, že podobnou koncepci rozvíjel
již Höfler. Dále ruský vědec zdůrazňuje, že první svazek již zastaral
jak v materiálu, tak ideově, ve čtvrtém svazku shledává, že Palacký
zidealizoval osobnost krále Jiřího z Poděbrad. Jastrebov se domnívá, že
Palackého chápání vlády Jagellonců „jakožto počátku konce“ samostat-
ných Čech je velmi správné a „je přirozené, že Palacký končí svou prá-
ci rokem 1526, a ne 1620.“ Při celkovém hodnocení Palackého Dějin po-
dotýká, že bez ohledu na zastaralou první část imponují svou celistvostí
a dosud nebyly v Čechách nahrazeny ničím jiným; že současná česká
historiografie na základě nového materiálu opravuje dílčí omyly Palacké-
ho a vyplňuje mezery. Jastrebov se domnívá, že hlavní myšlenky Dějin
mají zakladatelský význam i pro obecné dějiny Slovanů, ale „idea bo-
je či kulturní součinnosti slovanského a germánského světa nedosáhla,
bohužel, dostatečného rozšíření.“ Soudí, že Palacký „neuvedl české dě-
jiny v souvislost s dějinami polskými a ruskými“, třebaže národy polský
a ruský byly „důslednými“ a v dějinném vývoji „stále nekompromisněj-
šími“ představiteli boje s germánským světem. „Naopak pozorujeme,
že Palacký vyzdvihuje prvenství Čech,“ zdůrazňuje Jastrebov. Závěrem
poznámkuje, že i historickosrovnávací metoda, doporučovaná Palackým,
má obecný význam pro veškerou slovanskou historii. Tyto soudy ruské-
ho vědce neprošly podstatnými změnami ani později. V cyklu Jastrebo-
vových přednášek z r. 1910/11 se celkově vyskytují tytéž charakteristi-
ky a postřehy o Palackém, pouze důraz se někdy přesunuje jinam a sí-
lí prvek kritiky. Jako jeden z nedostatků Palackého Dějin uvádí nyní
Jastrebov zejména důvěru v Rukopisy zelenohorský a královédvorský.^{111/}
Dodejme, že Jastrebovova neuveřejněná stať byla v ruské historiografii je-
dinou podrobnou charakteristikou Palackého jako historika.

Hlavní Jastrebovovy práce z českých dějin se týkají ideologické strán-

^{111/} N. Jastrebov, Lekcii po istorii zapadnyh slavjan, izd. 2-e, 1910/11 učebnyj god,
s. 171—174.

ky husitského hnutí, tvorby Petra Chelčického a dějin jednoty bratrské. Výše jsme již ukázali, že během výzkumu materiálů o jednotě objevil Jastrebov traktát O původu Jednoty bratrské, prokázal u něho autorství Jana Blahoslava a přistoupil k analýze Blahoslavových zpráv, přičemž stanovil jejich význam, historickou hodnotu a vliv na příští historiky. Text traktátu a studii o něm publikoval Jastrebov v r. 1902 v Rusku^{112/} a článek o traktátu umístil rovněž do Českého časopisu historického.^{113/} Studie předvedla historikům skvělý analytický talent a znamenala průkopnický čin v literatuře o jednotě. Jastrebovovu argumentaci jsme podrobně vyložili v článku Jednota bratrská v pohledu ruské historiografie 19. až počátku 20. století,^{114/} takže tady není nutné se o ní šířit. Po všimněme si jen, že pokud jde o Jastrebovy závěry, rozpoutala se v literatuře polemika.^{115/} Ruský vědec přesvědčil odbornou veřejnost o správnosti své argumentace^{116/} a jeho hledisko bylo přijato. Jeden z recenzentů podotkl, že studie ruského historika podstatně rozšířila informace o Janu Blahoslavovi jakožto spisovateli — historikovi.^{117/} Mnoho let poté poznamenal J. Bidlo o publikaci českého textu traktátu: „Vydání toto není sice vzorné a nevyhovuje požadavkům u nás na vědeckou edici kladeným, ale jest vcelku dobré.“^{118/} V čem Jastrebova publikace konkrétně neodpovídala požadavkům vědeckých edic, J. Bidlo neukázal. Počátkem století kritika nezaznamenala podobné nedostatky. V r. 1901 psal Jastrebov Šachmatovovi, že předtím, než poslal „text Blahoslava“ do Petrohradu, „dlouho jej porovnával s rukopisem.“^{119/} Připomeňme ještě, že v referátu komise z roku 1920, který je napsán Bidlovou rukou a který vedle něho podepsali též V. Novotný a J. Pekař, je obsažen nepřesný údaj, pokud jde o posloupnost Jastrebovových publikací materiálů o Blahoslavově traktátu. Jak jsme již ukázali, úplný rozbor díla a edice textu byly připraveny v první řadě pro vydání v Rusku, a teprve potom na základě tohoto materiálu byl sepsán článek pro Český časopis historický; v citovaném referátu je však jako prvotní uvedena česká verze, jako druhotná pak verze ruská.

Nejdůležitější Jastrebovy práce se týkají Petra Chelčického. Ve zkou-

^{112/} N. Jastrebov, „O původu Jednoty Bratrské a řádu v ní“ Ja. Blagoslava. Sbornik Otdělenija Russkogo jazyka i Slovesnosti Akademiji nauk, t. 71, SPb 1902, s. I — XXXV (Vveděnije) i 1—46 (těkst).

^{113/} ČČH 8, 1902, s. 52—68.

^{114/} Přijato do tisku v Folia Historica Bohemica 12.

^{115/} Viz např.: W. Schmidt, Zur Brüdergeschichte des Blahoslav. Věstník Král. české společnosti nauk, 1904.

^{116/} N. Jastrebov, O domnělé druhé redakci „Původu“ Blahoslavova. ČČH 12, 1906, s. 61—69.

^{117/} Universitětskije izvestija, Kiev 1904, č. 9, s. 105.

^{118/} Archiv UK, FF, personalia, N. V. Jastrebov. Referát komise, hledící ku jmenování Nikolaje Vladimiroviče Jastrebova univerzitním profesorem. 1920 (dále J. B., 1920).

^{119/} Jastrebov Šachmatovovi 6./18. listopadu 1901 z Prahy.

mání jeho života a díla, objevu jeho spisů a jejich analýze spočíval zvláště Jastrebovův přínos vědě, studiu dějin husitského myšlení. Podrobný rozbor těchto Jastrebovových prací jsme předložili v článku Petr Chelčický v pohledu ruské předrevoluční historiografie,^{120/} proto se zde zastavíme pouze u některých stránek problému. První Jastrebovovou prací o Chelčickém byl Přehled života a literární činnosti Petra Chelčického^{121/} (1895), založený na rozboru do té doby zveřejněných spisů myslitele a literatury o něm. Třebaže autor byl ještě docela mladý, řadit tuto práci k pracím „studentským“, jak to činí V. Francev,^{122/} nelze: Jastrebov již absolvoval univerzitu a měl určité zkušenosti publikační. Nicméně česká kritika má pravdu v tom, že v této stati je Jastrebov v mnohém závislý na J. Gollovi a nepřináší pro studium Chelčického nic nového.^{123/} Sám autor později revidoval mnohé závěry této stati. A přesto J. Bidlo hodnotil stať ještě níže, než si zaslouhuje, když prohlásil, že „...vcelku reprodukuje dosavadní literaturu k této otázce, zejména spis Gollův a článek Novotného z Ottova slovníku naučného;“^{124/} ačkoliv ostatní česká kritika ukazovala, že Jastrebov dobře znal nejen práce J. Golla, ale i Schulze a jeho předchůdců, a rovněž všechny edice Chelčického děl; tvrdilo se dokonce, že Jastrebov „obohacuje Gollovy závěry“.^{125/}

V r. 1904 zveřejnil Jastrebov Chelčického traktát O trojím lidu (úvod, český text a ruský překlad).^{126/} Traktát byl již odborníkům znám a J. Goll vyslovil domněnku o autorství Chelčického, Jastrebov však tuto hypotézu přesvědčivě dokázal na základě srovnání řady úryvků a jiných spisů Chelčického. Již za dva roky publikoval ruský vědec stať Chelčický a Hus, studie z dějin husitského myšlení,^{127/} kde řešil otázku osobních kontaktů mezi oběma mysliteli na základě rozboru jejich děl, ukazoval, jak Chelčický ideově čerpal z Husovy tvorby. Zaznamenal, že se Chelčický v řadě otázek vědomě odchytil od Husova učení, byl kritičtější a samostatnější. Takový soud o vzájemném vztahu dvou teologů byl novým právě tak jako předmět výzkumu, ke kterému předtím nikdo speciálně nepřistupoval.

Jastrebovovým nejvýznamnějším dílem byla jeho kniha Studie o Petru Chelčickém a jeho době (z dějin husitského myšlení), vydání první,

^{120/} Folia Historica Bohemica 9, Praha 1985, s. 175—234.

^{121/} ŽMNP, 1895, č. 2, s. 224—250.

^{122/} Fr.

^{123/} ČČH 2, 1896, s. 53.

^{124/} J. B., 1920.

^{125/} ČČH 2, 1896, s. 392.

^{126/} N. Jastrebov, Petra Chelčickogo O trogiem lidu rzez — o duchovnich a o swiet-ských. Češskij těkst s vveděnijem i russkim perevodom. Sbornik Otd. Rus. jaz. i slov. AN, t. 77 (1903), SPb 1904, Priloženije 1, s. I—XVI i 1—57.

^{127/} In: Novyj sbornik statěj po slavjanoveděniju, sost. i izd. učenicami V. I. Lamanskogo..., SPb 1905, s. 468—490.

Petrohrad 1908, uznávaná za vynikající nejen v ruské, ale i v české literatuře. Ruská kritika přijala práci s nadšením. Poukazovalo se na hloubkou a všestrannou znalost rukopisné pramenné základny knihy, soupis veškeré literatury, fundovanou badatelskou metodu práce, přesvědčivost argumentace, opodstatněnost a originalitu soudů. Ruská Akademie věd udělila Jastrebovovi za Studie Uvarovovu cenu.^{128/} Také česká kritika práci uvítala. Nej kvalifikovanější, nejdůkladnější a neobjektivnější rozbor předložil K. Krofta,^{129/} který především poukázal na to, že kniha podstatně obohacuje naše znalosti o Chelčickém a jeho době. Krofta považuje za významnou přednost Jastrebovovy knihy fakt, že v ní „není ani stopy“ po teorii ruských historiků o spojitosti husitství s „cyrilometodějstvím“ a pravoslavím, jiný kladný moment spatřuje v autorově dokonalé znalosti českých dějin, jejich pramenů a literatury, českých styků s cizinou, reálií a osobností, díky čemuž čtenář pozná, že autor vyrostl v české vědecké atmosféře.^{130/} Krofta podrobně rozebral každou část práce, vyslovil řadu námitek a úvah o úzce speciálních otázkách a na závěr podotkl, že od doby Gollových prací o Chelčickém a jednotě nemělo ani jedno dílo takový vliv na obohacení a prohloubení našich znalostí o ideové stránce husitství, jako právě recenzovaná práce Jastrebovova.^{131/} Kvalifikovaný a zároveň nadšený ohlas na Jastrebovovu knihu otiskl v Národních listech jiný velký znalec husitství V. Flajšhans.^{132/} Samostatné posudky Jastrebovových Studií ze strany českých historiků se prakticky omezují na tyto dvě recenze. Pozdější ohlasy se vyznačují tím, že doslova opakují charakteristiky Kroftovy s odkazem na něho, nebo dokonce i bez uvedení jeho jména. Z takových ohlasů lze upozornit na stať J. Slavíka, který podotýká, že Jastrebovova práce nejenže převyšuje všechno, co bylo o husitském hnutí napsáno v ruské literatuře, ale nezadá si v ničem ani s nejlepšími pracemi českých odborníků.^{133/} Nicméně tím, že J. Slavík házel Studie do jednoho pytle s ranějšími pracemi ruských historiků P. Vasiljeva a I. Palmova jen proto, že rovněž nedávaly do souvislosti husitství s pravoslavím, ignoroval velmi podstatné odlišnosti Jastrebovovy metodologie od hledisek obou jmenovaných vědců, jeho odklon od pojetí husitského hnutí jako čistě religiózního a uznání dalších důležitých faktorů. V. Francev pouze opákoval myšlenku K. Krofty o Jastrebovově odklonu od „ruských před-

^{128/} AANL f. 2, op. 1, 1908, d. 23 i 58 — protokol zasedání komise na udílení Uvarovových cen, 11. května 1909.

^{129/} K. Krofta (rec. na knihu) N. V. Jastrebov, Studie o Petru Chelčickém a jeho době. ČČH 15, 1909, s. 59—72, 152—178 [dále Kr. 1909].

^{130/} Kr. 1909, s. 61.

^{131/} Kr. 1909, s. 171.

^{132/} V. Flajšhans, Ruská věda a hnutí husitské. Národní listy 48, 1908, č. 145, 26. května, s. 1.

^{133/} Sl.

sudků“ a také to, že v autorovi Studií nelze hledat „cizince“.^{134/} J. Bidlo zformuloval v r. 1920 svůj názor na knihu rovněž v duchu K. Krofty: „Jest to spis (přes některé své vady a mezery) velmi pěkný a velmi cenný, o němž možno říci, že přispěl velmi platně k rozmnožení a prohloubení našich dosavadních vědomostí o dějinách husitství po stránce ideové.“^{135/}

Jestliže shrneme výklad o hodnocení Jastrebovových Studií ruskou a českou kritikou, je možné učinit závěr: jednomyslně se uznávalo, že kniha má velký význam pro evropskou husitologii. Přitom je třeba zdůraznit, že její napsání bylo plodem těsných vědeckých styků ruského badatele s českými historiky, o čemž on sám hovoří v předmluvě takto: „Práce nad Studiemi pro mne plynula v podmínkách neobyčejně živých kulturních styků s představiteli českého národa, badateli v oblasti dějin vlastní země a kustody písemných památek těchto dějin. Cítím potřebu vděčně vzpomenout na ty instituce a lidi v Čechách, bez jejichž podpory bych během svého tamějšího pobytu ani poté, kdy jsem pracoval ve své vlasti, nemohl své Studie napsat: na českou univerzitu v Praze a její profesory, mezi nimiž musím na prvním místě jmenovat prof. J. Golla, který mi pomáhal obstarávat knihy a rukopisy a s nímž jsem hovořil o vědeckých otázkách; pražskou univerzitní knihovnu s jejími vědeckými pracovníky a knihovníky pp. J. Truhlářem, B. Prusíkem aj.; Muzeum Království českého s jeho knihovnou, kde mi pp. knihovníci Patera a Zíbrt s takovou laskavostí dávali k dispozici knihy a rukopisy; Městský archiv pražský a jeho ředitele, váženého profesora J. Čelakovského, který mě pokaždé obdařil svou přízní a radou; Zemský archiv Království českého, jeho ředitele F. Dvorského a dr. Nováčka, jeho mladé pracovníky a zároveň laskavé přátelé dr. Kroftu, Nováka a Kollmanna; kapitulní knihovnu svatovítskou a metropolitní knihovnu v Praze a otce Hrubíka a Skopce, díky jimž jsem mohl užívat rukopisů těchto knihoven.“^{136/}

Poslední Jastrebovova práce o husitství — stať Kdy P. Chelčický napsal svou Repliku proti Rokycanovi? — byla uveřejněna v roce 1914.^{137/} Na rozdíl od J. Golla, který tvrdil, že Chelčického spis vznikl v r. 1450, Jastrebov dokazoval, že byl napsán v letech 1433—35. Životopisci ruského vědce považují tuto stať za součást druhého svazku Studií, který však již nespátřil světlo světa.^{138/} Z jiných Jastrebovových spisů vztahujících se k české tematice připomeneme jeho stať Cyril a Metoděj

^{134/} Fr.

^{135/} J. B. 1920.

^{136/} N. Jastrebov, Etjudy..., s. VI—VII.

^{137/} In: Nikolaju Ivanoviču Karejevu učení i tovarišči po naučnoj rabotě. SPb 1914, s. 246—251.

^{138/} P. A. Lavrov v r. 1914 přímo psal, že Jastrebov „dokončuje v současné době práci na druhém svazku Studií o P. Chelčickém, který má být jeho doktorskou disertací. Počítá, že se na podzim jeho práce začne tisknout“ (Lavr. 1914, l. 200). Práce se však v tisku neobjevila a rukopis dosud nebyl nalezen.

v Ruské encyklopedii.^{139/} Je zajímavá především tím, že hodnotí činnost soluňských bratří podle tzv. „slovanské církve“, kterou vytvořili. Jastrebov píše: „Po Metodějově smrti 6. dubna 885 byla slovanská církev na Moravě potřena. Na dvě stě Metodějových žáků (kleriků) bylo vyhnáno nebo prodáno do otroctví v Benátkách; národ je nepodporoval, a tak dílo Cyrila a Metoděje zaniklo nejen na Moravě, ale vůbec mezi západními Slovany, kteří se přimkli k římsko-germánskému světu.“^{140/} Jastrebovovo hledisko tedy vylučuje teorii „cyrilometodějských pozůstatků“ v české církvi, která byla ještě počátkem dvacátého století v ruské literatuře běžná.

Sluší se připomenout ještě jednu vědeckou publikaci, která se českých dějin bezprostředně netýká, ale má přímý vztah k Jastrebovovým stykům s českým vědeckým prostředím. V. I. Lamanskij již v r. 1899, kdy žádal o Jastrebovovo vyslání na zahraniční cestu, poukázal na to, že je nezbytné seznámit se ve Vídni s jedním řeckým rukopisem o bogomilech. Přesvědčili se Jastrebov o jeho důležitosti, bude pak třeba „udělat z něj výpisky“ a „objednat celý jeho opis pro vydání“ v ruské Akademii věd.^{141/} Řeč byla o Epistole byzantského mnicha Euthymia Zigabena (v Ottově slovníku naučném též Zygabenos, Zygadenos — pozn. překl.). Jastrebov pracoval s jejím textem v Praze a využíval přitom pomoci knihovny Českého muzea a pražské univerzity. V jeho zprávě čteme: „V Praze jsem se půldruhého měsíce... zabýval čtením a opisováním textu dosud nevydané Epistoly Euthymia Zigabena o bogomilech na základě tří kodexů Vídeňské dvorní knihovny..., které mně byly laskavě zaslány do knihovny Českého muzea... Vídeňské texty jsou jak z hlediska gramatiky, tak ortografie špatné. Tato okolnost, jakož i drobné textové varianty mě nutí, abych se seznámil ještě s jedním mně známým opisem — turínským... Přes veškeré úsilí se mi dosud za téměř půl roku nepodařilo získat tento kodex prostřednictvím pražské univerzitní knihovny.“^{142/} V r. 1902 však nakonec poslali Jastrebovovi z Turína do Prahy rukopis, který potřeboval, takže ho prostudoval a dal ofotografovat, a připravil tak k vydání celý text Epistoly.^{143/} Koncem roku 1907 nebo počátkem r. 1908 psal B. M. Ljapunovovi: „Nyní tisknu... Zigabenovu Epistolu o bogomilech podle opisu turínského rukopisu.“^{144/} O Jastrebovově přípravě výše uvedené památky k vydání psal později P. A. Lavrov: „Během svého zahraničního pobytu pořídil N. V. kopii dopisu mnicha Euthymia o bogomilech z turínského rukopisu, který po-

^{139/} Russkaja enciklopedija, t. 10 (SPb 1912), s. 74—77.

^{140/} Tamtéž, s. 76.

^{141/} Instrukce Lamanského Jastrebovovi 17. 11. 1899. CGIAL f. 733, op. 226, d. 70, l. 4.

^{142/} Ja., Hlášení 1900—1901, s. 75.

^{143/} Ja., Hlášení 1902, s. 114.

^{144/} Jastrebov B. M. Ljapunovovi (datujeme podle obsahu dopisu).

tom shořel. Připravil ho pro vydání spolu s prof. G. F. Čeretělim.^{145/} Vydání se patrně neuskutečnilo, nepodařilo se nám objevit ani publikaci ani zprávy o tom, že by vyšla.

Kromě již uvedených Jastrebovových statí v encyklopediích je třeba ještě jmenovat přehled dějin Polska.^{146/} J. Bidlo psal v již citovaném referátu komise pro jmenování Jastrebova univerzitním profesorem (1920), že z řady statí ruského vědce v encyklopediích „zmínky zasluhuje jmenovitě jeho článek o dějinách polských (pod heslem Polša), který reprodukuje hlavní tehdejší příruční knihy dějin polských, především spis Bobrzinského a Lewického“^{147/} (správně má být Bobrzyński — pozn. překl.). S takovým hodnocením nelze souhlasit. V ruské historiografii vznikla již koncem 19. století významná literatura o polských dějinách, přičemž ale soudy ruských vědců o nich se často nekryly se závěry polských badatelů. Jastrebov vzal tyto okolnosti plně na vědomí a podal čtenářům encyklopedie samostatný a dostatečně objektivní přehled polských dějin, nikoli „reprodukcí“ existujících polských příruček.

Vcelku však použitý materiál ukazuje, že Jastrebovovy vědecké úspěchy v oblasti studia českých dějin, ba i v jiných oblastech by byly nemyšlitelné bez kontaktů s českými vědci — především pak s představiteli pražské univerzity, bez českých archivů a knihoven a pomoci jejich pracovníků. Je pochopitelné, že kontakty s českými vědci a kulturními pracovníky byly zvláště intenzivní v době Jastrebovových pobytů v Čechách, kam mířil pokaždé, jakmile v ruských školách začaly prázdniny. Ale ani doma nepřerušoval navázané styky, udržoval je korespondencí.^{148/} K. Krofta vzpomínal, že Jastrebov byl velmi zaměstnán, a proto jeho dopisy českým přátelům nebyly časté, zato velmi srdečné, přičemž psal obvykle česky, ale „svou zvláštní tvrdou češtinou“, s hojnými rusismy, „a někdy přímo do ruštiny přecházející.“^{149/} K základním otázkám, o kterých Jastrebov v korespondenci diskutoval, patřily odborné historické problémy, výměna literatury, informace o knižních novinkách, politické události. Podle ruských měřítek konce 19. až počátku 20. století náležel Jastrebov k liberální inteligenci, která odsuzovala reakční politiku ruského samoděržaví a přála si pro Rusko pokrokovější společenský řád, ovšem bez revolučního zásahu lidových mas. Podle Kroftova svědectví Jastrebovovy politické výroky „bývaly velmi zdrženlivé a opatrné.“^{150/} Ale v řadě dopisů byl zjevně otevřenější.

^{145/} Lavr. 1924, s. 443.

^{146/} N. Jastrebov, Polša. Enc. Slovar' Brokgauza i Jefrona, t. 47, (XXIV), SPb 1898, s. 427—454.

^{147/} J. B., 1920.

^{148/} Tato korespondence se bohužel zachovala nedostatečně. Do rukou se nám dostalo zvláště málo dopisů českých vědců Jastrebovovi.

^{149/} Kr. 1923.

^{150/} Tamtéž.

S velkou zvědavostí posuzoval třeba rakouský parlament. V r. 1900 psal z Vídně Lamanskému: „Byl jsem v parlamentě a jsem zklamán. U nás doma si to všechno představujeme nějak vyšší, čistší a serióznější. Člověk vidí, jak se tihle poslanci potloukají po chodbách, sálech a bufetu, jak si nadávají a nejdou daleko pro ostré slůvko; jak se za kulisami pečou kšefty! Ostatně si myslím, že zdejší parlament je nejhorší v Evropě (samozřejmě kromě balkánských). V parlamentě jsem měl pocit, že rakouský císař a byrokracie moc dobře vědí, jakou má cenu; ze všeho, co jsem viděl a slyšel, bych udělal takovýhle závěr: rakouský císař ho může kdykoli úplně rozpustit, ale neudělá to, poněvadž parlament je nádherná zástěrka.“^{151/} Začátkem dvacátého století neznamenal ovšem odsuzování rakouského parlamentu přílišný politický radikalismus, ale Jastrebov zřejmě odsuzoval i politiku ruské vlády, zvláště vzhledem k vysokým školám. Tak třeba v dopise A. S. Lappo-Danilevskému 4. (17.) května 1901 z Prahy podotýká: „Má se za to, že je teď těžké pěstovat na ruských univerzitách vědu, když půl roku trvá boj studentů a učitelů vědy s uniformovanou i tajnou policií.“ Jak je známo, na přelomu 19. a 20. století proběhla v Rusku vlna studentských nepokojů a vládních represí. Jastrebov tyto represe odsuzoval. „Záchranu vidím,“ píše, „v organizaci studentstva a profesorstva. Jestli vůbec budou stačit napravo i nalevo (miněny jsou věznice — L. L.), když třeba další frekventantka kursů uhoří v žaláři^{152/} — tak studenti znovu vyjdou na Kazaňské náměstí, a navíc organizovaní!“ V jiném dopise témuž adresátovi odsuzuje Jastrebov bezmocnost ruského ministerstva školství při řešení nejdůležitějších otázek vysokých škol. „Co vůbec může jiného dělat,“ táže se, „než psát oběžníky a osnovy?“^{153/} Odsouzení represí proti studentům a podpora jejich protestů proti policejnímu teroru byly typické pro ruskou liberální inteligenci počátku 20. století. K. Krofta připomíná vývoj Jastrebovových politických názorů „od silného, patrně vrozeného konzervatismu k názorům svobodnějším.“^{154/} K tomu přispívala revoluční situace v Rusku po jeho porážce v rusko-japonské válce. V období revoluce let 1905—1907 se Jastrebov spolu s nevelkou skupinou petrohradských intelektuálů pokusil založit „stranu svobodomyšlných“, jejímž programem mělo být „svobodné kritické myšlení“. Co se týče ideologické pozice, tvořili „svobodomyšlní“ politický „střed“: od levice s jejím požadav-

^{151/} Jastrebov Lamanskému 20. 2./4. 3. 1900.

^{152/} Jde o události z počátku roku 1897: posluchačka Vyšších ženských kursů R. Větrovová spáchala v Petropavlovské pevnosti sebevraždu upálením na znamení protestu proti policejní zvůli. 4. března téhož roku se v Kazaňském chrámu v Petrohradě konala panychida s širokou účastí studentů a některých univerzitních profesorů, což značně znepokojilo vládu. Viz: CGIAL f. 733, op. 150, d. 555, l. 200 — tajný dopis ministra vnitra Kapustina ministroví národní osvěty Děljanovovi z 13. března 1897.

^{153/} Jastrebov Lappo-Danilevskému 6./19. ledna 1902.

^{154/} Kr. 1923.

kem revoluce se lišili i v taktice, poněvadž zastávali zásady „evoluce“. Již koncem r. 1906 přestala strana existovat, a to tak, že splynula se skupinou tzv. „liberálních demokratů.“^{155/} Politik se z Jastrebova nestal.

Nemáme zprávy o tom, jak Jastrebov přijal únorovou revoluci roku 1917; pokud jde o Říjnovou revoluci, tu odsuzoval. To bylo také příčinou jeho emigrace.

Neživěji posuzoval Jastrebov politické otázky v korespondenci s J. Pekařem. Vědci se seznámili v Praze r. 1901. Byli téměř vrstevníci, oba se chtěli podílet na společenském životě a publikovat. Jak je známo, Pekař se od mládí zajímal o „slovanský Východ“, přičemž zvláštní pozornost věnoval událostem v Rusku, četl ruské noviny *Novoje vremja* a *Ruskoje slovo*, sledoval vývoj politických událostí. Když se Jastrebov roku 1902 vrátil ze studijní cesty do Petrohradu, začal Pekařovi podávat zprávy o událostech v Rusku. Tak např. v březnu 1905 sděluje: „U nás... stav věcí jest vlastně anarchický, každý dělá co chce... Naše listy — mimo *Novoje Vremja* — píší v nejnovějším směru, temno od všelijakých projektův a invektiv. Konstitucionalistická agitace po celé říši, ale ostatní poměry a zákony i t. d. — všechno jak bylo. Rozumíte, jaký z toho stav věcí?“^{156/} Jastrebov dále hovoří o přerušení výuky na univerzitách: „Všecho je zavřeno po celé říši; zavřeno ne vládou ale samými základy; studentské schůze vynesli rezoluce o zavření přednášek do 1./IX., přitom bude-li k tomu čas hotova constituce, nebude-li, — svoboda nových resolucí a činův. Ministerstvo odevzdalo otázku professorským řádům, které, boje se kravalův, hlasovali zavření do 1./IX. a prosili autonomie dle vzorův Zap. Evropy... Tak nepracujeme od XII. m. 1904 roku... Za týden počnou se pořady zvláštní komise — z hodnotařův a posluchačův ‚zemstv‘ a míst o chystaném „Říšském Sboru“... Vláda chce mítí zachráněný „Historický princip“, ale opposice potřebuje americkou ústavu. Dělnická otázka, a k tomu ještě agrární hnutí! Také válka. Budeme válčiti dále. Jde mobilizace...“^{157/} Pekař Jastrebovovi odpověděl, že děkuje za zprávy o ruských stanoviscích, třebaže je o všem informován z ruských novin; je solidární s listem *Novoje vremja* a s postojem dr. Kramáře vysloveným v *České revui*;^{158/} dále vyjádřil porozumění pro to, že ruská inteligence včetně Jastrebova nahlíží události v Rusku podle

^{155/} Viz o tom: Z listů Josefa Pekaře N. VI. Jastrebovovi. Úvod a poznámky napsal Sergej Ragozin. Zvl. otisk z revue *Řád* 6 (1940), č. 5 (poznámka 3). Niže citované Pekařovy dopisy Jastrebovovi jsou z této publikace.

^{156/} Archiv NM v Praze. Pozůstalost J. Pekaře. Korespondence. Jastrebov Pekařovi 12./25. 3. 1905 (jiné dopisy Jastrebova Pekařovi jsou v témž fondu).

^{157/} Tamtéž.

^{158/} List *Novoje vremja* vydával v Petrohradě A. S. Suvorin, aspiroval na roli mluvčího „názorů parlamentu“. V r. 1905 se stavěl za ústavu, ale zavrhoval taktiku levicových stran a hlásal „rozvážnost“, tj. umírněnost v boji za volební právo, fakticky tedy za jeho omezení. V tomto duchu vystupoval i K. Kramář. Jeden z jeho článků — *Ruské problémy. Politické reformy* — byl uveřejněn r. 1905 v *Nové české revui*.

svého, ale prosil, aby se věřilo Čechům, poněvadž ti si jako věrní přátelé Ruska přejí jeho dobro a jsou dostatečně informováni o tom, co se děje, aby mohli soudit správně.^{159/} Jastrebov však očividně zastával jinou pozici. Každopádně 17. září 1906 napsal: „Co se u nás děje — můžete vědět z novin, jen ne z (morálně) prodejného ‚Novoje Vremja‘“. Koncem r. 1905 informuje Jastrebov Pekaře: „U nás trvá revoluce, jenom svá, ruská... Žijeme hrozně. Pracovati těžko.“^{160/} Zajímavé jsou Pekařovy výroky o rusko-japonské válce, o tom, jaké politické zřízení by si přál pro Rusko. „Válku vést musíte s chutí a do konce: zde za hranicemi vidíme snad lépe než vy doma, že jde na dlouho o Vaše postavení v Evropě. Přejeme také ze srdce nějaký rozumnější a poctivý régime, ale nepřejeme Vám konstituce po vzoru západoevrop.; to Vám přejou jen Vaši nepřátelé.“^{161/} V období revoluce 1905—1907 sledoval Pekař s živým zájmem události v Rusku a Jastrebovovi o nich sděloval své mínění. 3. listopadu 1905 psal, že zprávy z Ruska čte se zatajeným dechem a patří k těm, „kteří rozpakují se gratulovati Vám k nabyté svobodě, vidouce, jaké živly mají u Vás převahu.“ Pekař se domníval, že pokud by se v Rusku opakovalo jenom to, co se událo v Čechách v letech 1848—49, a navíc s ještě těžším obdobím absolutismu, bylo by to beztak menší zlo, než kdyby se na Rusi opakovala francouzská revoluce. Dále pak český historik vyjádřil obavu, že „osvobození židů učiní z jevrevů během 50 let pány 1/3 ruské půdy, že ovládnou úplně Váš průmysl, žurnalistiku a inteligenci“; že Rusko možná i dosáhne díky nadání a energii „tohoto kmene“ ohromného hospodářského pokroku, jenže Slovan bude pak fyzicky i duchovně podřízen novým pánům, a staré Rusko už nebude.^{162/} Jastrebov nesdílel názory ani předpovědi svého českého kolegy. Po několika letech, kdy korespondence mezi nimi zřejmě na nějakou dobu ustala, se ruský vědec v dopise J. Gollovi nikoli bez ironie ptal: „Přítel Pekař ‚černosotěnc‘ ještě pořád?“^{163/}

Sám Jastrebov byl velmi zklamán koncem revoluce. V již citovaném dopise bez data (počátek r. 1908) ironizuje politické poměry v Rusku: „Máte zájem o naše politické poměry. Dávám zprávu. Tedy u nás ‚konstituce‘ jest jenom ve zdech Dumy; je také tam svoboda: 1) slova, protože tam ještě se mluví; 2) shromáždění, protože Duma ještě má schůze; 3) osob, protože ještě nikdo z poslancův není v žaláři (ale doufáme, že to stane). Jinak máme ‚magnum latrocinium‘ a hrozné ‚taedium vi-

^{159/} Pekař Jastrebovovi 29. března 1905.

^{160/} Jastrebov Pekařovi 12./25. 12. 1905.

^{161/} Pekař Jastrebovovi 10. prosince 1904.

^{162/} Pekař Jastrebovovi 3. listopadu 1905.

^{163/} Jastrebov Gollovi 20. prosince 1909 — Archiv ČSAV, fond J. Goll, sign. IIb 1909. Jak je známo, „černosotněnci“ se v Rusku nazývaly extremistické živly krajně protirevolučního a antisemitského zaměření.

tae“.^{164/} Jastrebov, který prožil bouřlivou dobu buržoazně demokratické revoluce 1905—1907, nezůstal stranou událostí, ale snažil se svou prací historika napomáhat pokroku, tak jak ho chápal on. Patřil k nejrozhodnějším odpůrcům podřízení vědy politice, současně však byl přesvědčen, že je nezbytné, aby věda politice sloužila, přesněji — aby politika využívala „velké práce vědy“.^{165/} Ve stycích s Čechy se však omezoval na konstatování faktů a nepouštěl se zpravidla do jejich hodnocení. Výjimku představují dopisy Pekařovi a snad ještě jedno sdělení J. Gollovi: „Naše poměry dobře víte z novin; jdeme ‚rakem‘ k r. 1904—1905.“^{166/} Hlavní obsah Jastrebovovy korespondence s profesory pražské univerzity a jinými českými vědci tvořily problémy vědecké. Také v této oblasti je možné získat nejpodrobnější informace z Jastrebovovy korespondence s Pekařem. Oba vědci si vzájemně podávali zprávy o vědecké a pedagogické práci. Například Pekař psal o svém záměru otisknout ve vídeňských Mittheilungen článek o Kristiánovi a českých legendách, o přípravě na polemiku o českých tradicích se Schreuerem, o novém sešitě ČČH, korekturách svých litografovaných přednášek z rakouských dějin, o nastávajících „extensích o státním právu českém a českých dějinách sociálních“,^{167/} které proběhnou „v lednu a únoru“. V dalším dopise Pekař oznamuje, že tiskne „druhou část své práce“, v které provádí rozbor „legendy Kristiánovy“.^{168/} Ruský vědec zase Pekaře informuje o tom, že chystá sborník k jubileu V. I. Lamanského (50 let vědecko-pedagogické práce), v němž uveřejní svůj článek Chelčický a Hus,^{169/} a vybízí Pekaře, aby se na tomto sborníku podílel. Český profesor přistoupil na to, že zašle stať na téma Palackého pojetí dějin českých a příští pojímání jejich,^{170/} nemohl však dostát svému předsevzetí.^{171/} Dále Jastrebov informoval o svém úmyslu dát do ČČH „článeček o tom, co je vlastně epilogatio u Höflera, P. ss. 711—724“, a dochází k závěru, že „bude proti Gollovi“.^{172/} Článek se však v tisku neobjevil. Pro ČČH napsal Jastrebov jiný článek — O domnělé druhé redakci Původu Blahoslavo-va,^{173/} o čemž byla v korespondenci také řeč. Jmenovitě 3. února 1906 Pekař psal, že korektura tohoto článku přišla od Jastrebova na poslední chvíli, „kdy již článek byl zlomen; dala mi dosti práce, ale tuším, dopadla v intencích Vašich. Něco dříve zmírnil Goll.“

^{164/} Jastrebov Pekařovi bez data.

^{165/} Cit. dle Sl.

^{166/} Jastrebov Gollovi 20. prosince 1909.

^{167/} Pekař Jastrebovovi 10. prosince 1904.

^{168/} Pekař Jastrebovovi 5. února 1906.

^{169/} Jastrebov Pekařovi 16./29. listopadu 1904.

^{170/} Pekař Jastrebovovi 10. prosince 1904.

^{171/} Pekař Jastrebovovi 3. listopadu 1905.

^{172/} Jastrebov Pekařovi 16./29. listopadu 1904.

^{173/} Uveřejněn v ČČH 12, 1906, s. 61—69.

Jastrebov informoval Pekaře také o tom, že je velmi zaměstnán pedagogickou prací, přednáší na univerzitě pět hodin týdně. „Mám velmi mnoho práce s přednáškami,“ stěžuje si. „Mimochodem, přednáším obecný cyklus českých dějin — dvě hodiny týdně; a Vy sám víte, jestli u Vás — v Čechách máte vhodnou příručku, zvláště pro cizince.“ Jastrebov dále poznamenává, že vede rovněž seminář na téma Chronicon taboritarum.^{174/} Pro pedagogickou a vědeckou práci potřeboval různé knihy, a v tomto směru se proto nejednou obracel s prosbou na českého kolegu. Tak třeba 16. listopadu 1904 prosí Jastrebov o „Codex Friedrichův“ a jeho „Památky“, a rovněž o čtyři svazky „Pramenů“. „V. — mám,“ dodává. A v jiném dopise: „Z vydání Akademie dostali jen málo... Ku příkladu nemáme paleografické a diplomatické vydání Friedrichovo... Chtěl bych mít ‚Archiv‘, ‚Sněmy‘, ‚Diplomatarium‘ a jiné věci. Řekněte, komu sluší.“^{175/} J. Pekař slibuje, že se přimluví, aby byly odeslány první až čtvrtý svazek Fontes,^{176/} sám zašle Diplomatař a další publikace; ruský profesor skutečně dostává některé pro sebe nezbytné příručky. „Děkuji Vám,“ píše 12./25. 3. 1905, „dostal jsem ‚Cod. diplomaticus‘. Ale ‚Prameny‘ a paleografické tabulky dosud ještě nedostal jsem.“ Později se Jastrebov obrací na Pekaře s prosbou, aby mu poslal separát článku o J. Gollovi z prvního čísla České revue, a píše, že by vůbec chtěl dostávat tento časopis pravidelně a rád by se za zasílání revanšoval zprávami o jeho obsahu v ruských publikacích.^{177/} Od Pekaře dostával nepřetržitě ČČH,^{178/} který Pekař redigoval, a řadu dalších publikací. Jastrebov zase posílal kolegovi ruské knihy: spisy historika V. O. Ključevského (z ruských dějin),^{179/} soubor zpráv historicko-filologické fakulty petrohradské univerzity^{180/} pro historický seminář pražské univerzity. Zvláště dlouho se Pekař domáhal zaslání textu znovuobjevených a velice důležitých cyrilických rukopisů života sv. Václava, který otiskl ruský profesor N. K. Nikolskij (tzv. legenda Nikolského). Pekař se jakožto autor práce Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians (Praha 1906) musil nezbytně seznámit s novými variantami svatováclavských legend; Nikolskij však svou práci otiskoval zdlouhavě, takže Pekař od něho zpočátku obdržel pouze první a třetí arch.^{181/}

Z korespondence Jastrebova s Pekařem vyplývá, že ruský vědec poslal českému kolegovi Sborník, svazek 1; což je ve skutečnosti sborník

^{174/} Jastrebov Pekařovi 16./29. listopadu 1904.

^{175/} Jastrebov Pekařovi bez data (konec r. 1904).

^{176/} Pekař Jastrebovovi 10. prosince 1904.

^{177/} Jastrebov Pekařovi 17./30. 10. 1906.

^{178/} Jastrebov Pekařovi 12./25. 3. 1905; Pekař Jastrebovovi 29. 3. 1905.

^{179/} Jastrebov Pekařovi 2. 10. 1907.

^{180/} Jastrebov Pekařovi 16./29. 1. 1908.

^{181/} Pekař Jastrebovovi 3. února 1906. Publikace vyšla později: N. K. Nikolskij, Legenda mantuanskogo jepiskopa Gumpolda o sv. Vjačeslave češskom v slavjano-russkom pereloženii. SPb 1909 [Pamjatniki drevněj pis'mennosti, č. 174].

nazvaný Stati ze slavistiky, svazek 1, v redakci V. I. Lamanského, Petrohrad 1904. Kniha byla nezbytná pro činnost historického semináře, který řídil J. Pekař.^{182/} Jak je patrné z korespondence, český profesor rozesílal do Ruska exempláře ČČH, ale nesetkal se u ruských spolků s pochopením. 3. února 1906 oznamuje Jastrebovovi, že během roku 1905 odesílal svůj časopis ruskému Spolku milovníků starověkého písemnictví, ale nedostal žádnou odpověď, jako ostatně ani od pěti dalších ruských adresátů. „Rossija i Slavjaně!“ shrnuje Pekař s hořkostí.

Kolegové se rovněž vzájemně informovali o novinkách ve vědě, které oba zajímaly. Tak třeba Jastrebov oznamoval, že P. A. Lavrov našel na Athosu Prolog k životu Naumovu (učedník Metodějův) a že autor životopisu o sobě mluví jako o člověku 10. století. Vycházejí z jazyka, považoval Jastrebov toto datum za docela možné, ale dodával, že opis sám je srbskou redakcí z 15. století. Jastrebov cituje úryvek textu životopisu a vyslovuje názor, že by bylo zajímavé srovnat tento úryvek s odpovídajícím textem pekařovských edic. V korespondenci Jastrebova s Pekařem je dotčena i řada drobných problémů. Tak třeba v souvislosti s nadcházejícím padesátým výročím pedagogické a vědecké činnosti V. I. Lamanského žádá Jastrebov svého korespondenta, aby o něm informoval v českých novinách.^{183/} Pekař souhlasil, ale prosil Jastrebova, aby sám napsal příslušnou stať, neboť, jak se vyjádřil, „bojím se, že tu málo kdo svede něco vhodného a dobrého.“^{184/} V řadě dopisů se Jastrebov zajímá o tvorbu K. Krofty, J. Šusty, J. Bidla, J. Golla (s K. Kroftou si podle všeho také dopisoval, zatím se však nepodařilo dopisy objevit). Pekař také Jastrebovovi oznamoval, co je nového v činnosti, práci i soukromém životě společných známých: Krofta se oženil, Šusta se stal mimořádným profesorem, též Bidlo, Novotný byl jmenován profesorem, Bidlo se oženil, Goll se stal dvorním radou a Pekař sám řádným profesorem.^{185/} Pekař plnil i dílčí úkoly, které mu Jastrebov svěřil. 3. února 1906 oznamuje, že obdržel Jastrebovův dopis pro Masaryka a okamžitě ho předal adresátovi. Uvedené informace z této korespondence svědčí vcelku o tom, že vědci byli v důvěrných, přátelských vztazích. Nehledě na rozdíly v politických názorech měli Pekař a Jastrebov mnoho společného, sblížoval je zájem o historickou vědu jako životní poslání. Kontakty byly zřejmě užitečné. Jastrebov se pravděpodobně přátelil i s jinými českými představiteli, zvláště s těmi žáky J. Golla, které znal od doby, kdy docházel do jeho semináře. Přímá svědectví o těchto vztazích však neexistují.

Jastrebov si vysoce vážil prof. J. Golla. Věkový rozdíl patrně bránil

^{182/} Jastrebov Pekařovi 12./25. 3. 1905.

^{183/} Jastrebov Pekařovi 16./29. 11. 1904.

^{184/} Pekař Jastrebovovi 10. 12. 1904.

^{185/} Pekař Jastrebovovi 3. listopadu 1905.

tomu, aby s ním navázal tak důvěrné vztahy jako s vrstevníky — je nám znám pouze jediný Jastrebovův dopis významnému českému historikovi. I kdyby se všechny dopisy nezachovaly, je zřejmé, že v zásadě nemohla být korespondence zvláště obšírná. Ale o Jastrebovově vztahu ke Gollovi svědčí jeho dopisy jiným adresátům. Tak třeba 17. září 1906 prosí Pekaře, aby vytrídil prof. Gollovi blahopřání k jeho jubileu, a dodává: „Já přece jeho práce chovám ve velké úctě.“ Zároveň Jastrebov vyřizuje dík J. Bidlovi za zaslání sborníku na počest J. Golla. Již zmíněnou stať o J. Gollovi v České revui potřeboval proto, že se chystal referovat o vynikajícím českém vědci v historické společnosti petrohradské univerzity.^{186/} Na druhé straně projevil J. Goll iniciativu při volbě Jastrebova dopisujícím členem Královské české společnosti nauk v Praze, o čemž svědčí Jastrebovův dopis věhlasnému učenici, kde pisatel navíc s odvoláním na svůj rozhovor s J. Gollem v Praze v červenci 1909 podává zprávu o svých posledních vědeckých publikacích a pedagogické činnosti.^{187/} Celkový tón dopisu dokazuje, že vztahy mezi korespondenty byly dosti srdečné. Skutečnost, že Jastrebov byl do Královské české společnosti nauk zvolen na návrh J. Golla, potvrzují i dokumenty. Je to zejména Gollem sepsané doporučení a charakteristika,^{188/} na jejichž základě se 12. ledna 1910 konala volba ruského historika.^{189/}

Jastrebov si vytvořil dobré vztahy také k profesoru právních dějin Jaromíru Čelakovskému. Jak už jsme se zmínili, r. 1901 poskytoval tehdejší ředitel Pražského městského archivu Čelakovský mladému ruskému badateli podstatnou pomoc při pátrání v archivech. Poté Jastrebov vyzval Čelakovského, aby se podílel na jednom ze sborníků na počest V. I. Lamanského, o čemž svědčí dopis z 24. 10. 1904, kde Jastrebov českého vědce informuje: „Váš cenný článek pro sborník na počest V. I. Lamanského' již vyšel z sazby a se corriguje; pro rychlost práce rozhodnutí jsme s p. prof. Lawrowym ne posílali Vám Váš článek na korekturu. Myslíme, že pro to nebudete na nás se hněvati.“^{190/}

Jastrebov se znal také s T. G. Masarykem, tato otázka by snad ale zasloužila speciálního výzkumu. Z materiálů, které máme k dispozici,

^{186/} Jastrebov Pekařovi 17./30. 10. 1906.

^{187/} Jastrebov Gollovi 20. 12. 1909.

^{188/} ÚA ČSAV f. KČSN. Osobní fascikly členů. Jastrebov N. V., kart. 18. Návrh na zvolení N. V. Jastrebova dopisujícím členem... Návrh je napsán rukou J. Golla a strvrzen jeho podpisem. Kromě toho se podepsal J. Kalousek a další.

^{189/} ÚA ČSAV f. KČSN. Protokoly 1909. Protokol řádné schůze 12. ledna 1910. Viz též Jastrebovův děkovný dopis společnosti ze dne 20. 1./2. 2. 1910 (tamtéž).

^{190/} Jastrebov J. Čelakovskému 24. 10. 1904 — LA PNP, Pozůstalost Jar. Čelakovského, korespondence. Jak se později vysvětlilo, článek vůbec nevyšel dříve, viz: J. Čelakovskij, O načalach gorodskogo ustrojstva Starogo Goroda Pražskogo. In: Sbornik statěj, posvjaščennych počitateljami akademiku i zaslužennomu professoru V. I. Lamanskomu po slučaju 50-letija jeho učenoj dějatělnosti, č. 1, SPb 1907, s. 189—226 (sborník vydalo Oddělení ruského jazyka a slovesnosti Akademie věd a historicko-filologická fakulta petrohradské univerzity).

je možné učinit závěr, že ruský vědec se již počátkem století zajímal o politickou činnost T. G. Masaryka, o jeho publicistiku a poměr k Rusku. Existuje zajímavý dopis Jastrebovův Masarykovi z r. 1901, v němž pisatel informuje, že nemá nic společného s článkem v časopise Slovanství, komentující jeden z Masarykových projevů.^{191/} Ruskému profesovi imponoval Masarykův politický program. Jak jsme již ukázali výše, byl Jastrebov v období revoluce 1905—1907 členem „strany svobodomyšlných“. Poněvadž vedení řečené strany mělo za to, že její programové zásady jsou blízké idejím, které jsou základem některých prací Masarykových, rozhodlo se vydat v ruštině 13. a 14. kapitolu z knihy tehdejšího profesora pražské univerzity Otázka sociální. Základy marxismu sociologické a filosofické (Praha 1898). Obě kapitoly Masarykova spisu vyšly r. 1906 v Petrohradě jako brožury s názvy „Revoluce či evoluce?“ a „Marxismus a parlamentarismus“. Překlad redigoval a literaturu citovanou v obou kapitolách doplnil Jastrebov.^{192/} Jeho prostřednictvím probíhaly patrně i veškeré kontakty „strany svobodomyšlných“ s profesorem Masarykem.

Jako spojující článek ve vztazích mezi Masarykem a Jastrebovem mohl působit i jejich společný zájem o české dějiny; Masarykova role v odhalení falzifikátů V. Hanky je obecně známa, existují i další svědectví o tom, jak pozorně sledoval minulost českého národa. Je přirozené, že se Jastrebov rozhodl přitáhnout vynikajícího pražského vědce i ke spolupráci v Ruské encyklopedii, v níž byl redaktorem slovanské části. V roce 1911 se ruský vědec dokonce obrátil na Masaryka s prosbou, aby mu „dodal... článek o dějinách českého národa od r. 1848 do našich dnů (3 stránky, 1 400 písmen), tj. abyste nastínil nejdůležitější směry vývoje ekonomického, sociálního, politického a kulturního (detaily zachytíme ve zvláštních heslech, např. Palacký, Rieger, mladočeši atd.).“ „Článek budeme potřebovat asi tak za dva roky,“ pokračoval Jastrebov. „Jelikož znám Vaše práce, jsem přesvědčen, že nikdo z Čechů nepodá tak objektivní a podstatný přehled jako Vy. Plně počítám s Vaším souhlasem a čekám na brzkou odpověď.“^{193/} Masaryk se však vymluvil na nemoc a odřekl napsání navrhované stati.^{194/} Na Masarykovu pomoc Jastrebovovi — emigrantovi upozorníme níže.

Jastrebov měl živé kontakty i s pracovníky pražské univerzitní knihovny, především s dr. Zdeňkem Tobolkou. V r. 1903 navrhl Tobolkovi, aby

^{191/} Jastrebov Masarykovi 23. listopadu 1901 — Archiv Ústavu dějin KSČ v Praze, f. 41, korespondence (je zde ještě jeden dopis Jastrebovův Masarykovi a adresátova odpověď).

^{192/} Viz předmluvu v knize: Prof. F. O. Masarik. Načala socialističeskogo občestva (Glavnyje voprosy marksistskoj politiki). I. Revoljucija ili evoljucija? Perevod pod redakcijej privatdocenta N. V. Jastrebova. Izdanije partii svobodomyšljaščich. SPb 1906. Poznámávám, že Masaryka v té době v Rusku jmenovali „Foma Osipovič“.

^{193/} Jastrebov Masarykovi 28. března 1911.

^{194/} Masaryk Jastrebovovi, bez data.

se podílel na zpracování kartotéčních lístků pro Slovanskou bibliografii, kterou vydávala ruská Akademie věd. Jastrebov hrál v této akci roli organizátora.^{195/} Tobolka odpověděl kladně,^{196/} další korespondence se pak týkala zaslání lístků, obsahovala Jastrebovy odkazy na publikace, ze kterých bylo třeba čerpat zprávy o slavistických pracích,^{197/} posudek kvality materiálů, které Tobolka zaslal,^{198/} ap. Někdy se také Jastrebov obracel na pražského knihovníka s prosbou, aby poslal nebo získal tu či jinou knihu.^{199/} Tobolka pracoval pro petrohradskou Slovanskou bibliografii spolu s Bořivojem Prusíkem,^{200/} kterému Jastrebov také posílal rady ohledně zpracovávání kartiček ap.

Jastrebov byl dále v kontaktu s Českou akademií Františka Josefa. Například v roce 1902 se na ni obrátil s prosbou, aby mu byly „věnovány publikace I. třídy“. K dopisu je přiložen seznam dvanácti titulů českých knih. Na dopise je připsáno, že žádaná literatura byla Jastrebovi poskytnuta 17. 4. 1902.^{201/}

Jastrebov si dopisoval i s profesorem slovanské filologie pražské univerzity Jiřím Polívkou.^{202/} V jednom z dopisů se jmenovitě zajímal o problém svolání sjezdu slavistů do Prahy v r. 1912. Tón dopisu naznačuje, že pisatelé se vzájemně dobře znali, jiné zprávy o jejich stycích se však nepodařilo najít. Jastrebov psal také Ad. Paterovi^{203/} a J. Holečkovi.^{204/}

K rozvoji česko-ruských styků přispíval Jastrebov také tím, že některým Čechům pomáhal dávat dohromady různá vědecká díla. Tak třeba na prosbu J. Čelakovského se Jastrebov obrátil na A. S. Lappo-Danilevského, aby mu poradil literaturu v ruštině týkající se radního zřízení.^{205/} Později se podílel na pátrání po rukopisu zemského archiváře Království českého Františka Dvorského, který v 80. letech zaslal Archeografické komisi ruské Akademie věd text korespondence tajných jezuitů, žijících v Moskvě v XVII.—XVIII. století.^{206/} „Rukopis se již tiskl,“ vysvětloval Jastrebov, „ale zemřel Kojalovič, který se touto věcí zabýval, a všechno zůstalo stát. V 90. letech se příprava k tisku obnovila, ale opět byla

^{195/} Jastrebov Tobolkovi 9. června a 5./18. července 1903 — LA PNP, Pozůstalost Z. Tobolky, korespondence (jsou tu i další Jastrebovy dopisy Tobolkovi).

^{196/} To vyplývá z Jastrebova dopisu z 5./18. 7. 1903.

^{197/} Jastrebov Tobolkovi 18. října 1903.

^{198/} Jastrebov Tobolkovi 20. 2. a 29. 5. 1904.

^{199/} Jastrebov Tobolkovi 19. 7. 1903 a 15./28. 2. 1904.

^{200/} Jastrebov Prusíkov 10. října a 18. října 1903 — LA PNP, Pozůstalost Bořivoje Prusíka. Korespondence.

^{201/} Jastrebovův dopis ze 7. ledna 1902. — Archiv ČSAV, f. ČAVU, spisy 54, 1902.

^{202/} Jastrebov Polívkovi 5./18. 11. 1910 — LA PNP, Pozůstalost J. Polívky, korespondence, sign. 82 G 33.

^{203/} Jastrebov A. Paterovi 18./31. srpna 1900 a 16./29. ledna 1902. LA PNP, pozůstalost Ad. Paterovy, ruská korespondence, sign. 21 g 32.

^{204/} Jastrebov Holečkovi, bez data. LA PNP, Pozůstalost J. Holečka, korespondence, sign. 14 B 10.

^{205/} Jastrebov Lappo-Danilevskému 7. října 1901 z Prahy.

^{206/} Jastrebov Lappo-Danilevskému 4./17. května 1901 a 6./19. ledna 1902 z Prahy.

přerušena“ (dopis z 4./17. května 1901). Výsledky tohoto pátrání, podniknutého na prosbu Dvorského, nejsou objasněny.

Potom se Jastrebov staral o to, aby v Rusku vyšly Chelčického spisy,^{207/} ale v důsledku nedostatku finančních prostředků publikovány nebyly.

Vědec informoval ruskou společnost rovněž o kulturním a vědeckém životě v Čechách. Publikoval v ruských časopisech recenze na práce z českých dějin od takových autorů, jako byli J. Lippert,^{208/} M. Murko,^{209/} L. Niederle,^{210/} F. Tadra,^{211/} J. Goll,^{212/} K. Jireček,^{213/} na sborníky statí,^{214/} uveřejňoval přehledy českých vědeckých časopisů,^{215/} psal o České akademii.^{216/} Všechny tyto materiály se vyznačují jasností, hloubkou znalostí materiálu, samostatností a originalitou soudů.

Jestliže shrneme výklad otázky o předrevolučních stycích Jastrebova s pražskou univerzitou a jejími profesory a rovněž s jinými českými vědeckými organizacemi, je třeba zdůraznit, že ačkoli se archivní materiál o těchto vztazích zachoval torzovitě a úplný obraz neposkytuje, je přesto jasné, že styky měly intenzivní, mnohostranný a plodný charakter. Většinou se týkaly vědeckých problémů, a přitom přispívaly k vzájemnému obohacování znalostí a rozvoji slavistiky.

V období první světové války, před r. 1917, se Jastrebov aktivně věnoval politické publicistice. Poněvadž znal vnitřní život a politické snahy Čechů „tak dobře jako málokdo z Rusů“ (výrok K. Krofity),^{217/} měl porozumění pro jejich boj za osvobození od nadvlády Rakousko-Uherska a propagoval myšlenku státní samostatnosti českého národa v duchu idejí T. G. Masaryka. Tyto ideje vykládal ve svých přednáškách z českých dějin na univerzitě i ve Vyšších ženských kursech a v člancích na stránkách novin „Birževyje vědomosti“ objasňoval příčiny a cíle čes-

^{207/} Jastrebov Šachmatovovi 16. prosince a 18. prosince 1908. AA NL f. 134, op. 3, č. 1783.

^{208/} N. Jastrebov (rec. na kn.): J. Lippert, Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit. Bd. I. Prag, Wien Leipzig 1896 — Žurnal Ministerstva narodnogo prosvěščenija 1897, č. 4, s. 491—513.

^{209/} N. Jastrebov (rec. na kn.): Dr. M. Murko, Deutsche Einflüsse auf Anfänge der böhmischen Romantik... Graz 1897. Tamtéž, 1897, č. 5, s. 221—227.

^{210/} N. Jastrebov (rec. na kn.): Dr. L. Niederle, O původu Slovanů. Studie k slovan-ským starožitnostem. V Praze 1896. Tamtéž, 1897, č. 3, s. 254—257.

^{211/} N. Jastrebov (rec. na kn.): Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských, Sepsal Ferdinand Tadra. V Praze 1897. Izvestija Otdělenija Russkogo jazyka i slovesnosti Akademiji nauk, 1898, t. 3, kn. 4, s. 1371—1378.

^{212/} N. Jastrebov (rec. na kn.): J. Goll, Čechy a Prusy ve středověku. Praha 1897. Tamtéž, 1898, t. 3, kn. 4, s. 1378—1383.

^{213/} N. Jastrebov (rec. na kn.): C. Jireček, Die Romanen in den Stätten Dalmatiens während des Mittelalters. I. Theil. Wien 1901. Tamtéž, 1902, t. 7, kn. 3, s. 396—402.

^{214/} N. Jastrebov (rec. na kn.): Památník na oslavu 50-letého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848—1898. ŽMNP 1899, č. 8, s. 533—537.

^{215/} N. Jastrebov, Slavjanoveděnije v slavjanských žurnalch za 1898 g. Izvestija ORJAS AN 1899, t. 4, kn. 2, s. 772—779.

^{216/} N. Jastrebov, Češkaja Akademija nauk. ŽMNP 1899, č. 7, s. 6—16.

^{217/} Kr. 1923.

kého národního hnutí. Vyslovoval se rovněž pro „slovanskou politiku Ruska“, tj. aby Rusko podporovalo všechny slovanské národy (nevyjímaje ani Poláky). Autoři českých nekrologů o Jastrebovovi zdůrazňují, že svou činností v době světové války prokázal v Rusku a v politickém životě Evropy vůbec neocenitelnou službu českému zápasu za nezávislost, že v Čechách znali Jastrebova, stýkali se s ním a byli s ním ve spojení všichni významní čeští představitelé (jak v Čechách, tak ti, kteří přijeli do Ruska), usilující získat vlivné ruské osobnosti na svou stranu.²¹⁸/Lidové noviny psaly, že Jastrebovovy osobní styky s T. G. Masarykem nabyly zvláštního významu, jakmile začal „český odboj na Rusi a hledali se přátelé politického snažení českého národa, kteří by vysvětlili ruské veřejnosti naše cíle.“²¹⁹/ Z Jastrebovovy iniciativy navrhli v r. 1916 někteří profesori petrohradské univerzity, aby byl Masaryk zvolen čestným profesorem této školy. Byla to dost smělá demonstrace, namířená proti germanofilské ruské vládě Šturmerově, a závažná podpora profesora Masaryka jako představitele a vůdce českého národního hnutí.²²⁰/ Češi a Slováci projeví na svém kyjevském sjezdu v r. 1917 vděčnost prof. Jastrebovovi tím, že ho zvolili čestným předsedou. V nezveřejněném dopise prezidentovi Československé republiky z 25. listopadu 1920, podepsaném „Stěhule — Kopal“ a napsaném (přínejmenším!) nikoli bez vědomí ruského vědce, jsou Jastrebovovy zásluhy formulovány takto: „Jastrebov obracel pozornost na čsl. věc v literatuře, žurnalistice, politických a úředních kruzích po celou dobu Války až do bolševického záchvatu vlastí i rozčistival drahy našim lidem v ony oblasti. Jastrebov spolu s Schachmatovým odstranili u vlády překážky Vašeho přibytí v Rusko i Vašeho jmenování profesorem Petrohradské university, kde připravili pro Vás půdu.“²²¹/

Velká říjnová socialistická revoluce v Rusku přerušila činnost buržoazních politiků. Revoluční přestavba společnosti, která narazila na četné těžkosti, vytvořila podmínky, v nichž značná část buržoazní inteligence nedokázala nalézt pro sebe v Rusku uplatnění. V zemi probíhala občanská válka, začala zahraniční vojenská intervence, vznikly velké ekonomické potíže se všemi důsledky, vyplývajícími z nastalé situace. Buržoazní inteligence odcházela do emigrace. Přestože byl Jastrebov v té době potvrzen v hodnosti profesora petrohradské univerzity, rozhodl se opustit Rusko. V r. 1919 odjel z Petrohradu, přes Polsko zamířil do Prahy, ale cestou vážně onemocněl a přijel do Prahy teprve kolem No-

²¹⁸/ J. B., Tr.

²¹⁹/ Sh.

²²⁰/ Tamtéž.

²²¹/ Archiv Kanceláře prezidenta republiky [dále KPR]. Věc: Profesor N. V. Jastrebov, sign. R. 1310/21 — dopis prezidentovi Československé republiky 25. listopadu 1920 [dále Dopis 25. 11. 1920].

vého roku 1920.²²²/ Postavení Jastrebova a jeho rodiny bylo v prvních měsících pobytu v Československé republice neobyčejně těžké — zůstali bez osobních věcí a existenčních prostředků. V dokumentech o Jastrebovově zařizování v Praze se praví, že ho představitel československé vlády v Rusku pozval, aby obsadil katedru dějin východní a jihovýchodní Evropy na právě vzniklé univerzitě v Brně.²²³/ Je pravděpodobné, že pozvání bylo formální a sloužilo pouze jako prostředek pro ospravedlnění Jastrebovova odjezdu z Ruska. Tuto skutečnost potvrzuje poměr úřadů Československé republiky k bývalému petrohradskému profesorovi: na všechny žádosti o byt dostával zamítavou odpověď²²⁴/ a vůbec byl ponechán sám sobě. Mocenské orgány nespěchaly s projevy „národní vděčnosti“ za pomoc Čechům v jejich předchozím boji: Jastrebov byl pro ně obyčejný utečenec, emigrant z Ruska, kterých bylo tehdy v Československu příliš mnoho. Přitom Jastrebov nechtěl jet do Brna, příčiny odmítnutí pak zdůvodnil v dopise z 5. dubna 1920 na adresu filozofické fakulty pražské univerzity²²⁵/ tím, že není s to se podílet na organizaci sotva vzniklé fakulty v Brně, protože není příslušníkem českého národa ani nemá československé státní občanství, ale je tu pouze hostem. Jastrebov dále zdůrazňuje: „Nebyl jsem toliko, nýbrž chci a nadále zůstatí ruským člověkem a učencem, chci dále sloužiti téže věci — studovati historii slovanských národů a národa českého, seznamovati ruský národ i společnost s českou historií a současností, pěstovati rusko-českou vzájemnost, kulturní i politickou, pomoci ruské univerzitní katedry, ruského tištěného slova — které já sloužím již více než 20 let.“

Vědec se domníval, že při zaměstnání v Brně ztratí možnost pokračovat ve svých vědeckých výzkumech v oblasti českých dějin, poněvadž všechny příslušné materiály jsou v archivech a knihovnách pražských, a jeho vlastní knihovna zůstala v Rusku; že v Brně bude „odloučen od rodného ruského světa“, jelikož jenom v Praze se může stýkat s ruskou kolonií. Vzhledem k tomu všemu si Jastrebov přál zůstat v Praze a stát se profesorem pražské univerzity. Jenomže — jak se uvádělo v oficiálních dokumentech²²⁶/ — katedra dějin východní Evropy v Praze byla obsazena prof. J. Bidlem, a právě tento vědec byl proti přijetí Jastrebova do stavu univerzitních zaměstnanců. K. Krofta se domníval, že uvedené Bidlovo stanovisko je možné vysvětlit tím, že nepovažoval Jastrebova „z našeho hlediska za slavistu, protože se prý

²²²/ O potížích této cesty, která ho div nestála život, psal Jastrebov Sachmatovovi 22. května 1920, viz: AANL f. 134, op. 3, č. 1783.

²²³/ KPR, sign. R. 1310/21 — dopis rady Mlčocha z ministerstva školství do prezident-ské kanceláře [dále Mlč.] 28. prosince 1920.

²²⁴/ Dopis 25. 11. 1920.

²²⁵/ AUK, FF, Personalia, N. V. Jastrebov.

²²⁶/ Mlč.

zabýval především českými dějinami^{227/} Nám tento Kroftův úsudek připadá sporný. J. Bidlo nemohl nevědět, že Jastrebov byl slavista širokého profilu a psal vědecké práce nejen z dějin českých, ale i z polských, bulharských, srbských, poněvadž se s Jastrebovem znal od samého počátku století a stýkal se s ním po dvě desetiletí, počítáme-li i dobu Jastrebovova příjezdu do Prahy. K odmítavému vztahu k profesoru — emigrantovi nutilo J. Bidla zřejmě přání nemít v jeho osobě konkurenta. Je pravděpodobné, že právě v tom spočívá příčina jeho úsilí snížit Jastrebovovy vědecké zásluhy. To se také projevilo v jím zformulovaném textu doporučení Jastrebova filozofické fakultě UK, které bylo výše již několikrát citováno.^{228/} Samotný fakt, že ruský profesor byl vzápětí po vydání tohoto doporučení jednomyslně navržen za člena profesorského sboru,^{229/} lze vysvětlit nespíše tím, že s Jastrebovovým přáním získat katedru v Praze byly seznámeny (nikoli bez úsilí jeho samotného) nejvyšší státní úřady. Dekretem prezidenta republiky z 10. července 1920 byl Jastrebov ustanoven „řádným profesorem slovanských dějin na Karlově univerzitě v Praze“.^{230/} Nařízením ministerstva školství a národní osvěty Československé republiky ze dne 19. prosince 1920 bylo vyhověno žádosti profesorského sboru UK, „aby oddělení tamního historického semináře, jež vede prof. dr. Novotný, bylo v zimním semestru 1920/21 rozděleno ve dvě paralelní sekce, ... aby nově jmenovaný prof. dr. Jastrebov byl ustanoven spoludržitelem historického semináře s obvyklou semestrální remunerací, a aby mohl ihned zahájit cvičení seminární“.^{231/} Jastrebov se tak stal členem historického semináře, v němž tehdy působili rovněž J. Pekař, J. Bidlo, J. Šusta a V. Novotný.^{232/} Ruský profesor však nezačal na UK přednášet v r. 1920, poněvadž z ministerstva došly pozdě příslušné dokumenty.^{233/} V dubnu 1921 přijal Jastrebova kancléř prezidenta republiky P. Šámal,^{234/} poté dostal ruský profesor pěkný byt^{235/} a 25 tisíc korun jako výpomoc.^{236/} Šámal také vy-

^{227/} Kr. 1923.

^{228/} J. B. 1920.

^{229/} Návrh, aby prof. N. V. Jastrebov byl jmenován řádným profesorem slovanských dějin na České Univerzitě Karlově. 26. dubna 1920. AUK, Personalalia, N. V. Jastrebov.

^{230/} Ministerstvo školství a národní osvěty — Univerzita Karlově. 20. července 1920. Tamtéž. Údaj ve stati Sh., že prý se Jastrebov stal řádným profesorem UK od roku 1919, neodpovídá skutečnosti.

^{231/} Ministerstvo školství a národní osvěty — Děkanství FF UK. 19. prosince 1920. Tamtéž.

^{232/} Viz: Seznam osob a ústavů UK v Praze jakož i státních zkušebních komisí ve studijním roce 1920—21. Praha, UK, s. 79 (tištěný materiál).

^{233/} Viz o tom: Dopis 25. 11. 1920.

^{234/} KPR D. 1755/21; D 1976/21; č. 2496/21. Přijetí bylo pravděpodobně výsledkem dopisů kancléři a prezidentovi, které odeslal Jastrebovovi přímluvci (datovaných 6. 11. a 25. 11. 1920).

^{235/} Jastrebov prezidentovu kancléři 22. 9. 1921 s díky za pomoc při obstarávání bytu. KPR D. 4629/21.

^{236/} KPR D. 1976/21.

jádril „vděčnost národa“ člověku, kterého si tak vysoce vážili čeští legionáři v době svého pobytu v Rusku.

Jako profesor slovanských dějin UK začal Jastrebov přednášet v letním semestru (tj. od 31. 3. do 31. 7.) 1921. Předmětem přednášek byly dějiny bulharského národa.^{237/} V zimním semestru 1922/23, tj. od 1. října 1922 do 15. února 1923 přednášel Jastrebov pro české studenty vybraná témata z dějin Ruska a rusky pro ruské studenty-emigranty Původ moderních Čech.^{238/} Kromě toho vedl seminární cvičení na téma Zákoník cara Štěpána Dušana, spočívající v čtení a výkladu textů a písemných prací studentů.^{239/} Jakožto řádný profesor UK byl Jastrebov povinen strávit v posluchárnách alespoň pět hodin týdně (ještě spolu s dalšími funkcemi),^{240/} ale kvůli zdravotnímu stavu mu byl tento úvazek snížen na tři hodiny,^{241/} ve školním roce 1922/23 na dvě hodiny.^{242/} Jeho zdraví se přesto stále zhoršovalo, podal žádost o dovolenou^{243/} a byl osvobozen od přednášek na kalendářní rok 1923 a školní rok 1923/24.^{244/} Počátkem r. 1923 se Jastrebov chystal jet na léčení k Jadranu,^{245/} ale 20. května téhož roku skonal v 54. roce svého života.^{246/}

Jastrebovova nedlouhá pedagogická činnost na UK nemohla zanechat hluboké stopy, ale jeho kolegové z historického semináře měli značně vysoké mínění o jeho přednáškách. J. Bidlo psal: „Jako všecky práce jeho i přednášky a výklady seminární vynikaly nejen podrobnou znalostí předmětu a svědomitým použitím příslušné literatury, nýbrž i originální koncepcí.“^{247/} S touto charakteristikou plně souhlasil i K. Krofta.^{248/} Opodstatněnost takového soudu potvrzuje jediný nám známý litografovaný cyklus přednášek Původ moderních Čech, část I, přednášený rusky na filozofické fakultě UK v zimním semestru školního roku 1921/22.^{249/} Tato část cyklu je věnována současnosti a obsahuje několik oddílů. V prvním z nich je líčen československý národ jako „etno-

^{237/} AUK, Seznam přednášek, které se budou konat na Univerzitě Karlově v Praze v letním běhu 1921, s. 39 (tištěný materiál).

^{238/} AUK, Seznam přednášek... v zimním běhu 1922/23, s. 35 (tištěný materiál).

^{239/} Tamtéž, s. 36.

^{240/} Min. školství a národní osvěty — Děkanství FF UK 20. července 1920. AUK, FF, Personalalia, N. V. Jastrebov.

^{241/} Mlč.

^{242/} Nařízení min. školství a národní osvěty — Děkanství FF UK 9. října 1922. AUK, FF, Personalalia, N. V. Jastrebov.

^{243/} Děkanství FF UK — Rektorátu UK 16. března 1923. Tamtéž.

^{244/} Min. školství a národní osvěty — Děkanství FF UK 18. dubna 1923. Tamtéž.

^{245/} Jastrebov Jaroslavu Bidlovi 14. dubna 1923. ÚA ČSAV, f. J. Bidlo, sign. 11b.

^{246/} AUK, FF — oficiální oznámení fakulty z 21. května 1923 o Jastrebovově skonu a dnu jeho pohřbu. V článkách o Jastrebovovi je datum úmrtí uvedeno nepřesně: Fr. a Sl. uvádějí 17. květen, Sh. 19. květen. Správné datum je 20. květen 1923.

^{247/} J. B., Tr.

^{248/} Kr. 1923.

^{249/} Prof. N. V. Jastrebov, Proischožděnije sovremennoj Čechii. Část I. Zapiski studenta Sergeja Ragozina, redaktirovannyje professorom. Praga 1922, 109 s. Exemplář viz: Slovanská knihovna v Praze, sign. č. 5157 a (jako rukopis).

grafická individualita“, uvádějí se statistická data o jiných národnostních složkách obyvatelstva republiky: Rusech, Polácích, Němcích, Maďarech, Židech. Ve druhém oddílu se podává charakteristika „moderního českého národa jako ekonomického organismu produktivního a směřujícího hodnoty“, tj. pozornost je věnována zemědělství, průmyslu, obchodu a rovněž dopravě. Třetí oddíl je věnován politickému uspořádání, současnému státnímu zřízení, charakteristice úřadů, problémům vnitřní a zahraniční politiky Československé republiky. Ve čtvrtém oddílu se zkoumá školství, věda, umění, literatura, náboženské poměry, tj. československý národ je charakterizován jako „duchovně kulturní organismus“. Profesor se při výkladu materiálu nezdědka obrací k historii, historické exkurzy přispívají k hlubšímu pochopení současnosti; zastavuje se také u literatury předmětu a kritiky ji hodnotí. Cyklus přednášek udivuje nejen encyklopedickými znalostmi problému, nýbrž i střízlivostí a objektivitou výkladu jevů. Jastrebov považuje Československou republiku za ideál svobodného státu, o nějž Češi usilovali celá staletí, ale ukazuje i na těžkosti rozvoje státu, protiklady a nedostatky ve vnitřní politice.

Pokud jde o Jastrebovovu vědeckou práci, uveřejnil v emigraci pouze několik statí v novinách, vystupoval s návrhy na pomoc ruským vědcům, kteří, jak se domníval, v Sovětském Rusku hynuli,^{250/} a také s návrhy na organizaci výuky ruských studentů-emigrantů v Československu.^{251/} V Národních listech uveřejnil Jastrebov i nekrolog A. A. Šachmatova, který zemřel r. 1920 v Petrohradě.^{252/}

Posuzujeme-li Jastrebovovu tvorbu v celku, je třeba zdůraznit, že se svým rozumem, širokým rozhledem, kritickým talentem, kombinačním nadáním a svědomitostí řadí k nejlepším ruským slavistům. Jeho život proběhl tak, že napsal podstatně méně prací, než bylo v jeho silách. Můžeme však bez nadsázky říci, že v oblasti bádání o českých dějinách spadá na jeho vrub to lepší, co bylo vytvořeno v ruské předrevoluční historiografii. Po smrti byl v Rusku zapomenut, dokonce i česká společnost, jak zaznamenal K. Krofta, přijala zprávu o Jastrebovově smrti lhostejně. Nicméně jeho vědecká činnost, styky s Čechami a zejména s pražskou univerzitou přispívaly k duchovním kontaktům mezi představiteli ruské a české inteligence a úspěchům vědy. Důkazem toho je materiál tohoto článku.

Přeložila Marie Štemberková

^{250/} N. V. Jastrebov, K otázce pomoci ruským učencům. Národní listy, 1921, č. 212 až 123.

^{251/} N. V. Jastrebov, Pro záchranu starší ruské inteligence. Tamtéž, 1921, č. 215.

^{252/} N. V. Jastrebov, Akademik a profesor A. A. Šachmatov (1864—1920). Zvl. otisk z deníku Národní listy. V Praze 1920.

LUDMILA P. LÁPTEWA

**Der russische Historiker N. V. Jastrebow (1869—1923)
und seine Verbindungen mit Böhmen und der Prager Universität**

ZUSAMMENFASSUNG

Um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts kam es in Rußland zu einer großen Entfaltung der historischen Wissenschaften. Zu den ersten Historikern — Slawisten dieser Periode können wir Nikolaj Wladimirowitsch Jastrebow (1869—1923) reihen, der später unverdient in Vergessenheit geraten ist. Unsere Studie befaßt sich mit dem bohemistischen Teil seines Werkes, enthält Informationen über seinen Aufenthalt in Böhmen und seine Verbindungen mit der tschechischen Intelligenz, besonders an der tschechischen Universität.

Die Petersburger Universität ermöglichte N. V. Jastrebow im Jahre 1900 eine zweijährige Studienreise, auf welcher er einige Zeit in München und Wien verbrachte, um dann im Mai 1901 nach Prag zu kommen. Hier sammelte er Material für seine Dissertation über die Geschichte der Böhmisches Brüder und besuchte Vorlesungen an der tschechischen Philosophischen Fakultät. Er interessierte sich besonders für die Persönlichkeit Peter Chelčický's und es gelang ihm auch unbekannte Texte dieses Denkers zu entdecken. Nach seiner Rückkehr nach Rußland wurde Jastrebow Dozent und im Weltkrieg a. o. Professor der Universität Peterburg. Im Jahre 1908 veröffentlichte er sein bedeutendstes Werk, eine Studie über Chelčický und seine Zeit, die in Rußland und Böhmen günstig aufgenommen wurde. Ausserdem wurde er von der Persönlichkeit Jan Blahoslavs, J. A. Komenskýs, F. Palackýs angezogen, er interessierte sich für die ideologischen Strömungen des Hussitentums und die Kyrill-Met-Frage in der böhmischen Geschichte.

Die Autorin kommentiert die ausführliche Korrespondenz Jastrebows, mit dem ihm nahe stehenden Josef Pekař, in welcher nicht nur Fachfragen der Historie, sondern auch Fragen der Politik große Aufmerksamkeit gewidmet wurde. Jastrebow unterhielt gleichfalls Verbindungen mit Kamil Krofta, T. G. Masaryk, Jiří Polívka und weiteren Persönlichkeiten und sprach sich für die staatliche Selbständigkeit des tschechischen Volkes aus. Nach seiner Ausreise aus Sowjetrußland im Jahre 1919, erwartete er im jungen tschechoslowakischen Staate eine innige Begrüßung. Für die tschechoslowakischen Ämter blieb er aber nur einer der vielen Emigranten und erst nach Eingriffen höchster Stellen erhielt Jastrebow eine Wohnung und eine finanzielle Aushilfe. Er konnte so erst im Sommersemester 1921 an der Karlsuniversität mit seinen Vorlesungen über die Geschichte der Slawen beginnen, sein Gesundheitszustand ermöglichte ihm aber kein längeres Wirken.

Der Artikel stützt seine Schlußfolgerungen auf reiches, bis heute nur wenig ausgewertetes Archivmaterial. Er widerlegt viele Halbwahrheiten und Irrtümer und stellt deshalb einen wertvollen Beitrag zu den tschechisch-rußischen kulturellen Beziehungen dar.

Русский историк Н. В. Ястребов (1869—1923)
и его связи с Чехией и пражским университетом

РЕЗЮМЕ

Конец XIX и первые полтора десятилетия XX в. ознаменовались в России подъемом исторической науки. В это время создано большое число трудов по отечественной и всеобщей истории, не утративших научного значения и в наши дни. В области изучения истории славян к ним относятся и работы Николая Владимировича Ястребова, имя которого незаслуженно почти забыто в историографии.

Основной задачей настоящей статьи является анализ одной из сторон деятельности Н. В. Ястребова, а именно его связей с Чехией и Пражским университетом. Но ввиду наличия не только в литературе, но и в архивных материалах большого числа фактических неточностей и спорных оценок представляется целесообразным остановиться и на творчестве ученого в целом. Помимо архивных материалов к анализу привлекались труды Ястребова по истории Чехии, его рецензии на работы чешских ученых, отклики чешской научной печати на сочинения русского историка, публикация писем Й. Пекаржа Ястребову и другие материалы.

Когда в середине мая 1901 г. Ястребов прибыл в Прагу, это был уже вполне подготовленный к самостоятельной работе молодой ученый. Основное внимание он уделял работе над собиранием материала для своей диссертации по истории Общины чешских братьев. Углубление в историю гусизма привело его к мысли, что учение Общины чешских братьев невозможно объяснить без анализа творчества ее духовных отцов — Хельчицкого и Рокицаны.

Крупнейшим же сочинением Ястребова была его книга «Этюды о Петре Хельчицком и его времени (из истории гуситской мысли)» (1908), признанная выдающейся не только в русской, но и в чешской литературе. Научные успехи Ястребова в области изучения истории Чехии, да и в других областях, были бы невозможны без контактов с чешскими учеными, прежде всего с представителями Пражского университета, без чешских архивов и библиотек. Знаком был Ястребов с Й. Пекаржем, К. Крофтой, Я. Голлом, Т. Г. Масариком и др.

В период Первой мировой войны, до 1917 года Ястребов активно сочувствовал борьбе чехов за освобождение от власти Австро-Венгрии и пропагандировал мысль о национальной самостоятельности чешского народа в духе идей Т. Г. Масарика. После Великой Октябрьской Социалистической революции он решил покинуть Россию и направился в Прагу. Декретом Президента Республики Ястребов был утвержден профессором истории славян в Карловом университете. Непродолжительная профессорская деятельность Ястребова в КУ (он скончался 20 мая 1923 г.) не могла оставить глубоких следов, но его коллеги по историческому семинару были очень высокого мнения о его лекциях.

Оценивая творчество Ястребова в целом, следует подчеркнуть, что по своему уму, широкому кругозору, критическому таланту, комбинационному дару и добросовестности он относится к числу выдающихся русских славистов. Его ученая деятельность, связи с Чехией и в частности — с Пражским университетом, способствовали развитию духовного общения между представителями русской и чешской интеллигенции и успехам науки.

SLAVISTIKA NA NĚMECKÉ UNIVERZITĚ V PRAZE
A ZÁPASY O JEJÍ CHARAKTER

ZDENĚK ŠIMEČEK

5. SLAVISTIKA A BOHEMISTIKA V LETECH 1914—1918.^{1/}

Státní byrokratický aparát rakousko-uherské monarchie, opírající se o mimořádná opatření a válečnou cenzuru, podvázal od samého počátku války projevy českého národního života, pokud nebyly v souladu se zájmy válčící velmoci. Realitu života v mnohonárodnostním státě měly nahradit sliby, směřující jednak do oblasti sociální, jednak národnostní. V Rakousko-Uhersku měly být v budoucnu smířeny rozporny sociální i nacionální. Deviza vyjadřující myšlenku, že vojáci rakouské armády bez ohledu na třídní a sociální nebo národní zájmy brání rakouskou vlast, která na sebe bere úkol odstranit staré protiklady a křivdy, měla sice v první řadě čelit národnímu cítění příslušníků slovanských národů a překonat odpor k válce se slovanským Srbskem a Ruskem, ale také tlumit nacionální útočnost na německé straně. Idea oživeného rakouského patriotismu ve skutečnosti ponechávala národnostní problém stranou, zatímco ve sféře zahraničněpolitické válka s Ruskem staré představy o nebezpečí panslavismu, slovanství a rusofilství aktualizovala. Vídeňští publicisté vystoupili s ideologií, která se v intencích státních zájmů válčícího Rakousko-Uherska pokusila překlenuť rozdílnost národních zájmů nikoli rozpoznáním jednotlivých faktorů, které je v minulosti a současnosti spoluvytvářely a posilovaly, či vypracováním projektu, který by uspokojoval specifické požadavky Čechů a příslušníků ostatních národů monarchie, nýbrž proklamováním teze o rasové a kulturní příbuznosti germánských a západoslovanských

^{1/} Jde o závěrečnou část studie o vývoji slovanské filologie na německé univerzitě v Praze. Bezprostředně navazuje na stat, která byla uveřejněna v předchozím čísle časopisu.

národů, zvláště také o jejich závislosti na vítězíci „germanocentrické evropské kultuře“.^{2/}

Slavistická studia pěstovaná na pražské německé univerzitě výlučně v rámci slovanské filologie, jež byla po vzoru německých říšských univerzit spojena se srovnávací indoevropskou jazykovědou jako nominálním oborem, nebyla s to reagovat na tyto širší společenské úkoly v celém rozsahu oboru jinak než tím, že zdůrazňovala význam znalosti slovanských jazyků. Na německé univerzitě v Praze byly od dob Bernekových pravidelně na pořadu přednášky o ruštině a v době působení P. Dielse k nim přibýly lekce ze srbochorvatštiny. Hlavní pozornost byla ovšem upoutána k češtině, která se stala aprobačním předmětem pro kandidáty učitelství češtiny na německých středních školách v Rakousku.

Bohemistice věnoval učitelské působení zprvu jako lektor a od r. 1909 jako docent Franz Spina.^{3/} K přednosti výkladů F. Spiny, který z pražských německých slavistů v době před 1. světovou válkou nejvýrazněji překročil lingvistické vymezení oboru, náleží, že se v přednáškách neomezil na jazyk, ale sledoval rozvoj české kultury. Studenty v čteních seznamoval nejen se staročeskými památkami, jak bylo obvyklé v jazykovědných přednáškách a cvičeních, ale také s životem moderní české národní společnosti. S rozvojem českého nacionalismu, který hodlal všestranně osvětlit, spojoval současné problémy česko-německých vztahů. Tím překonával jednak pokusy ideologů oficiálního rakouského patriotismu, jednak nacionálních všenněmeckých kruhů, které vítězství říšskoněmeckých vojsk na frontách povzbuzovala k představě, že po vítězné válce nebude třeba k českým národním požadavkům vůbec přihlížet a problém slovanských národů monarchie bude řešen ve smyslu nacionálně německém. Spinovy úvahy vycházely vstřícně potřebám poskytnout hodnověrné poučení o slovanských národech a jejich smýšlení a tužbách. Svou podstatou se dostaly do rozporu s myšlením nacionálních kruhů i s představami oficiální propagandy.

^{2/} Viz W. Schmied—Kowarzyk, Der Irrwahn des Panславismus, Deutsche Arbeit 14, 1914/15, s. 214—216, 334—339.

^{3/} Z literatury o Spinovi srov. statě ve sborníku Franz Spina als Politiker, Wissenschaftler und Mensch, Broumov s. a. (1928), A. Knauer, Prof. Dr. Franz Spina, Stifter Jahrbuch 5, München 1957, s. 47—60, R. Fischer, Ein Slawist als Politiker. Das Schicksal Franz Spinas, Wiss. Zeitschrift der Karl-Marx — Univ. Leipzig, Gesell. und sprachwiss. Reihe 12, 1963, s. 607—610, týž, Von Franz Spinas Prager Slawistik, Zeitschrift für Slawistik 9, 1964, s. 312—315, týž Zur Erinnerung an den Slawisten Franz Spina anlässlich seines 25. Todestages, Forschungen und Fortschritte 37, 1963, s. 284—285, týž, Zum Ringen um die tschechische Sprache. Franz Spina — ein deutscher Bohemist, in: Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur, Berlin 1965, s. 7—13, týž, Streben und Wagnis eines deutsch-slavischen Vermittlers, in: Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag, Berlin 1966, s. 774—779. Nenávistné poznámky v duchu nacistické ideologie u Wolframa von Wolmar, Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten, Dresden 1943, s. 539, 584—586.

Z těchto skutečností je třeba vyjít, máme-li adekvátně zařadit mezi projevy o příštím uspořádání národnostních poměrů v rakousko-uherské monarchii úvahu, kterou začal F. Spina publikovat na sklonku roku 1916 a již dokončil na konci roku 1917. Jako jediný z pražských slavistů považoval za vhodné věnovat samostatnou pozornost postavení slovanských národů v rakousko-uherské monarchii; odtud vyrůstala otázka německo-českých vztahů i šíře chápaného poměru ke slovanským národům vůbec. F. Spina těsně před vypuknutím 1. světové války v stati Streifzüge durch die neuere tschechische Literatur. I. Die Grundlagen der Literatur^{4/} se přihlásil k tezi o nepřerušném spojení, které existuje prokazatelně od 9. století mezi Čechy a německou oblastí ve sféře politické, hospodářské, právní a kulturní, a dovozoval, jak ho o tom přesvědčovala vlastní studia z oblastí kulturní a literární, že Češi více než jiní Slované náležejí k západoevropskému společenství. Z toho hlediska nebyla mu jazyková hranice česko-německá hranicí kulturní. Spina, uznávaje i jiné vlivy než německé na český vývoj, uvedl, že historik nemůže přijmout názor, který hlásal F. Palacký a dosud přijímá část nacionálně české literatury, že německé vlivy v českých dějinách jsou národním neštěstím, ale naopak poukazuje, že měly pro vývoj národa nesmírný kulturní a hospodářský význam. Dovožoval to materiální a duchovní převahou Čechů nad ostatními slovanskými národy v současnosti a jako doklad uváděl, že české národní společenství vykazuje nejmenší analfabetismus a nejvyšší industrializaci. Plně přijímal tezi J. Golla, že to byly právě třetí plochy vznikající mezi českým a německým elementem, které vytvořily podmínky k uchování české národnosti, a že částečná germanizace zabránila germanizaci totální.^{5/}

Tuto základní dějinnou koncepci, která zásadně respektovala výsledky české moderní historiografie, třebaže je jinak akcentovala, aplikoval F. Spina dále na vývoj české literatury. Shledával, že byla pod vlivem německého kulturního elementu více než jiné slovanské literatury, avšak uznává, že samostatně zpracovávala a asimilovala ve středověku podněty středolatinšské a německé. V české literatuře moderní, kterou považuje za literaturu vskutku novou, vzniklou na sklonku 18. století a neprojevující přímou souvislost s vývojem literatury staročeské, renesanční a barokní, pak v návaznosti na výsledky vlastních studií považoval úlohu německé literatury za zvláště důležitou. V té souvislosti upozornil také na národopisné zvláštnosti moravské a slovenské; přínos Moravy k vývoji české literatury a umění uznal a předpověděl, že tyto vlivy se

^{4/} F. Spina, Streifzüge durch die neuere tschechische Literatur I. Die Grundzüge der Literatur, Österreichische Rundschau 39, 1914, April — Juni, s. 411—416.

^{5/} Spina v. stati (s. 413) cituje: „Gerade die Reibung mit dem deutschen Element schuf für die Erhaltung der Nation jene Tatsachen, auf die sich das geistvolle Paradoxon Jaroslav Goll's stützt, dass die teilweise Germanisierung die völlige verhindert habe.“

ještě zvýší. Pro situaci v současné české literatuře je podle jeho názoru charakteristický zápas o nové hodnoty. Vysoce oceňoval očištnou sílu zápasu o Rukopisy, jemuž přičítá, že otevřel cestu k novému přijímání cizích vlivů spíše než ke geniální tvorbě. Zde se Spina sice již na J. Golla a jeho školu neodvolal, ale nelze pochybovat, že plně postihl, o co usilovala a co prožívala první generace Gollových žáků. Bolestný přerod příslušníků mladé generace, jak jej dosvědčuje mezi historiky deník L. K. Hofmana a ještě po letech ohlašuje román J. Šusty Cizina, byl symptomem krize českého nacionalismu, která vyústila až k národně sebevražedným myšlenkám českého filozofa H. G. Schauera.^{6/} Nové české evropanství bylo zřejmě pro Spinu oním proudem českého kulturního života, který při hodnocení historickém uplatnil jako směřodátný a na který vsadil později i jako politik. V této souvislosti není rozhodující určit, nakolik rozpoznal, že tyto základní tendence posilují zároveň české národní citění; na počátku r. 1914 bylo obtížné postihnout i v českém táboře, jak zakrátko v podmínkách ohrožení národa splní česká historiografie čestně svoji úlohu.

Na závěr stati F. Spina opakoval do německých řad, že spolužití obou národů v zemi vyžaduje znalost českého jazyka a hospodářského, národního a kulturního života Čechů. Vyjádřil přesvědčení, že kulturní odčizení obou národů lze překlenout vzájemným respektováním duchovní kultury, a přimlouval se za reálné pojetí soužití, které by vedlo k zmírnění národnostních bojů v zemi.

To byl samozřejmě názor diametrálně odlišný od těch, v nichž němečtí ideologové v době I. světové války vyslovovali požadavek radikálního řešení slovanské otázky ve střední Evropě, protože vítězství Centrálních mocností opravňuje potrestat spojení politických a kulturních snah slovanských národů monarchie s ruským panslavismem.

V sérii článků z válečné doby *Aus der Welt der Slawen*^{7/} nepřijal F. Spina myšlenku trestu, a naopak vyzdvihl takové uspořádání Rakousko-Uherska po válce, které by zajistilo slovanským národům všestranný kulturní rozvoj a národní individualitu. Obrací se výslovně proti představám, že slovanské národy by bylo možno v budoucnosti násilně germanizovat, zdůrazňoval, že ve střední Evropě došlo k symbióze národů, opírající se o pevná hospodářská a kulturní pouta, která se mezi nimi vyvinula v minulosti. Zejména český národ přijal podstatné formy západní civilizace, které jej oddělují zvláště od Slovanů ruských. Pod dojmem zhroucení carského Ruska, s jehož existencí výhradně

^{6/} Souhrnné poučení o soudobém českém dějepisectví v příručce F. Kutnara, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II. Od počátků pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické*, Praha 1977.

^{7/} F. Spina, *Aus der Welt der Slawen*, *Deutsche Arbeit* 16, 1916/17, s. 5–11, 145–149 (tu s podtitulkem *Der Weg des Slawentums zur neuen Weltkultur*), 17, 1917/18, s. 61 až 66, 105–111 (zde s podnázvem *Das tschechische Problem*).

spojoval ideu panslavismu, požadoval, aby Němci v Rakousku vyvinuli novou iniciativu ve smyslu austroslavistických programů. Tím mělo být Rusko izolováno i u jiných slovanských národů monarchie, zvláště u Ukrajinců (Rusínů), a také u Rumunů, a měly být vytvořeny podmínky rovněž pro získání Srbů a Bulharů. Vracel-li se F. Spina k představám o dějinném poslání habsburské monarchie ve střední Evropě a na Balkáně, která prý prokázala v zápase s odvěkým nepřítelem velmocenských aspirací říše na Dunaji rozhodující převahu, končící naprostou porážkou protivníka, bylo to v rozporu s hlasy těch rozhodujících německých kruhů, které vítězství spojovaly především s vojenskými úspěchy vilémovského Německa. Austroslavistický program, který měl na mysli upevnění rakouského státu, jenž zajistí vhodnou, historií posvěcenou formou soužití různých národů, měl napříště překonávat negativní stránky nacionalismu a spojovat vlastní politické programy s historickými i geopolitickými skutečnostmi a státním uspořádáním této části Evropy. Měl se stát důležitou oporou ideologie středoevropanství.

Promítaje geopolitická hlediska současnosti do minulosti českého národa a jeho politického a kulturního vývoje, oceňoval F. Spina mimořádnou schopnost Čechů formovat uzavřenou národní společnost, poskytující poměrně širokou demokratickou základnu dalším úspěchům v národním úsilí. Schopnost české společnosti na tomto poli stavěl přitom do příkrého protikladu s poměry, které se vyvinuly v německých oblastech Čech. Čeští Němci tvoří podle Spiny jednotku toliko po výtce politickou, nikoli však etnografickou a kulturní. V těchto oblastech života u Němců v Čechách převládají partikulární zájmy. Z toho hlediska považoval za nutné, aby si Němci vzali za vzor český nacionalismus a poučili se na něm, jak organizovat národní život v Čechách.^{8/} Je nesporné, že tímto požadavkem Spina pamatoval na různé situace, v nichž se mohou Němci v Čechách ocitnout, ač sám v této souvislosti vyjádřil jen tu možnost, že Češi budou s to uskutečnit plány na federalizaci monarchie. V tom případě poukázal na nutnost trvat na požadavku národní autonomie Němců v rámci zemském.^{9/}

Pro Spinu bylo v r. 1917 charakteristické vypjaté rakouské vlastenectví, jehož součástí se měla podle jeho představ stát na straně rakouských Slovanů oživená austroslavistická myšlenka. Je zřejmé, že austro-

^{8/} F. Spina, *Aus dem Bildungs- und Wirtschaftsleben der Tschechen I. Das Sokolwesen*, *Deutsche Arbeit* 13, 1913/14, s. 348–354; II. *Das Sokolwesen in den Jahren 1912–13*, *ibid.*, s. 665–670. Snahy organizovat kulturní život Němců v českých zemích nadregionálně jsou ovšem staršího data. Významná úloha připadala přitom Spinu učitel A. Sauerovi a také časopisu *Deutsche Arbeit*, s nímž úzce spolupracoval.

^{9/} F. Spina, *Aus der Welt der Slawen*, *Deutsche Arbeit* 17, 1917/18, s. 105. Když tuto část autor koncipoval (vyšla v prosinci 1917), znal již program dohodových mocností zajistit po vítězné válce nové poměry ve střední Evropě; výslovně reaguje na „Forderung der heutigen Entente-programme nach Beseitigung der Beherrschung eines Volkes durch ein anderes“.

slavismus uplatňoval jako rozhodující kritérium při oceňování české politiky v současnosti. Měřil jí projevy českého válečného nacionalismu, v jehož aktivizaci na rozdíl od doby předválečné shledával základní nebezpečí pro existenci rakouského státu. Z toho hlediska pochopíme, že se vrátil k austroslavistickému programu a že vysoko oceňoval austroslavismus revolučního roku 1848 a politický program F. Palackého a K. Havlíčka. Plnění tohoto programu se pro něho stalo v českém politickém táboře axiómem politické prozíravosti. Proto jednoznačně odsoudil nejen Masarykovu činnost v zahraničí, ač tento politik a filozof mu byl dříve blízký právě důsledností svého austroslavismu, potírajícího carský panslavismus, ale i jednostranný nacionalismus Kaizlův a pronikání národní myšlenky do ideologie československé sociální demokracie.^{10/}

Spinovi se jevil odklon české společnosti od austroslavismu o to tragičtější, že si plně uvědomoval, že naprostá většina Čechů podléhá heslu o právu na sebeurčení. Obavy, které živila realita denního života, nemohl ovšem otevřeně vyjádřit v stati určené veřejnosti. Rakouská cenzura nemohla připustit, aby byla veřejně narušována idea proklamované morální jednoty rakouských národů. Tím cennější je, že z této doby máme k dispozici i významný Spinův projev soukromý. V listě z 26. ledna 1918 určeném vídeňskému spisovateli Hugo von Hofmannsthalovi, který na sklonku r. 1917 uveřejnil v Neue Zürcher Zeitung stať Die österreichische Idee,^{11/} vřele ocenil Hofmannsthalovu obhajobu grillparzerovské myšlenky nenarušitelnosti jednoty Rakouska a zároveň dal průchod ostré kritice současného českého veřejného mínění.^{12/} Heslo

^{10/} Konstatuje tu výslovně, že nacionální opozice v čele s Modráčkem a Meissnerem přistoupila na občansko-nacionální ideologii. Pověštil si rovněž, že došlo k nacionalizaci kléru, který nesouhlasil s tradičně rakousky orientovanou katolickou hierarchií. Viz F. Spina, Aus der Welt der Slawen III., s. 106.

^{11/} H. v. Hofmannsthal, Die österreichische Idee, Neue Zürcher Zeitung 38, č. 2273 z 2. 12. 1917 (nedělní vydání), s. 1; stať byla vícekrát přetištěna (francouzsky v Revue d'Autriche 1, 1917, č. 1, s. 8–9), zvláště pak v souboru Hofmannsthalových stať Österreichische Aufsätze und Reden, Wien 1956, s. 104–108. Čeští historikové nevěnovali Hofmannsthalově publicistické činnosti a jeho českým stykům z let 1916 až 1918 pozornost, ač nalezla ohlas v českých kruzích, zejména také u F. X. Šaldy. Právě tak jsou v české historiografii neznámy Hofmannsthalovy názory na vznik Československa. Z nové literatury je třeba citovat stať M. Sterna, Hofmannsthal und Böhmen (2). Die Rolle der Tschechen und Slowaken in Hofmannsthals Österreich-Bild der Kriegszeit und seine Prager Erfahrung im Juni 1917, in: Hofmannsthal-Blätter, Folge 1, Heft 2, Frühjahr 1969, s. 107–108; týž, Hofmannsthal und Böhmen (3). Hofmannsthals Plan einer „Tschechischen Bibliothek“ (1918). Ein Aufklärungswerk für die Deutschen, in: Hofmannsthal-Blätter, Folge 1, Heft 3, Herbst 1969, s. 195–215; týž, Hofmannsthal und Böhmen (4). Die Aufnahme der „Prosaischen Schriften III“ in Prag und Hofmannsthals Haltung zur Gründung der Tschechoslowakischen Republik 1918, in: Hofmannsthal-Blätter, Folge (1), Heft 4, Frühjahr 1970, s. 243–254, 264–282. Srov. R. A. Kann, Kriegsbegeisterung und Patriotismus. Betrachtungen über die deutsch-österreichische Literatur zu Beginn des ersten Weltkriegs. Bohemia 20, München-Wien 1979, s. 61–81.

^{12/} List uložen ve Freie deutsche Hochstift ve Frankfurtu n. M. List přetiskl s poznámkami M. Stern, Hofmannsthal-Blätter, Folge 1, Heft 3, Herbst 1969, s. 202–204; xerokopie uložená v LA PNP (cimélie 16/c/1).

sebeurčení, které prý proniká všechen český život, bylo pro něj indikátorem recidivity nebezpečí politického romantismu a proměny české národní psychózy, již spojoval s Kramářovým návratem do politické arény, považoval za projev cílevědomého úsilí po izolaci českého národa. Bolestně si uvědomoval, že v době pro Rakousko osudové se vyjevilo v českém národě vše, co bylo nepříznivé pro soužití Čechů s Němci a ohrožovalo existenci rakouského státu. Spinu děsilo, že český národ se stále patrněji identifikuje s plány nepřátel Rakouska.

Pojetí česko-německého vztahu jako symbiózy bylo tím v Spinových očích ohroženo nepochybně na místě zvláště choulostivém. Můžeme se značnou pravděpodobností považovat za projev reálného chápání vývoje, že Spina nezmiňuje prorakouské postoje J. Golla, o nichž věděl, že vyvolávají odsudek mezi převážnou částí českých historiků a zvláště mezi historiky mladými,^{13/} ale že položil důraz na opakování hlavní teze Gollova výkladu českých dějin. Ve Spinově pojetí zaujala důležité místo otázka Rukopisů, protože měla podle jeho přesvědčení kardinální význam pro zjištění životnosti myšlenky českého nacionálního romantismu jako projevu výrazně protiněmeckého.^{14/} Právě tak hledal analogie s dobou husitskou, aby v celé historické váze pochopil současné tendence, usilující o izolaci českého národa a jeho kultury. Ze Spinova projevu je zřejmé, že si uvědomoval, že otázka trvání nebo zničení Rakouska je v českých rukách.

Za politické situace, která byla nepříznivá koncepci česko-německého sblížení, podporoval F. Spina na německé straně úsilí o aktivizaci rakouskoslovenských vztahů, jak je propagoval H. v. Hofmannsthal. Považoval za důležité přispívat i v komplikovaných poměrech k lepšímu poznání a chápání slovanského světa a české otázky.^{15/} Vyslovil zásadní souhlas s Hofmannsthalovým plánem na vydávání díla Tschechische Bibliothek, v němž se měla projevit spolupráce českých a německých autorů; hlavní úlohu při přípravě hrál jako Hofmannsthalův pomocník

^{13/} O ohlasu Gollových vystoupení srov. K. Krofta, Jaroslav Goll, Almanach ČAVU 40, 1930, s. 109 an. O postojích příslušníků mladé generace českých historiků srov. Z. Šimeček, Václav Vojtíšek a jeho vztahy k Bohumilu Navrátilovi a Matici moravské, Studie o rukopisech 22, 1983, s. 29. O postavení J. Golla v české kulturní obci zpravil F. X. Šalda P. Eisnera, jehož prostřednictvím získal informace H. v. Hofmannsthal. Eisnerův list z 9. 1. 1918 otiskl M. Stern, Hofmannsthal-Blätter, Folge 1, Heft 3, Herbst 1969, příslušné místo na s. 198.

^{14/} I z toho důvodu se pravděpodobně vrátil v speciální přednášce v letním semestru 1917/18 k otázce Rukopisů. Hluboký zájem dosvědčuje článek Neuere Literatur über die Köninginhofer und die Grünberger Handschrift, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 53, 1915, s. 43–57.

^{15/} Edici Spinova listu z 26. 1. 1918 u M. Sterna (Hofmannsthal-Blätter, Heft 3, Herbst 1969, s. 202, pozn. 26) doplňují zjištěním, že Spina zaslal Hofmannsthalovi 1. část stať Aus der Welt der Slawen. Das tschechische Problem, jež byla otištěna v prosincovém čísle Deutsche Arbeit (17, 1917/18, s. 61–66). Hofmannsthal ji přátelsky přijal, jak svědčí cit. Spinův list; list H. v. Hofmannsthala, na nějž se Spina odvolával, není znám.

P. Eisner.^{16/} Přitom F. Spina nikterak neskrýval, že Češi si v současné době takové dílo z německé strany nepřejí^{17/} a že také Němci budou mít sotva porozumění pro linii, která zůstane při pouhé „přívětivosti“. Jako slavista jistě vítal, že se počítá s účastí A. Brücknera, E. Berneke-
ra, V. Vondráka, R. Trautmanna, a sám také účast přislíbil.^{18/} Informace o spoluúčasti slavistů přiměly F. Spinu k návrhu, aby se pomyslelo na širší Slovanskou knihovnu, která by přihlížela k celému slovanskému světu. Slovanská knihovna by podle jeho názoru uváděla ve známost nejen slovanské literatury, ale poskytla by také základní poznatky o životě slovanských národů. V tom směru se projevil F. Spina nepochybně jako mluvčí oboru, v jehož čele v době Trautmannovy nepřítomnosti na pražské německé univerzitě stál.

Primum byl na sklonku světové války ovšem problém český. Spina dal několikrát najevo, že ho považuje za otázku politickou. V stati *Aus der Welt der Slawen* jej výslovně označil za úhelny kámen rakouské vnitřní politiky a po porážce carského Ruska, která podle něj znamenala konec panslavistických plánů, jej úzce svazoval s historickým posláním rakouské říše. Porážka Ruska uvolní prý Rakousku cestu k sjednocení středoevropských národů a dovolí, aby slovanské národy byly poznovu přivedeny k ideji rakouské.^{19/} Praktické rusofilství nahradí u slovanských národů myšlenka austroslovanská.^{20/} Pro Spinovo nazírání na řešení německého problému v českých zemích bylo před válkou i za ní rozhodující, že Němci jsou v zemi menšinou a že musí z této skutečnosti vyvodit správné závěry. Nesouhlasil s falešnou představou o možnosti zásadního zvratu v česko-německém vztahu z pozice síly ani v době, kdy se zdálo, že armády Ústředních mocností jsou blízké vítězství. Možnost česko-německého vyrovnání vázal na zachování jednotného

^{16/} O chystaném díle viz M. Stern, *Hofmannsthals Plan einer „Tschechischen Bibliothek“* (viz citaci v pozn. 11); zde otištěny Eisnerovy listy z 9. 1. a 24. 1. 1918.

^{17/} V tom ohledu zastával F. Spina názor obdobný názoru Arne Nováka. A. Novák totiž na rozdíl od F. X. Šaldy, který sliboval zajistit českou účast na díle, chápe ji jako vhodnou příležitost k odmítnutí spisu *Das böhmische Volk. Wohngebiete, körperliche Tüchtigkeit, geistige und materielle Kultur* (Praha 1916, vydal Z. V. Tobolka), upozornil P. Eisnera na zásadní problém spolupráce, který viděl v tom, že Češi nemohou současně vystoupit také v některém obdobném díle vydávaném ve Francii a v Anglii. Srov. Eisnerův list z 9. 1. 1918 Hofmannsthalovi v cit. edici M. Sterna (s. 198).

^{18/} Přímý výrok Spinův v té věci nemáme, avšak můžeme tak soudit na základě listu P. Eisnera Hofmannsthalovi z 24. 1. 1918 (otištěn v cit. edici M. Sterna, s. 200–201).

^{19/} F. Spina, *Aus der Welt der Slawen, Deutsche Arbeit* 16, 1916/17, s. 149.

^{20/} *Ibid.*, s. 5. V myšlence austroslovanské lze pravděpodobně hledat také hlavní důvod, proč Spina rozšířil Hofmannsthalův návrh na vydání České bibliotéky na Slovanskou knihovnu. Austroslovanská idea odlišuje rovněž Spinovy názory na českou otázku, jež vyjádřil v *Deutsche Arbeit* 17, 1917/18, s. 106, od názorů, které v té době proklamoval jiný protagonist kruhu kolem *Deutsche Arbeit* F. Jesser. Srov. F. Jesser, *Der Anteil der Tschechen an der Weltkultur, Deutsche Arbeit* 17, 1917/18, s. 143–149 (číslo z ledna 1918).

rakouského státu, který dovoluje i Němcům v českých zemích zachovat národní svébytnost a hájit politické, hospodářské a kulturní zájmy. V listě H. v. Hofmannsthalovi se distancoval od snah po vytvoření Deutschböhmen a výslovně uvedl, že se přiklání k názoru, který zastával poslanec říšské rady F. Jesser v stati *Organisation und Partikularismus in Österreich*.^{21/} Jesser varoval zejména před hospodářskými důsledky autonomistického hnutí Němců v českých zemích a východisko hledal v jednotném a centralizovaném Rakousku, jehož nosným pilířem by se stal z důvodů geopolitických německý živel.

U Spiny se na rozdíl od převážné většiny německých veřejných činitelů nesetkáváme s propagací myšlenky, že česká otázka přestala být v r. 1918 vnitřní záležitostí Rakouska a stala se věcí německé říše. Požadavku užší spolupráce Němců v Čechách s německým v říši, který se stal v 2. polovině roku 1918 rozhodujícím i v časopise *Deutsche Arbeit*,^{22/} neposkytl F. Spina aktivní podporu, třebaže se spolupráce s časopisem po 28. říjnu 1918 nevzdal a byl v něm po zániku pražského redakčního kolegia uveden dokonce jako odpovědný činitel pro Rakousko.^{23/} O tom, že Spina považoval v této situaci za potřebné informovat politické říšské kruhy o reálné situaci ve vztazích česko-německých, svědčí memorandum, které předložil začátkem července generálnímu konsulovi Německa v Praze F. von Gebattelovi. Z analýzy současného českého kursu vyplynulo, že nelze počítat s řešením, které by vycházelo z představ o supremaci Němců v českých zemích. Nová literatura oprávněně shledává kořeny aktivismu rozhodujících složek německé společnosti v ekonomických zájmech na zachování spojení s českým zázemím. O Spinových postojích na sklonku r. 1918 nejsme však natolik zpraveni, abychom mohli konkrétně formulovat, co dalo impuls k aktivismu, respektujícímu vznik samostatného československého státu.^{24/} Ne-

^{21/} *Österreichische Rundschau* 51 (April — Juni), 1917, s. 6–13.

^{22/} Velkoněmeckou tendenci v *Deutsche Arbeit* posílila změna redakce, ohlášená v zářijovém čísle 1918. Viz úvodník *An unsere Leser und Freunde! Deutsche Arbeit* 17, 1917/18, s. 469. Změny vycházely z nové politické koncepce, již určoval napříště sám vydavatel Hermann Ullmann; Spina se s ním znal z Moravské Třebové.

^{23/} Jako odpovědný pro Rakousko je Spina na listě uveden naposledy v únoru 1919.

^{24/} Otázce německého aktivismu věnoval pozornost zejména R. Jaworski, *Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR*, Stuttgart 1977. Spinovo memorandum zmiňuje J. Kořalka, *Vznik československé republiky roku 1918 v oficiální politice německé říše, Československý časopis historický* 16, 1968, s. 825, 836–837 a nejnověji stať P. Horské — J. Kořalky — J. Polišenskýho, *Zabranění konzuláty v Čechách do roku 1918. (Příspěvek k výzkumu bohemik v zahraničních archivech)*, *Sborník archivních prací* 37/2, 1987, s. 375–474. V té době se také generální konzul Německé říše v Praze přiklonil k názoru, že vznik českého nebo československého státu je nevyhnutelný. Výklady o Spinově aktivismu vycházejí vesměs z teze o jeho politickém realismu. Srov. sborník Franz Spina ale *Politiker, Wissenschaftler und Mensch*, zejména také stať W. Zierhuta, *Dr. Spina als Politiker und Führer des deutschen Landvolkes*, s. 17 an.; viz též úvodní stať k příspěvkům věnovaným F. Spinovi k 70. narozeninám v *Slawische Rundschau* 10, 1938, s. 1–5, A. Knauer, Prof. Dr. Franz Spina, s. 55 a R. Fischer, *Zum Ringen um die tschechische Sprache*, s. 12.

pochybným se zdá být jen to, že po kapitulaci Centrálních mocností, když se ukázalo, že je potřebné, aby Němci v Československu hledali způsoby národní práce, které by odpovídaly novým mezinárodním a státním poměrům,^{25/} náležel F. Spina k nemnoha veřejnosti známým osobnostem, schopným vykázat se programem, který by byla ochotna respektovat vítězná česká buržoazie. F. Spina nezískal totiž mandát jako politik, ale dlouholetý učitel na stolici slovanské filologie, známý svým zápasem o česko-německé porozumění. Ve své činnosti se opíral o důkladnou znalost českého národního života v 19. století a o dlouholeté zkušenosti, které získal v rodišti, dvoujazyčné Trnávce u Moravské Třebové, v nichž nechybělo vědomí, že zpřetrhání ekonomických svazků by německé obyvatele českých zemí poškodilo.

Bylo by nepochybně zajímavé sledovat, jak se Spinovy představy o slovanském světě a o česko-německých vztazích promítly do přednášek a cvičení, které konal ve válečných letech na německé univerzitě. Jejich texty nejsou bohužel k dispozici, a to ani v záznamech posluchačů. Ze vzpomínkového výkladu P. Eisnera se však bezpečně dovídáme, že Spina náměty přednášek s oblibou doprovázel odbočkami, cílícími k aktuálnímu událostem politického a denního života.^{26/}

Od počátku letního semestru školního roku 1914/15, kdy byl R. Trautmann povolán k výkonu vojenské služby, spočinula tíže výuky v slovanské filologii a v češtině na bedrech docenta F. Spiny. Bez překážek dokončil v letním běhu přehled dějin české literatury od Husa po české národní obrození, avšak před zahájením nového školního roku 1915/16 hrozilo, že v přednáškách a cvičeních nebude moci pokračovat. Spina o tom psal 19. srpna 1915 z Opatova děkanu filozofické fakulty.^{27/} Zdůrazňoval, že jako lektor českého jazyka konal v předchozím školním roce čtyři jazyková cvičení za účasti 160—180 posluchačů a tříhodinovou přednášku a že je po odchodu profesora Trautmanna k vojsku jediným zástupcem oboru, který zapisovalo v r. 1915 18 posluchačů. Také jako člen zkušební komise pro kandidáty učitelství češtiny na středních školách je jediným zkoušejícím v oboru, a předseda komise profesor Holzinger proto síbil, že jeho nepostradatelnost příslušně doloží. Současně Spina děkana požádal, aby dal vyplnit formulář, na němž se oznamuje vojenským úřadům nepostradatelnost osob pro výkon veřejné služby. Z formuláře vyplývá, že Spina jako jednoroční dobrovolník,

^{25/} Opuštěna byla zejména myšlenka na utvoření Deutschböhmén, která budila již za války zásadní nesouhlas na české straně. Z odmítnutí mají trvalejší cenu statě publikované v Sokolově Neodvislosti v r. 1918. Viz brožuru Český živel v „Deutschböhmén“, Praha 1918 [uspořádal J. Kapras, úvahami přispěli J. Kapras, F. Titěra, J. Škába, J. Dvořák, F. Bělehrádek, A. Hajn, V. Vojtíšek, K. S. Sokol].

^{26/} P. Eisner. Der Pionier einer neuen deutschen Slawistik, in: Franz Spina als Politiker, Wissenschaftler und Mensch, s. 28.

^{27/} List uložen v osobním spise F. Spiny v Archívu Univerzity Karlovy (AUK), fond Německá univerzita. V kanceláři děkanství nebyl list protokolován.

kteřý konal v roce 1887/88 vojenskou službu a byl vzhledem k věku již přeřazen do zálohy, byl při odvozech, které se konaly 16. srpna 1915 u obvodní komise na Král. Vinohradech, uznán sice schopným vojenské služby a povolán k doplňovacímu velitelství v Praze, ale pražské vojenské velitelství důvody uznalo a na neurčito ho zprostilo vojenské služby.^{28/}

Mimořádná situace, k níž došlo v oboru slovanská filologie, kde působil od března 1915 jediný přednášející, nutila F. Spinu, aby v rozporu se zněním dekretu, kterým byl pověřen konat tříhodinová čtení a cvičení z dějin české literatury, položil důraz na přednášky jazykovědné. Tak v zimním semestru 1915/16 přednášel o českém hláskosloví (Tschechische Lautlehre) a v letním konal staročeská cvičení (Erklärung ausgewählter altschechischer Texte). Ohledy na základní potřeby posluchačů vedly Spinu také k výběru přednášky v zimním semestru 1916/17, četl a vykládal Dalimila (Dalimil, Lesung und Erklärung) a konal textověkritická cvičení (Textkritische Übungen). V letním semestru přednášel české tvarosloví (Das gewählte Kapitel aus der Formenlehre der tschechischen Sprache). Teprve v posledním válečném roce, kdy přednášel již Trautmann, se Spina vrátil k námětům z literárních dějin a četl vybrané kapitoly z dějin novější české literatury (Ausgewählte Partien aus der neueren tschechischen Literatur, zimní semestr 1917/18) a o Královodvorském a Zelenohorském rukopise (Die Königinhofer und Grünberger Handschrift, zimní a letní semestr 1917/18, pro zimní semestr ohlášeno dodatečně a neuvedeno v seznamu přednášek). Současně konal staročeská cvičení (Katharinenlegende, Erklärungen und Übungen, zimní semestr 1917/18).

Fakt, že náměty přednášek se změnilly a že také účast na nich byla v důsledku povolání řady posluchačů k vojenské službě menší, neznamená, že by Spina posluchače v této době neupoutal. Právě z doby válečné máme svědectví o tom, že látka i nadále přitahovala posluchače a že Spina dovedl na ně trvale působit. Většina studentů, jak to vyjádřil F. Stowitschek, pravděpodobně oceňovala, že Spinovy přednášky jsou směrodatné pro výkon jejich příštího povolání. F. Spina si byl vskutku vědom, že vychovává budoucí učitele češtiny, a mnozí z jeho žáků s povděkem sdělovali, že poznatky, které traduje, jsou jiného rázu než ty, které vyžadoval učitel srovnávací jazykovědy.^{29/} To ovšem neznamená, že by se Spina spokojoval osvojením jazyka, šlo mu o to, aby posluchači češtiny získali plnou filologickou erudici. Když později spoluurčoval koncepci slavistických studií na

^{28/} Vyplněný formulář, opatřený razítkem K. u. k. Militärkommando in Prag je uložen v cit. osobním spise F. Spiny v AUK.

^{29/} F. Stowitschek, Der getreue Eckart seiner Schüler, in: Franz Spina als Politiker, Wissenschaftler und Mensch, s. 32.

německé univerzitě v Praze, důrazně požadoval, aby studenti bohemistiky měli širší znalosti slovanské jazykovědy.^{30/}

Někteří Spinovi posluchači oceňovali však zvláště širší kulturní působení učitele. D. Prokop ve vzpomínce uvedl, jak na něho zapůsobilo, když Spina četl s posluchači Březinu a Nerudu a na pozadí Zpěvů pátečních vysvětloval, jak národní, české přesahuje tu do mystického. Tento bývalý posluchač také konstatoval, že Spina na základě literárních poznatků učil posluchače porozumět národnostním problémům země a rozhojňoval znalost geografických a dějepisných údajů.^{31/} S tím souhlasí i vysoké ocenění F. Spiny ve vzpomínkové stati P. Eisnera. Také on zdůraznil schopnost učitele interpretovat moderní českou literaturu, zvláště Březinu, Bezruč, Sovu, Machara a Dyka. P. Eisner zanechal svědectví, že Spina měl porozumění pro estetickou hodnotu českého jazyka, formu i básnické obrazy a že podával srovnání české literatury s literaturou ostatních slovanských národů a s literaturou německou.^{32/}

Pro Spinu jako vysokoškolského učitele zůstalo ideálem spojení teoretických znalostí a koncepce s přehledem nejdůležitějších jevů a událostí, náležitých k ohlášenému tématu. Tento přístup je charakteristický i pro jeho publicistickou činnost, která ostatně úzce souvisela s náměty přednášek a cvičení. V období do r. 1918 bylo pro Spinu přímo typické, že reagoval na důležité otázky oboru na základě podnětů, které přinášel denní život a nová literatura. Byla již příležitost poukázat, že Spina upozorňoval na českou vědeckou literaturu v cvičeních a že ji prezentoval širší veřejnosti v časopise *Deutsche Arbeit*. Když v letním semestru 1918 se rozhodl posluchače seznámit s problematikou vzniku Rukopisů, šlo mu o problém, který se v souvislosti s růstem českého nacionalismu stal pro Němce aktuální. Spina prezentoval jako *causa* český romantismus a nacionalismus. Již dříve se přiklonil k názoru, že autorem stati *Handschriftliche Lügen und paläographische Wahrheiten* v *Kuhově Tagesbote* v r. 1858, která vzrušila kdysi národní život v Čechách a vedla k vědecké polemice, v níž v obhajobě Rukopisů se angažoval zejména Palacký, a nakonec k soudnímu sporu, v němž vystoupil jako hlavní osoba žalobce V. Hanka, byl úředník pražské uni-

^{30/} Viz pamětní spis *Fünfundzwanzig Jahre Slawistik an der Deutschen Universität in Prag (1903—1928)*, Praha s. a., s. 13—14.

^{31/} D. Prokop, *Persönliche Erinnerungen an Professor Spina*, in: *Franz Spina als Politiker, Wissenschaftler und Mensch*, s. 35.

^{32/} P. Eisner, *Der Pionier einer neuen deutschen Slawistik*, s. 28. D. Prokop i P. Eisner odkazovali ve vzpomínkách na Spinovu přednášku *Ausgewählte Partien aus der neueren tschechischen Literatur*, kterou konal v zimním semestru 1917/18. S moderní českou literaturou seznamoval Spina posluchače ovšem i v jazykových kursech, zejména v kursu pro filology. Jako pomůcky užíval sbírku *Čechische Lesestücke*. Zum Gebrauch der *tschechischen Sprachkursen an der deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag, Praha 1911* (vydáno anonymně jako rukopis). Z předmluvy je patrné, že Spina do sbírky zařadil ukázky na základě praktických zkušeností učitelských, výslovně uvedl, že nejde o antologii. Všechny kusy sbírky náleží 19. století.

verzitní knihovny A. Zeidler.^{33/} Na odmítavé stanovisko českého referenta Času, který se snažil tezi uvést v pochybnost tím, že Zeidlerovi upíral kvalifikaci pro takové vystoupení a považoval ho jen za prostředníka mezi D. Kuhem a českým autorem stati, připravil F. Spina článek, v němž doložil, že zjistitelná fakta nejsou v rozporu s domněnkou, že autorem byl vskutku Zeidler.^{34/} Později připravil solidní bibliografický přehled literatury o Rukopisech.^{35/}

Spinova učitelská činnost v období války 1914—1918 dokládá, že k novým úkolům přistupoval především jako pedagog, který si je vědom, že zejména ve válečné době primum jsou potřeby studentů. Snad i proto ustoupily v této době do pozadí přednášky literárněhistorické. Spina neopakoval lekce ze staré české literatury, ale řídil se zásadou, že přednesená látka má poskytnout úvod k cvičením, v nichž by byly probrány základní metodologické přístupy a prohloubením výkladů upevněny znalosti studentů. Jako předmět cvičení volil památky doby karlovské a literaturu počátků českého národního obrození; v obou případech měl možnost opřít se o výsledky vlastních vědeckých výzkumů.

Za války došlo i na německé straně k omezení publikačních možností. F. Spina nepublikoval v 1. 1915—1918 vědeckou práci, která by navazovala na předválečné bohemistické studie, jež přijala česká vědecká kritika vesměs příznivě.^{36/} Výjimkou je drobná rozprava *Über das alttschechische Ostrower Lied: Slovo do světa stvoření*, již přijal pro časopis *Archiv für slavische Philologie* V. Jagić.^{37/} Spina byl přispěvatelem vídeňského *Archivu* již dříve.^{38/} S Jagićovou podporou počítal i při studiu polského třináctislabičného verše a výslovně uvedl, že není naděje na knižní vydání studie.^{39/} V. Jagić přislíbil, že studii přijme do *Rozprav*

^{33/} F. Spina, *Anton Zeidler und die gefälschten tschechischen Handschriften*, *Deutsche Arbeit* 12, 1912/13, s. 361.

^{34/} F. Spina, *Anton Zeidler und die gefälschten tschechischen Handschriften*, *Deutsche Arbeit* 12, 1912/13, s. 611—615.

^{35/} F. Spina, *Neuere Literatur über die Königihofen und die Grünberger Handschrift*, s. 43—57.

^{36/} V českých časopisech byly příznivě recenzovány studie: *Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Beginn des 16. Jahrhunderts* (Č. Zíbrt, *Časopis Českého musea (ČČM)* 82, 1908, s. 378—382; F. Macháček, *Sborník měst. hist. musea v Plzni* 1, 1909, s. 132—136), *Beiträge zu den deutsch-slavischen Literaturbeziehungen I. Die alttschechische Schelmenzunft „Frantova Práva“* (A. Novák, *Listy filologické (LF)* 36, 1909, s. 301 až 306; J. Krejčí, *Národopisný věstník československý* 15, 1910, s. 36—40; F. Macháček, *Sborník měst. hist. musea v Plzni* 1, 1909, s. 132—136; J. Novotný, *ČČM* 83, 1909, s. 463—465; J. Krejčí, *Hlídky Času* 4, 1909, č. 33) a *Die alttschechische Katharinenlegende der Stockholm-Brünner Handschrift* (E. Smetánka, *Archiv für slavische Philologie* 35, 1914, s. 553—558; *týž*, *LF* 40, 1913, s. 462—465; A. Gregor, *Časopis Matice moravské* 38, 1914, s. 307—309; F. Trávníček, *Časopis pro moderní filologii* 4, 1914, s. 144—146; Č. Zíbrt, *ČČM* 87, 1913, s. 400—407; A. Novák, *Český časopis historický* 19, 1913, s. 492—494). Na anotace a zprávy v odborném a denním tisku neodkazují.

^{37/} *Rozprava* byla publikována až v r. 1920. Viz *Archiv für slavische Philologie* 37, 1920, s. 406—421.

^{38/} F. Spina, *Neuere Ausgaben zur älteren tschechischen Literatur*, *Archiv für slavische Philologie* 32, 1911, s. 454—455.

vídeňské akademie, avšak Spina ji nedokončil.^{40/} Poznatků později využil při zpracování recenze knihy J. Loše *Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju*.^{41/} Nelze vyloučit, že zájem o polskou literaturu živilo vědomí, že na vídeňské univerzitě se slovanská filologie pěstuje v rámci dvou samostatných oddělení. V oddělení severoslovanském byla tu věnována pozornost nejen bohemistice, ale také polonistice.^{42/}

Nepříznivé podmínky pro slavistická studia za války v Německu pocítil Spina při jiné práci, které se ujal. V řadě příruček a učebnic slovanských jazyků, kterou řídil E. Berneker, nevyšla v důsledku omezení Spina staročeská chrestomatie.^{43/}

Po celou dobu války konal Spina na německé univerzitě v Praze kurzy českého jazyka. Dříve obsáhlé zprávy o látce, kterou v kursech probíral, doplněné podněty, které by přispěly k zdokonalení výuky, se však měnily v hlášení o počtu posluchačů. Těch bylo samozřejmě stále méně.^{44/} Ve školním roce 1915/16 klesl počet na 106 a v roce následujícím dokonce na 74.^{45/} Útlum slavistických studií dosáhl na německé univerzitě svého vrcholu.

Nedostatečné zajištění oboru slovanské filologie v době, kdy R. Trautmann konal vojenskou službu, vedlo v první řadě k opakování návrhu na jmenování F. Spiny mimořádným profesorem. Při obvyklé audienci u ministra kultu a vyučování se nový rektor německé univerzity v Praze na počátku školního roku 1916/17 přimlouval za vyřízení starého návrhu z r. 1914. Příklad pravděpodobně obdržel, třebaže závazná politika nezvyšovat státní rozpočet v civilním sektoru zásadně nedovolovala, aby ministerstvo systemizovalo nová místa na rakouských univerzitách. Ze studia osobních spisů však vyplynulo, že jmenování by znamenalo pro Spinu finanční újmu, poněvadž plat mimořádného profesora by nedosáhl výše příjmů, které měl jako středoškolský profesor, honorovaný za před-

^{39/} Viz Spinovo vyjádření v soupise prací z r. 1914: *Vorbereitet durch ein umfassendes Material und zum Teil schon geschrieben ist eine Darstellung über den 13silbigen polnischen Nationalvers, der in der Abhandlung nach seinen rhythmischen Grundlagen und nach der Entwicklung seiner Formen von den ältesten Zeiten an verfolgt wird. Der Untersuchung, die gegenwärtig leider nicht in Buchform erscheinen kann, würde von Jagić die Aufnahme in die Schriften der Wiener Akademie zugesagt. Soupis je dnes přílohou dobrozdání komise jmenované k projednání žádosti o habilitaci v osobním spise F. Spiny v AUK.*

^{40/} V práci zřejmě pokračoval. V r. 1920 přiznalo ministerstvo školství a národní osvěty na vydání Spinovy studie *Untersuchungen zur slavischen Metrik I. Teil: Der 13silbige polnische Vers* podporu ve výši 5 000 Kč. Viz osobní spis F. Spiny v AUK.

^{41/} *Slavia* 1, 1922, s. 445–449.

^{42/} R. Jagoditsch, *Die Lehrkanzel für slavische Philologie an der Universität Wien 1849–1949*, *Wiener slavistisches Jahrbuch* 1, 1950, s. 34 an.

^{43/} Spina práci uváděl v soupise cit. v pozn. 39: *Eine altöechische Chrestomathie wird zu Vorlesungs- und Übungszwecken in Bernekers Sammlung slav. Lehr- und Handbücher erscheinen.*

^{44/} J. Havránek uvádí, že počet posluchačů odvedených k vojenské službě činil 77 %. Srov. *Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964*, s. 283.

^{45/} Zprávy jsou uloženy v osobním spise F. Spiny v AUK.

nášky na univerzitě a pověřený vedením lektorských kursů. Protože pak jediné možné řešení, totiž že by byl Spina jmenován profesorem řádným, nepřicházelo v úvahu, zajisté i z důvodů pragmatiky, když Trautmann zůstával nadále mimořádným profesorem, navrhl ministr vyřešit postavení dlouholetého představitele bohemistiky udělením titulu mimořádného profesora.^{46/}

I když šlo o formalitu, muselo profesorské kolegium před definitivním rozhodnutím, které náleželo císaři, podat návrh na jmenování F. Spiny mimořádným profesorem. Za účelem vypracování dobrého zdání byla jmenována komise, v které tentokrát nezasedal žádný slovanský filolog. Nepřítomného R. Traumanna nahradil Spinův učitel A. Sauer. Profesorský sbor si však byl dobře vědom, že jde v zásadě o osobní zadostiučinění kolegovi, který měl na postup a jmenování nárok, a na svém zasedání 21. června 1917 návrh schválil, aniž byl předložen písemně. Členové komise A. Sauer, M. Winternitz a P. Lessiak jej, jak svědčí prezentace na děkanství z 26. června 1917, odevzdali až dodatečně.^{47/} Komise v návrhu konstatovala, že návrh na jmenování z r. 1914 nebyl sledován, protože válečný stav jej činil bezpředmětným, a odvolávala se na jednání rektora při ministerské audienci. Především však bylo zdůrazněno, že po odchodu R. Trautmanna k vojenské službě v březnu 1915 je docent Spina jediným zástupcem oboru a zkušebním komisařem pro slovanskou filologii. V návrhu komise uvedla, že Spina koná na fakultě přednášky z gramatiky českého jazyka, z dějin české literatury a odbývá týdně 11 hodin jazykových kursů.

Císař Karel výnosem z 15. října 1917 propůjčil F. Spinovi titul mimořádného profesora, aniž se tím ovšem cokoli změnilo na jeho faktickém postavení a zajištění.^{48/} Bylo tím rozhodnuto i o tom, že Spinu nelze uvolnit z funkce lektora českého jazyka.

Skromné poměry, v nichž byla realizována výuka slovanské filologie na německé univerzitě v posledním období existence rakouské monarchie, v němž byl jediným přednášejícím až do školního roku 1917/18, kdy demobilizoval Trautmann, docent, později titulární mimořádný profesor a lektor češtiny F. Spina, neměly obdobu na jiné rakouské univerzitě, na níž byl obor uveden. V důsledku platných zkušebních předpisů se stala slovanská filologie výlučně učitelským oborem, zaměřeným na přípravu kandidátů profesury. Avšak i při tomto omezení zůstaly slovanské filologii díky holé skutečnosti, že zásluhou F. Spiny přežila období

^{46/} Spis v Státním ústředním archivu v Praze (SÚA), MKV/R, 5 — Prag, čj. 35053/1914, karton č. 189.

^{47/} Návrh, zřejmě antdatovaný (20. 5. 1917), je uložen v osobním spise F. Spiny v AUK.

^{48/} Výnos publikován v Beilage zum Verordnungsblatte für den Dienstbereich des Ministeriums für Kultus und Unterricht 1917, Stück XXII. Viz též *Die feierliche Inauguration des Rektors der k. k. Deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1918/19*, s. 9.

1915—1917, možnosti, aby započala znovu plnit další funkci, totiž přípravu doktorandů, jakmile se na fakultu vrátil profesor Trautmann, který již pro zimní semestr 1917/18 ohlásil kromě přednášky z indoevropské jazykovědy (Lautlehre der indogermanischen Sprachen) čtení staroslovanské mluvnice (Altkirchenslawische Grammatik) a seminář se staročeským cvičením (Altschechische Übungen). Přednášky a cvičení konal jen po část zimního běhu, v cvičení pokračoval v letním semestru.^{49/}

Ještě v r. 1918 využili možnosti podat na oboru slovanské filologie disertační práce E. Rippl (Die Quantität in den českischen Dialekten) a P. Eisner (Lessing, Goethe und Schiller in českischen Übersetzungen).^{50/} Při Eisnerově disertaci se poprvé jako posuzovatel uplatnil F. Spina a literární bohemistika si tak našla cestu k rigoróznímu řízení v oboru slovanské filologie; závislost na germanistice byla i zde zrušena. Český lektorát, přijímaný v počátcích nepřátelsky, vedl nejen k zřízení docentury a posléze k pravidelným přednáškám z dějin české literatury, ale začal nést také první výsledky v oblasti vědecké práce.

Jádrem oboru zůstala i v období 1914—1918 lingvistika a za představitel oboru byl stále považován R. Trautmann.^{51/} Správou slovanského semináře nebyl v době jeho nepřítomnosti pověřen docent Spina, nýbrž romanista J. Freymond, který žádal pro školní rok 1917 o remuneraci pro knihovníka semináře posluchače W. Krupku. Profesorský sbor také nezapomněl na návrh na Trautmannovo jmenování řádným profesorem a v témže zasedání, v němž byl schválen návrh na Spinovu mimořádnou profesuru, bylo připomenuto usnesení z 22. ledna 1914, týkající se Trautmanna. Přípisem z 30. června 1917 bylo ministerstvu znovu tlumo-

^{49/} O Trautmannově demobilizaci viz údaj v návrhu na jmenování F. Spiny mimořádným profesorem z 15. 7. 1919 v osobním spise F. Spiny v AUK. Trautmann vykonával vojenskou službu jako tlumočnick v Haliči. Přednášky a seminář nekonal, ač je pro letní semestry 1916 a 1917 ohlásil.

^{50/} Fünfundzwanzig Jahre Slawistik, s. 15.

^{51/} Z literatury o Trautmannovi srov. M. Vasmer, Reinhold Trautmann+, Zeitschrift für slavische Philologie 22, 1954, s. 1—5 (s bibliografií R. Olesch — H. Schroeder, Schriftenverzeichnis von Reinhold Trautmann, s. 5—11, doplňky F. A. Neumann, s. 394), H. H. Bielfeld — W. Wissmann, Nachruf auf Reinhold Trautmann, Jahrbuch der Deutschen Akad. der Wiss. zu Berlin 1952—1953, Berlin 1954, s. 229—232, R. Fischer, Reinhold Trautmann in der deutschen Slawistik, Wiss. Zeitschrift der Karl-Marx — Univ. Leipzig, Gesell. und sprachwiss. Reihe 11, 1962, s. 512—515, týž, Reinhold Trautmann in der deutschen Slawistik, in: Beiträge zur Geschichte der Slawistik, Berlin 1964, s. 171—180, W. Zeil, Die Sorabistik im wissenschaftlichen Wirken Reinhold Trautmanns (1883—1951), Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung, Reihe B — Geschichte 29/2, 1982, s. 200—222, L. Zeil — W. Zeil, Suche und Erkenntnis im wissenschaftlichen Wirken Reinhold Trautmanns (1883—1951), Slavia 52, 1983, s. 148—160, týž, Bekenntnis eines deutschen Slawisten zum jungen Sowjetstaat. Erinnerungen Reinhold Trautmanns an seine Reise in die Sowjetunion 1925. Zum 100. Geburtstag des Gelehrten, Zeitschrift für Slawistik 28, 1983, s. 868—879, L. Zeil, Reinhold Trautmann und die Berliner Akademie der Wissenschaften, ibid., s. 854—867, E. Eichler, Reinhold Trautmann und die deutsche Slawistik. Mit einem Beitrag von Gerald Wiemers, Sitzungsberichte der Sächsischen Akad. der Wiss. zu Leipzig, Philol.-hist. Klasse, Bd. 125, Heft 1, Berlin 1984.

čeno zdůvodnění návrhu; nově byl položen důraz na Trautmannovo vydání staročeské Alexandreidy (Die altschechische Alexandreis, Heidelberg, 1916). S odvoláním na recenzi V. Vondráka v Literarisches Zentralblatt byla edice hodnocena jako vzorná^{52/} a žádáno, aby s ordinariátem bylo pamatováno od 1. října 1918.^{53/} Konec rakouské monarchie však učinil návrh bezpředmětným. K jeho obnovení došlo za podstatně jiné situace až v samostatném československém státě.

Trautmannův příchod na univerzitu na podzim r. 1917 neznamenal ovšem také návrat studentů na obor slovanské filologie. Z Trautmannovy zprávy o seminárních cvičeních v zimním a letním semestru 1917/18 je zřejmé, že práce se účastnili vždy jen 4 posluchači. V prvním běhu, jenž byl zaměřen k interpretačním cvičením nad staročeskou Alexandreidou, nemohl uvést žádnou aktivitu přítomných. V letním semestru, kdy byly na pořadu zlomky staročeských dramatických děl, Trautmann konstatoval, že v semináři odezněly dvě přednášky.^{54/} V době útlumu výuky byla rozšířena akviziční činnost knihovny, když Trautmann využil zvýšené dotace pro nákup knih (400 K). Správu knihovny svěřil Spinovu posluchači D. Prokopovi, pro něhož vyžádal na ministerstvu remuneraci ve výši 100 K.^{55/} Činnost semináře však nadále podvazoval stále klesající zájem studentů o slovanskou filologii. Ve školním roce 1917/18 navštěvovali Spinovy a Trautmannovy přednášky 3—4 řádní posluchači,^{56/} ve srovnání s dobou před r. 1914 šlo o prezenci zhruba desetiprocentní.

Ve srovnání s vývojem v oboru slovanské filologie, kde se prosazovala stále patrněji specializace na bohemistiku, docházelo v historických oborech k postupu protichůdnému. V rámci oboru se konstituovalo od počátku existence německé univerzity studium českých dějin jen jako specializace, která má svoje ústrojné místo v rámci přednášek o rakouských dějinách. České dějiny přednášel profesor rakouských dějin A. Bachmann; na počátku 20. století byly posíleny habilitacemi R. Kossa (1912) a W. Wostřeho. Nominálně šlo v obou případech o venia docendi pro rakouské dějiny, které tehdy přednášel jako ordinář S. Steinherz.

^{52/} V. Vondrák, Literarisches Zentralblatt für Deutschland 68, 1917, sl. 105—106. V českých časopisech edici příznivě přijali: A. Novák, ČČH 23, 1917, s. 236 a zejména J. Zubatý, LF 44, 1917, s. 122—128, F. Pastrnek, Archiv für slavische Philologie 37, 1920, s. 234—238; viz též informaci v časopise Naše řeč 1, 1917, s. 63. V návrhu nebyl citován Trautmannův článek Zur Einleitung der altschechischen Alexandreis, Archiv für slavische Philologie 36, 1916, s. 431—435.

^{53/} SÚA Praha, MKV/R, 5 — Prag, čj. 22267/1917, karton č. 190.

^{54/} Trautmannova zpráva z 10. 7. 1918 v SÚA Praha, MKV/R, 5 — Prag Slav. Seminar 1911—1918, karton č. 126.

^{55/} O zvýšení dotace požádal Trautmann již 7. 11. 1917, vyhověno bylo přípisem ministerstva prezentovaným 20. 7. 1918 podle podacího protokolu filozofické fakulty pro školní rok 1917/18, čj. 195/986 (uložen v AUK). Žádost o remuneraci pro knihovníka D. Prokopa v SÚA Praha, MKV/R, 5A — Prag, Slav. Seminar 1888—1918, karton č. 135.

^{56/} Podle katalogu posluchačů filozofie ve školním roce 1917/18 v AUK.

Habilitacemi se vytvořily základní podmínky k námětovému rozšíření záběru přednášek. R. Koss již při habilitačním řízení nabízel přednášky ze srovnávací historie ústavních, právních a hospodářských dějin germánských, slovanských a románských národů.^{57/} Záměr začal plnit až za 1. světové války, kdy ohlásil kolegium o srovnávacích a právních dějinách slovanských národů v době starší (Vergleichende Verfassungs- und Rechtsgeschichte der slavischen Völker in älterer Zeit, letní semestr 1915) a přednášku o slovanských státech středověku (Die slavischen Staaten des Mittelalters, letní semestr 1917). Poměry u Slovanů se zabýval také v lekci o srovnávacím studiu dějin sociální kultury s ohledem na vývoj rakouských národů (Einführung in das vergleichende Studium der sozialen Kultur der Menschheit. Mit besonderer Berücksichtigung der sozialen Entwicklung der Völker Österreichs, zimní semestr 1916/17).^{58/}

R. Koss ve svých pracích o právních a sociálních dějinách, které nedlouho poté vydal,^{59/} razil cestu myšlenky, že sociální vývoj má ráz internacionální. Dostával se tím do rozporu s ideami českého historického romantismu i s představami německých nacionalistů. Nepřímo zdůvodňoval, že pro soužití česko-německé, stejně jako pro soužití jiných evropských národů, byla již v minulosti vytvořena společná sociální základna. Tendenci vyrovnávat rozdíly, které existují mezi národy, zvláště mezi Němci a Čechy, a hledat společné historické základy, na nichž budují oba národy svoje hospodářství a kulturu, působil R. Koss ve směru obdobném, který prosazoval F. Spina. Při ocenění Kossova přínosu však nelze ponechat stranou, jak odlišná byla situace v oboru historických věd, kde ještě před krátkým časem Kossov učitel A. Bachmann vystupil s názorem, že německý historik českých dějin nepotřebuje znát český jazyk, protože tak se nejlépe uchrání před falešnými výklady českých historiků.^{60/} Bachmann se také ostře postavil proti úsilí zavést na fakultě kursy českého jazyka.^{61/}

^{57/} SÚA Praha, MKV/R, 5 — Prag, Philosophie Professoren, R. Koss, karton č. 104.

^{58/} Zájem o dějiny slovanských národů neprojevíli v tomto období profesori obecných dějin O. Weber a E. Werunsky, ačkoliv první z nich již v zimním semestru 1909/10 konal přednášku o dějinách Ruska (Geschichte Russlands). Profesor rakouských dějin S. Steinherz věnoval pozornost vztahům Uher k Turecku ve středověku (Die Beziehungen Ungarns zur Türkei im Mittelalter, letní semestr 1916), což odpovídalo soudobému zájmu veřejnosti Centrálních mocností o islámský svět za 1. světové války. O islámu přednášel v školních letech 1914/15 a 1915/16 arabista I. Pollak.

^{59/} R. Koss, Forschungen zur mittelalterlichen Geschichtsverfassung Böhmens und Mährens, Praha 1919; Das Wesen des ältesten deutschen Adels und die Lehre von der Urdemokratie, Praha 1919; Zur Frage nach der Entstehung und Entwicklung des böhmischen Herrenstandes, Praha 1920.

^{60/} Bachmannův postoj zmiňuje A. Brückner, Zur deutschen Slawistik, Archiv für slavische Philologie 22, 1929, s. 105. Srov. též J. Goll, Der Hass der Völker und die österreichischen Universitäten, Praha 1902.

^{61/} Podrobné údaje v první části této studie, uveřejněné v Slovanských historických studiích 17, 1989.

Chybí doklady, z nichž by bylo patrné, že činnost F. Spiny a R. Kosse by na německé univerzitě byla koordinována. Ač náleželi k různým generacím, je pro oba příznačné, že v přibližně stejném období vystoupili s náměty, které svědčí, že na německé straně byla pocitována potřeba angažovat se v přípravách nové česko-německé dohody, která by vyrostla z adekvátního poznání minulosti a současnosti slovanských národů, jejich kultury, tradic a cílů. R. Koss, hlásící se ještě při vstupu na německou univerzitu k české národnosti,^{62/} od r. 1910 asistent historického semináře a spolupracovník výrazně nacionálně smýšlejícího historika A. Bachmanna při správě univerzitního archivu (německá univerzita měla v péči archiv Karlovy univerzity), za války středoškolský profesor, nepřekročil v oblasti výzkumu dějin Slovanů zásadu, že problém německo-slovanských vztahů je pro něho problém výlučně historický. Vztahy české a německé historiografie v době současné ponechával vědomě stranou, uvědomuje si, jak citlivě obě strany reagují na jakýkoli náznak spolupráce.^{63/} Ve sféře bádání jazykovědných byla situace jiná. F. Spina jako slovanský filolog a bohemista nepublikoval sice česky a v českých orgánech, ale propagoval myšlenku o česko-německém soužití ve vídeňských a pražských kulturněpolitických časopisech. Statě neztrácely ze zřetele hlavní myšlenku, která byla pro Spinu otázkou zásadní, ačkoli reagovaly na různé problémy česko-německých vztahů. V měsíčníku Deutsche Arbeit, který vydávala Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, reprezentující „duchovní život Němců v Čechách“, jehož redakce, v níž měl důležité slovo A. Sauer, udržovala spojení s všenněmeckou ideologií,^{64/} upozorňoval na

^{62/} Viz údaje v katalogu posluchačů filozofie německé univerzity pro školní rok 1903/04 v AUK. Literatura o R. Kossovi konstatuje, že pocházel z německé pražské rodiny a ovládal velmi dobře český jazyk. Zdůrazňujeme, že v době napjatého poměru česko-německého v r. 1918 osvědčil R. Koss loyaltitu k československému státu a plně se věnoval archivní službě, v níž mu připadl důležitý úkol podílet se na uskutečnění archivní rozluky vídeňské. Z místa středoškolského profesora přešel v létě 1918 do Archivu Země české. Viz K. Kazbunda, ČČH 35, 1929, s. 450—451, B. Mendl, Časopis Archivní školy 7, 1930, s. 124—125, O. Bauer, Zprávy Českého zemského archivu 7, 1931, s. 5—13; O. Bauer je rovněž autorem zasvěceného životopisného hesla v Ottově slovníku naučném nové doby, sv. 3/2, Praha 1935. Nejnověji A. Pazderová, Rudolf Koss (1884—1929), in: Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze, Praha 1985, s. 54—95.

^{63/} Pro poměry je příznačné, že v této době např. stačilo, že český badatel publikoval v historickém německém časopise pražském, aby byly vysloveny pochybnosti o jeho národním uvědomění. A. L. Krejčík, jenž v r. 1900 a 1901 uveřejnil v Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen studii o Zachariáši Theobaldovi, kterou doporučil jako práci vzniklou v Institut für österreichische Geschichtsforschung A. Horčickovi vídeňský profesor A. Dopsch, uváděl později B. Navrátilovi, jak ho Goll vypeskoval. Tato událost prý způsobila, že se pochybovalo o Krejčíkově národním uvědomění. Viz list A. L. Krejčíka B. Navrátilovi, Státní oblastní archiv Brno, G 57, Pozůstalost B. Navrátila, karton č. 3. Srov. k tomu též doplněk J. Pekaře, ČČH 6, 1900, s. 293.

^{64/} Srov. J. Mandlerová, „Deutsche Arbeit“ a „Vossische Zeitung“, 1901—1918, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1979, s. 327—353.

reálnou situaci Němců v Čechách a zdůrazňoval potřebu usilovat o vzájemné porozumění. Spinova teorie symbiózy hospodářského, sociálního a kulturního života obou národů ve vývoji Čech pomáhala vytvářet vhodné podmínky pro kulturní smír, popřípadě i pro politickou dohodu.

Z dosavadních výkladů vyplývá, že pražská německá slavistika, orientující se na bohemistická studia, plnila důležitou úlohu z hlediska kulturních potřeb německé menšiny v zemi. Ukazovala však i cestu k většímu respektování výsledků vědecké práce, které vydaly národní vědy. Nad momenty antagonistické a polemické, které samozřejmě doprovázejí každé úsilí, zvláště takové, jež je ve své podstatě konkurenční, převažovala pozitivní stránka věci. Čeští bohemisté oceňovali vydavatelskou činnost pražských německých bohemistů, zejména F. Spiny a R. Trautmanna, i příspěvky lingvistické i literárněvědné. Příznivý ohlas měly mj. výzkumy F. Spiny, dokládající kulturní vzájemnost česko-německou počínaje 16. a konče 19. stoletím.^{65/} Navázány byly i vztahy osobní, a to nejen v rámci oboru indoevropské srovnávací jazykovědy, která byla organizována mezinárodně za rozhodujícího podílu badatelů německých.^{66/} Výraznými osobnostmi postulujícími česko-německou vědeckou spolupráci byli na německé straně A. Ludwig a E. Berneker, na české pak zvláště J. Zubatý. Pokusy o organizaci mezinárodních slavistických kongresů byly však do r. 1918 spojeny výlučně s iniciativou slavistů z řad příslušníků slovanských národů. Kongresy slovanské archeologie, snahy po konání sjezdu slavistů filologů i program Jagíčovy Encyklopedie slovanské filologie, jež posléze vyvolala v život jednání o společný program slovanských akademií, s účastí německých slavistů z Prahy nepočítaly.^{67/}

V pokusu vylíčit vývoj slovanské filologie na německé univerzitě v Praze v období před r. 1918 nemůže jít o to, abychom doklady o spolupráci a vzájemném respektování ve vědecké sféře přijali za rozhodující kritérium společenské úlohy a funkce vědy. Pokusil-li jsem se půso-

^{65/} Doklady uvedeny v pozn. 36. O Spinově článku Dr. Walter Dolch und der älteste tschechische Buchdruck, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 54, 1916, s. 357—363, srov. ČCH 22, 1916, s. 370—371 a Časopis Společnosti přátel starožitností českých 24, 1916, s. 102. Článek zaslouží pozornost z toho důvodu, že Spina v něm upozornil na význam výnosů norimberské městské rady pro poznání kulturních styků s Čechami.

^{66/} O indogermánské jazykovědě tohoto období se někdy mluví jako o německé vědě. Viz M. Förster, Worte der Erinnerung an Karl Brugmann, Indogermanistisches Jahrbuch 6, 1918, Leipzig 1920, s. VII.

^{67/} Srov. nejnověji M. Kudělka, Česká slavistika a Svaz slovanských akademií, Slovanský přehled 61, 1975, s. 482—490 a L. Lapteva, S'jezd ruských slavistov 1903 g., in: Issledovanija po istoriografii slavjanovedenija i balkanistiki, Moskva 1981, s. 261 až 279; příslušné prameny otištěny zejména v edici Dokumenty k istorii slavjanovedenija v Rossii (1850—1912), Moskva — Leningrad 1948.

bení německých slovanských filologů v Praze zařadit do vývoje česko-německého poměru, který náleží v české marxistické historiografii k otázkám nepříliš zpracovaným,^{68/} nestalo se tak z důvodů, že by bylo adekvátní jejich společenské působení přeceňovat a v tom smyslu klást za vzor politické a společenské prozíravosti, která zástupcům jiných oborů namnoze chyběla. Objasnění některých otázek spojených s organizační výstavbou slovanských studií a koncepce oboru slovanské filologie na německé univerzitě může však podle mého názoru přispět k poznání procesu diferenciaci akademické skupiny v Praze,^{69/} což ve svých důsledcích výrazně ovlivňovalo možnost spolupráce. V každém případě naznačuje složitost aspektů, které se uplatnily při formování česko-německých vztahů v minulosti a podněcuje k jejich hlubší analýze.

Při výzkumu společenské úlohy studií ze slovanské filologie je třeba na první místo zařadit otázku vlivu na výchovu a smýšlení mladé generace, a to přímo na vysoké škole nebo prostřednictvím vysokoškolsky vzdělaných učitelů na školách středních, a na veřejné mínění Němců žijících v Čechách. Z toho hlediska lze považovat za důležité zjištění, že zájem o slovanskou filologii, zvláště bohemistiku, měl v období do roku 1914 stoupající tendenci. Z hlediska kvantitativního nešlo přitom o čísla malá. Ve školních letech 1906/07—1912/13 prošlo kursy českého jazyka průměrně 194 posluchačů za semestr,^{70/} což vyjadřuje, že téměř každý desátý posluchač německé univerzity považoval za potřebné osvojit si základy českého jazyka. Nelze podceňovat, že i při této nejrozšířenější a elementární formě slavistické výuky vykonával vyučující ideový vliv na účastníky již tím prostým faktem, že je upozorňoval na význam znalosti češtiny a slovanských jazyků. Víme-li, že F. Spina chápal výuku češtiny v širším kontextu jako prostředek zápasu k dosažení vzájemného

^{68/} K dispozici jsou přehledy v souhrnných dílech, nejnověji v knize O. Urbana, Česká společnost 1848—1918, Praha 1982. Na německé straně srov. zejména J. W. Brügel, Tschechen und Deutsche 1918—1938, München 1937, anglická verze Czechoslovakia before Munich. The German minority problem and British appeasement policy, Cambridge 1973. Nejnovější přehled otázky představuje stať F. Seibta, Tschechen und Deutsche. Der lange Weg in die Katastrophe, in: Deutschtschechische Beziehungen in der Schulliteratur und im populären Geschichtsbild, Braunschweig 1980, s. 16 až 30. Otázce etnických poměrů v německém pražském prostředí věnoval pozornost G. Cohen, The Prague Germans. 1831—1914. The Problems of Ethnic Survival, sv. 1—2, Ann Arbor — London 1975 (rozmn.); nově zpracováno v knize The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861—1914, Princetown — New Jersey 1981.

^{69/} Na tento aspekt upozornil již J. Goll, Rozdělení pražské university Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné university české, Praha 1908, s. 62; naznačil, že s příslušníky středu se bylo možno domlouvat. V zásadě se opíral o charakteristiku „spolehlivosti“ a „nespolehlivosti“, již užil protagonista německého nacionalismu na ještě nerozdělené univerzitě pražské F. Knoll.

^{70/} Neznáme bohužel účast ve všech kursech po jednotlivých semestrech, a nelze proto vyjádřit koeficienty platné pro zimní semestry, kdy účast posluchačů na přednáškách byla pravidelně vyšší. Z dostupných čísel můžeme zjistit, že v zimních se-

porozumění česko-německého, je nasnadě, že šlo o ideový záměr, který měl širší dosah.^{71/}

Společenská úkonnost vlastních studií ze slovanské filologie na německé univerzitě se ostatně projevila nejprůkazněji ve sféře bohemistiky, která již v době předválečné nejvýrazněji formovala zájmy posluchačů. V prvním období vedlo obsazení oboru k výběru námětů lingvistických, jež zadávali profesori E. Berneker, P. Diels a R. Trautmann a v součinnosti s nimi germanista A. Sauer, později se uplatnilo i širší pojetí literárně kulturní, pro něž byl směrodatný F. Spina. Tyto zkušenosti formovaly zčásti i první poválečný program německé slavistiky, jak jej vyjádřili H. F. Schmid a R. Trautmann.^{72/}

Spoje zaměřující studium slovanské filologie k základnímu úkolu, kterým byla výchova kvalifikovaných učitelů českého jazyka pro německé střední školy, vedly ústrojně k rozšíření původní koncepce užšího sepětí slovanské filologie a indoeuropeistiky směrem ke komplexnějšímu chápání předmětu slavistických studií a jejich úkolu. I přitom ukazovala cestu národní filologie, v pražském případě bohemistika. Tato specializace, která byla na říšských univerzitách neobvyklá, spojila německou slavistiku v Praze koncepčně se slovanskou filologií na rakouských univerzitách, nevýmáje českou univerzitu v Praze.^{73/}

mestrech navštěvovalo kursy českého jazyka asi o třetinu posluchačů více než v semestrech letních. Frekvenci podle školních let uvádím v tabulce:

školní rok	počet posluchačů	počet posluchačů v zimním semestru
1906/07	282	145
1907/08	383	241
1908/09	408	250
1909/10	374	neznám
1910/11	392	247
1911/12	404	neznám
1912/13	482	neznám

Tabulka doplňuje údaje o počtu posluchačů jednotlivých přednášek ze slovanské filologie a statistiku zkoušek učitelské způsobilosti pro český jazyk na německých středních školách, jak je obsahuje spis *Fünfundzwanzig Jahre Slavistik*, s. 25. Je důležitým korelativem rovněž pro údaje o návštěvnosti seminárních cvičení ze slovanské filologie.

^{71/} Nic nevíme o tom, že by do Spinovy činnosti na univerzitě zasahovaly rakouské úřady. Takové zásahy ostatně neznáme ani z české univerzity. Umlčování vědomí slovanské sounáležitosti v letech 1914–1918 na českých středních školách zaznamenal M. Weingart, *Dva programy pro novou dobu II. Český stát a slovanské věci kulturní*, Naše doba 26, 1919, s. 340 an.

^{72/} H. F. Schmid – R. Trautmann, *Wesen und Aufgaben der deutschen Slavistik. Ein Programm*, Leipzig 1927. Na realitu společenského zázemí slavistického programu upozornil A. Brückner, *Zur deutschen Slavistik*, *Archiv für slavische Philologie* 22, 1929, s. 1–7. K uskutečňování tohoto programu se přihlásili po r. 1945 slavisté v NDR v čele s R. Trautmannem. Srov. E. Eichler, *Reinhold Trautmann und die deutsche Slavistik*, s. 14 an.

^{73/} Vytvářely se ovšem i vazby mezi organizací české a říšské německé slavistiky. Víme např., že při zakládání Slovanského ústavu v Praze po r. 1918 využil M. Murko program lipského Osteuropa- und Islam-Institut. Viz M. Murko, *Paměti*, Praha 1949, s. 160.

Vedlo by ovšem k zkreslování situace, kdybychom si neuvědomili, že úsilí o prosazení bohemistiky a koneckonců i slovanské filologie mělo svoje hranice, dané jednak momenty národnostními, jež se v emocionálně vypjatých situacích projevovaly na německé univerzitě vesměs nepříznivě, jednak omezeními, která rozvoji studií kladly v cestu materiální podmínky, určované rakouským státním aparátem.^{74/} Tyto překážky odstranil až československý stát, mající eminentní zájem posílit právě na německé univerzitě v Praze obory, které mohly příznivě ovlivňovat společenské vědomí německé menšiny ve smyslu československém. Do popředí pozornosti se dostala výchova kandidátů profesury českého jazyka na německých středních školách, otázka zvyšování znalostí státního jazyka prostřednictvím jazykových kursů především v kruzích inteligence a v neposlední řadě i výchova vědeckého dorostu v oboru slovanské filologie a zvláště bohemistiky.^{75/} Slovanská filologie a bohemistika se staly preferovaným oborem, a tomu odpovídal i stoupající zájem posluchačů o studium.^{76/}

Slavistická orientace se však mohla uplatnit teprve po opadnutí vlny velkoněmeckého šovinismu a překonání protistátní agitace v počátcích existence československého státu. Významnou úlohu v nepřátelské ideové aktivitě hrálo vedení německé univerzity v Praze, profesorský sbor i studenti. Univerzita jako celek projevila krajně nepřátelský postoj k Československé republice a přiměla Státní radu Rakouské republiky k prohlášení, že německé vysoké školy v Praze a v Brně, tj. německá univerzita a technika v Praze a německá technika v Brně jsou vlastnictvím Rakouské republiky.^{77/} Mezi první projevy odporu k československému státu náleželo uzavření slovanského semináře, jehož místnosti dal rektorát k dispozici československým úřadům ihned, jakmile dostala univerzita příkaz k uvolnění některých budov a místností.^{78/} Není třeba zdůraz-

^{74/} O pražské německé univerzitě se někdy hovoří jako o průchozí stanici profesorů. Jednostranně se přitom odkazuje na nepříznivý vliv nacionálních třenic, které činily pražskou akademickou půdu horkou. Srov. J. Hemmerle, *Die Prager Universität in der neueren Zeit*, in: *Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*, Düsseldorf 1974, s. 424. Důležitým faktorem, který nepříznivě ovlivňoval rozhodnutí profesorů setrvat v Praze, byly systematizace míst, zejména dlouhé čekání na přeměnu mimořádné stolec na řádnou a ve srovnání s říšskými univerzitami malá materiální vybavenost rakouských univerzit. Chyběly seminární knihovny a pomůcky.

^{75/} O potřebě vychovávat vědecký dorost viz pamětní spis *Fünfundzwanzig Jahre Slavistik*. F. Spina byl učitelem mimořádně úspěšným. Jako k učiteli se k němu hlásili prakticky všichni bohemisté, působící na německých univerzitách, zvláště také po roku 1945.

^{76/} Růst počtu posluchačů na univerzitě vyvolával problémy. Tvrdí se, že masovostí utrpěla i úroveň studia slavistiky. Srov. H. Lemberg, *Die Slavistik in der Tschechoslowakischen Republik. Wissenschaft im politischen Spannungsfeld in Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, München – Wien 1982, s. 243.

^{77/} *Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964*, s. 283.

^{78/} Srov. publikaci *An der Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1919/20 und 1920/21*, s. 15 (přetištěno in: *Die deutsche Univesität in Prag nach dem Umsturz vom 28. Oktober 1918. Rektorsbericht vom Prorektor, Universitäts Professor Dr. August Naegle, Praha 1921*).

ňovat, že takové rozhodnutí nemělo nic společného se zájmy československých státních orgánů. V této době došlo také k recidivě nenávislosti německých studentů k českému národu a na manifestačním shromáždění 16. ledna 1919 byl vysloven požadavek, aby univerzita byla přeložena z Prahy do některého německého města v českém pohraničí.^{79/} V té chvíli se zdálo, že separatistické nacionální snahy v jediném okamžiku zmaří dlouhodobé úsilí zajistit na německé univerzitě bohemistická studia a zastaví tendenci k specializaci slavistických studií ve směru studia filologií národních, z nichž vycházel první program slavistických studií na Karlově univerzitě, předložený ještě na sklonku roku 1918 k projednání. Návrh na úpravu budoucích slavistických studií podali 16. listopadu 1918 profesori slovanské filologie F. Pastrnek, J. Polívka a J. Máchal.^{80/}

Odpor k slovanské filologii na německé univerzitě v Praze neměl dlouhé trvání. Byl průvodním jevem politiky německého separatismu a spolu s ním byl opuštěn, jakmile vedení univerzity po marném vzdorování složilo 29. dubna 1919 přísahu věrnosti republice.^{81/} V souladu s československou státní myšlenkou docházelo pak od počátku 20. let za materiální podpory ministerstva školství a osvěty k rychlému rozvoji právě slovanské filologie. Slovanský seminář získal nejen nové místnosti, ale také náležitě personální zajištění. Vůdčí osobností oboru se stal po odchodu R. Trautmanna do Královce F. Spina. Slovanská filologie doplněná později stolicí dějin slovanského národopisu a starožitností se svou činností výrazně orientovala na prohlubování studia bohemistiky a studia kultury slovanských národů v nejširším slova smyslu. Lze konstatovat, že v tomto období došlo k realizaci představ, které před světovou válkou našly podporovatele v prvním profesoru německé univerzity s úvazkem přednášet slovanskou filologii E. Bernekerovi a realizátora v bohemistovi F. Spinovi. Na německé univerzitě byly položeny základy pro přímou vědeckou součinnost česko-německou (Germanoslavica) a pro činnost popularizační, kladoucí si za cíl soustavně seznamo-

^{79/} Stručné dějiny University Karlovy, s. 283.

^{80/} Návrh vycházel z představy, že československý stát zamýšlí uzavřít „nejužší přátelské styky, ba i svazky se sousedními státy slovanskými“, a že je proto na místě „věnovati ostatním, zvláště sousedním národům slovanským zvýšenou pozornost“. Bude prý třeba, aby výuka slovanských jazyků byla zavedena také na středních školách. Vrchol koncepce slavistických studií představuje požadavek, aby byly na Karlově univerzitě zřízeny řádné stolice pro následující obory: 1. Srovnávací gramatika slovanských jazyků a církevně slovanský jazyk. 2. Srovnávací dějiny slovanských literatur a lidových podání. 3. Gramatika československého jazyka. 4. Dějiny československé literatury. 5. Polský jazyk a literatura. 6. Jihoslovenské jazyky a literatury. 7. Ruský jazyk a literatura (spolu s ukrajinským). Vzápětí se objevily požadavky další, zvláště horlivě usilováno o stolicí jazyka a literatury lužickosrbské. Návrh uložen v SÚA Praha, MŠ 1918—1949, 4 I 2, karton č. 1 032. Návrhu nebyla v literatuře věnována podrobnější pozornost. Jen nepřímě se ozývá ve spise M. Weingarta, Slovanská filologie na Karlově univerzitě v letech 1918—1929, Praha 1929, s. 36.

^{81/} Stručné dějiny University Karlovy, s. 283.

vat německou veřejnost s kulturou a životem slovanských národů (Slawische Rundschau).

V nových mezinárodních a státních poměrech byla překonána politika směřující v době rakouské k udržení nadvlády Němců nad Čechy a nahrazena řešením, které respektovalo práva české většiny. Němečtí slovanští filologové a bohemisté konali práci nepochybně vysoce užitečnou k tomu, aby se nová realita dostala do vědomí německé společnosti v Československu. Nepodařilo-li se prosadit myšlenku upřímné spolupráce a soužití, nelze klást vinu v žádném případě F. Spinovi, který na německé straně stál téměř dvacet let v čele oboru, jemuž připadlo čestné místo ve vývoji snah o česko-německé dorozumění.

Není třeba zastírat, že Spinovo úsilí a dílo bylo událostmi roku 1938 zmařeno a že také německá slavistika hledala na sklonku československé samostatnosti cestu k spojení s nacionalistickou frontou německé vědy. Sám Spina však ani pod tlakem ve smyslu nacionálním zfanatizovaného veřejného mínění převážné části německého obyvatelstva v Československu nezpochybnil základní ideu o společenské úkonnosti slovanské filologie a bohemistiky v českých zemích a v Československu. Česko-německá otázka také nepřestala v r. 1938 existovat, aktuální přestalo však být řešení, za něž se F. Spina od příchodu na německou univerzitu v Praze v r. 1906 upřímně a zásadově zasazoval.

V období vzestupu nacionálních a velmocenských aspirací hitlerovského Německa nevyhovovalo ani dosavadní zaměření slavistických studií. Nové uspořádání slavistických studií na německé univerzitě v Praze po r. 1938 především nepotvrdilo orientaci na bohemistiku a slavistiku a zapojilo se do širších imperialistických plánů hitlerovského Německa na porobení slovanských národů východní a jihovýchodní Evropy.^{82/}

ZDENĚK ŠIMEČEK

**Die Slawistik an der Deutschen Universität
in Prag und die Bestrebungen
um ihren Charakter (1914—1918)**

ZUSAMMENFASSUNG

Das Niveau der slawischen Philologie wurde im Jahre 1915 durch die Einberufung zum Militärdienst Professor R. Trautmanns stark gefährdet. Es war weiterhin nicht mehr möglich die volle Zahl der Unterrichtsstunden einzuhalten und auch die Ge-

^{82/} Srov. F. Roubík. Německé plány se slovanskými ústavy v Praze za okupace, Slavia 18, 1947/48, s. 515—520.

schichte der tschechischen Literatur zu lesen. Am Lehrstuhl war nur noch ein einziger Dozent anwesend und F. Spina sah sich genötigt in erster Reihe, die für die zukünftigen Lehrer der tschechischen Sprache wichtigen Vorlesungen der Linguistik zu sichern. Es fanden keine Seminare statt. Die unerfreuliche Situation wurde noch durch einen Rückgang des Interesses der Studenten am Studium der tschechischen Sprache betont. Es bleibt ein Verdienst F. Spinasy, daß das Fach für Lehrer die ungünstige Periode überlebte.

Den Ausführungen über die institutionelle und personelle Sicherung der slawistischen Studien folgten Erwägungen über die Aufgabe der Slawistik und ihrer Lehrer bei der Gestaltung der tschechisch-deutschen Beziehungen. Aufmerksamkeit wird besonders den Bemühungen Spinasy gewidmet, durch sein Wirken an der Universität und seine publizistische Tätigkeit Bedingungen für eine Symbiose des wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Lebens der Tschechen und Deutschen in den böhmischen Ländern zu bilden. Er beteiligte sich auch an den Bestrebungen die österreichisch-slawischen Beziehungen in der Monarchie im kulturpolitischen Sinne H. v. Hofmannsthal zu aktivieren.

Die Versuche die Bohemistik und Slawistik ausdrucksvoller durchzusetzen, trafen auf nationalistische Hindernisse, die in der emotionell gespannten Periode des Weltkrieges besonders ungünstig in Erscheinung traten. Trotzdem kam es gerade damals zu systematischeren Vorlesungsprogrammen über die Geschichte der slawischen Völker (z. B. hielt der Historiker R. Koss Vorlesungen über die vergleichende Verfassungs- und Rechtsgeschichte der slawischen Völker).

Im Verlauf der Teilung der Karl-Ferdinands-Universität war an ihrem deutschen Teil keine Stelle für die slawische Philologie systemisiert worden, was bis 1918 Schwierigkeiten hervorrief. Der großzügige Aufbau der Slawistik an der Deutschen Universität ist erst mit den neuen Verhältnissen im tschechoslowakischen Staat verbunden, der daran Interesse hatte, die Fächer zu erweitern, die das Gesellschaftsbewußtsein der deutschen Minderheit im Sinne der tschechoslowakischen Staatlichkeit beeinflussen konnten.

Der Artikel bildet das letzte Kapitel einer Studie, die sich mit der Problematik des Aufbaus der Slawistik und der Frage der gesellschaftlichen Wirksamkeit der slawischen Philologie und besonders der Bohemistik, im deutschen Milieu in den böhmischen Ländern befaßt. Das Wirken der deutschen vergleichenden Linguisten und Slawisten an der Deutschen Universität in Prag stellt in der Geschichte der tschechisch-deutschen Beziehungen ein forschrittliches Kapitel dar.

INDOLOG OTAKAR PERTOLD JAKO PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÝ KONZUL V BOMBAJI

MILADA POLIŠENSKÁ

Profesor Otakar Pertold patří mezi nejvýznamnější postavy dějin Univerzity Karlovy a jeho celoživotní dílo, za které byl jmenován nositelem Řádu práce, tvoří základy naší indologie a orientalistiky. Méně je však známo, že Otakar Pertold byl prvním československým konzulem na indickém subkontinentě, a tento článek by chtěl proto na základě dosud nevyužitých pramenů přiblížit tuto prakticky neznámou etapu Pertoldova života a přispět tak k úplnějšímu poznání osobnosti hlubokého znalce Indie, vědce a vysokoškolského pedagoga.^{1/}

Otakar Pertold se narodil 21. března 1884 v Jaroměři jako syn správce cukrovaru. Po maturitě na gymnáziu ve Slaném studoval nejprve krátkou dobu matematiku a fyziku, záhy se však vykrystalizovala hlavní orientace jeho zájmu — filozofie a orientální filologie, která se ve specializaci srovnávacích dějin náboženství stala jeho celoživotním osudem. Roku 1902 se Pertold zapsal na obor filozofie na české univerzitě v Praze a studoval především u profesorů Masaryka, Drtiny, Čáady a Fr. Krejčího. Vedle filozofie se věnoval intenzivně orientální filologii u profesora Zubatého, kde získal především znalosti sanskrtu a jazyka páli. Jeho zájem o náboženskou problematiku asijských zemí ho zavedl k profesoru Dvořákovi na přednášky o čínském náboženství.

Mezi svými vysokoškolskými učiteli Pertold dále uváděl profesory Krále, Nováka, Groha a Vysokého, u nichž se věnoval klasické filologii a archeologii, a také profesora Zírta — kulturního historika.

^{1/} Článek je rozšířenou verzí anglického příspěvku do sborníku, který na základě symposia k 100. výročí narození Otakara Pertolda, konaného 13. 11. 1984, připravil k vydání Orientální ústav ČSAV a který v době dokončení této studie byl dosud v tisku. Veškeré životopisné údaje k Otakarovi Pertoldovi jsou čerpány z osobních spisů Otakara Pertolda, uložených v Archivu Univerzity Karlovy (dále AUK, fond FFUK, č. inv. 577, karta 48 a z osobních spisů Otakara Pertolda, uložených v Archivu Federálního ministerstva zahraničních věcí (dále AFMZV).

Během svých vysokoškolských studií, jež přerušil jednorozční vojenskou službou a završil doktorátem v roce 1908, získal Pertold v orientální filologii a náboženské problematice orientálních zemí poměrně solidní znalosti. Tento základ byl potom mimořádně obohacen ročním studijním pobytem 1909—1910 v Indii a na Srí Lance, tehdejší Cejloně, který vyplnil velmi intenzivní prací. K této cestě se Pertold mj. vracel i ve svých vzpomínkových a cestopisných črtách, např. v knize Cesty po Hindustánu z roku 1916 a Perla Indického oceánu z roku 1926, a nelze pochybovat o tom, že studijní pobyt zásadně přispěl k jeho odbornému růstu, což se projevilo i v jeho odborné publicistické práci.^{2/}

Během této náročné studijní cesty pracoval Pertold v Bombaji, kde se věnoval studiu náboženství Pársů pod vedením odborníků z párského a univerzitního prostředí. K poznání dalšího důležitého náboženství na indickém subkontinentě — sikhismu — se Pertold vypravil přímo do jeho bašty, Amritsaru v Paňdžábu. Při své odborné specializaci se nemohl vyhnout ani jednomu z nejrozšířenějších náboženství na světě — hinduismu. Za účelem jeho poznání navštívil nejdůležitější „svatá“ místa tohoto náboženství a zároveň střediska vzdělanosti — Benares a Hardvár na Ganze. Budhismus si Pertold vyjasnil především během svého pobytu v Kalkatě a neopomněl se také věnovat lámajismu — proto cestoval i do známého Dárdžilingu na úpatí Himalájí, kde zvládl dokonce i základy tibetštiny. Studium těchto nejzákladnějších (nepočítáme-li islám) náboženství Indie se Pertold dostal k otázce lidových kultů, jimž se věnoval vedle budhismu také v druhé polovině svého studijního pobytu, kterou prožil na Cejloně. Je samozřejmé, že během svého pobytu v Indii a na Cejloně Pertold kromě toho, že se stal znalcem problematiky indického subkontinentu a jazyků, navázal také velké množství osobních kontaktů s indickými vysokoškolskými odborníky i řadou dalších osobností.

Po ukončení pobytu v Indii zavedl Pertolda odborný zájem do Londýna, kde v roce 1911 studoval v orientální knihovně Britského muzea a v knihovně ministerstva pro Indii. Na pobyt v Londýně potom navázala práce v odborných knihovnách ve Vídni a postupné zpracování a publikování sebraného materiálu. Jedním z plodů této práce byl mj. i příspěvek na IV. kongresu pro dějiny náboženství v roce 1912 v Leyde-

^{2/} V období 1908—1920 Pertold publikoval v Pedagogických rozhledech, v Národních listech (např. v letech 1909 a 1910 pravidelně Listy z Indie, v letech 1910 a 1911 Vzpomínky z Indie), v Časopise turistů (např. Dvojí výstup na horu Adamovu, XXIII, č. 6 a 7), ve Zlaté Praze (např. Velká střediska národní bohoslužby indické, XXVII, č. 46 a 47 a Památná hora Abú v Rádžputáně, XXIII, č. 25 a 26), ve Volné myšlence (např. Náboženské poměry v Indii, VI, č. 11 a 12), ve Věstníku české akademie (např. Společenské roztržidění Sinhálců, XX; Ceylonská božstva Gará a Girí, XXI; Parittam, Pirit, XXIII). Dále Pertold vydal v uvedeném období překlady a řadu jiných cestopisných, odborně naučných i vědeckých prací — celkem vykazoval za toto období 35 prací, téměř vesměs indologického zaměření. Viz poznámka 8 a s. 97—98.

nu, jehož se Pertold zúčastnil.^{3/} Stranou Pertoldova zájmu nemohlo zůstat ani další významné centrum orientalistiky — Paříž, kde studoval na École des hautes études a v Bibliothèque Nationale.

Vypuknutí I. světové války znamenalo násilné přetržení slibně se rozvíjející Pertoldovy orientalistické práce. Pertold strávil ve válečné službě v poli plně čtyři roky od července 1914 do srpna 1918, roku 1915 se oženil s Annou Vlčkovou, se kterou zůstal potom jeho život spojen až do roku 1961, kdy ovdověl. V dubnu 1918 Pertold — tehdy rytmistr a velitel vozatajské kolony č. 26 — požádal o udělení venia docendi pro všeobecnou vědu náboženskou. Habilitační komise ve složení František Krejčí, Josef Zubatý a Rudolf Dvořák však 18. března 1919 neshledala zcela propracované terminologické vymezení základních pojmů v jeho předložených pracích, které jinak velmi pozitivně hodnotila, a udělila mu venia docendi v užším rozsahu, tedy pro „srovnávací mytologii nižších plemen jihoasijských a australských“.

Svou prací soukromého docenta na filozofické fakultě Univerzity Karlovy Pertold zahájil zimním semestrem 1919, jeho první přednáškou byly Vybrané kapitoly z oboru všeobecné vědy náboženské v rozsahu jedné hodiny týdně. Tutéž přednášku opakoval i v letním semestru 1920, v zimním semestru 1920 přednášel Citovou stránku náboženství primitivů a zahájil cyklus Encyklopedický nástin soustav náboženských v jižní Asii a Austrálii.

Paralelně s počátkem Pertoldovy dráhy soukromého docenta probíhala málo známá, avšak pravděpodobně poměrně významná epizoda Pertoldova života, neboť byla zřejmě jednou z okolností, které ho inspirovaly v jeho zájmu o místo konzula v oblasti, na kterou se zaměřoval ve své vědecké práci. 3. prosince 1918 byla totiž zřízena tzv. Cizinecká komise (později Cizinecký úřad) a Pertold byl jmenován přisedícím užšího sboru tohoto orgánu. Byla mu svěřena tisková agenda, ale již 17. ledna 1919 byl jmenován přednostou propagačního oddělení a víme, že toto místo zastával ještě v červenci 1919, kdy podal žádost o místo konzula.

16. července ve své žádosti píše: „Podepsaný PhDr. Otakar Pertold, rytmistr v záloze, přednosta propagačního oddělení Čs. cizineckého úřadu, soukr. docent české univerzity, prosí, aby mu bylo uděleno místo konzula ve východní Indii, a to se sídlem buď v Bombaji nebo Bangkoku. Podepsaný zná ony země, jejich poměry hospodářské i společenské z pobytu více než jednorozčního i ovládá též některé jazyky domorodé tak, že by mohl zdárně působit ve prospěch republiky. To se týče přede-

^{3/} Zde Pertold referoval o svých výzkumech týkajících se božstva Gará a Girí. Jeho referát vyšel anglicky v Actes du IVe congrés international d'histoire des religions, Leiden 1913, s. 86—88 pod názvem Gara and Girí, the obsolete Gods of the Sinhalese. Shrnutí jeho výzkumů na toto téma ve studii Ceylonská božstva Gará a Girí viz poznámka 2 k této práci.

vším Indii přední (Bombaye) a Ceylonu, protože studoval tamější řeči a zvyky i po stránce vědecké. Bude-li časem zřízen konzulát na Ceyloně (v Colombu), prosí podepsaný, aby byl vzat zřetel na něho při obsazování tohoto místa, neboť jest výborně obeznámen s tamními poměry, ovládá dobře jazyk sinhálský a má přátelské styky osobní s tamními hospodářsky význačnými a pro obchodní spojení důležitými osobnostmi z řad domorodců. O důležitosti přímých styků s Ceylonem pro náš obchod i průmysl byl by podepsaný ochoten podati podrobný referát ústně.“

Pertoldova odborná kvalifikace se stala zřejmě argumentem, který rozhodl právě pro něj jako pro nejvhodnějšího kandidáta na místo konzula v Bombaji. 16. února 1920 se v zdůvodnění návrhu, který podávalo ministerstvo zahraničních věcí vládě, konstatuje, že „jeho značné znalosti hospodářských, politických a společenských poměrů Východní Indie předurčují jej přímo pro místo konzula Republiky Československé v Bombay“. Vláda dne 27. května 1920 na základě tohoto doporučení ustanovila Pertolda smluvním úředníkem ministerstva zahr. věcí s účinností od 1. června 1920 na dobu tří let se současným propůjčením titulu konzula. Poté ministerstvo zahr. věcí vyzvalo Pertolda, aby se co nejdříve odebral na místo svého působení, tedy do Bombaje, a jako jeho úkol stanovilo: zřídit v Bombaji konzulát, hájit zájmy československých příslušníků v Indii, navázat obchodní styky s tamějšími firmami, podávat týdenní zprávy o pohybu cen a kursů valut a cenných papírů a věnovat pozornost indickým hospodářským a finančním poměrům. Během letních měsíců 1920 potom proběhly přípravy k odcestování a 5. srpna 1920 Pertold složil úřední slib. 1. září 1920 vyplul s manželkou parníkem Terstského Lloydu z Terstu do Bombaje. Trvalo však několik měsíců, než byl Pertold definitivně uznán z britské strany konzulem, neboť až 4. března 1921 mohl oznámit prezidiu ministerstva zahr. věcí v Praze, že „26. února došel pověřující list československé vlády spolu s exequatur britské vlády“.^{4/}

Pertold ve své žádosti o místo konzula uváděl na prvním místě sice Bombaj, avšak z formulace jeho žádosti zaznívá jeho intenzivní zájem o Cejlon, který na něj při jeho pobytu v této oblasti velice zapůsobil. Na počátku dvacátých let, kdy se teprve tvořila síť československých konzulátů, však bylo zatím z těchto možností, na něž aspiroval Pertold, reálné jedině zřízení konzulárního zastoupení v Bombaji. V meziválečném období ani na tehdejší Cejloně, ani v Thajsku československé konzuláty zřízeny nebyly. Pro souvislost uvedme, že diplomatické styky

^{4/} Exequatur je souhlas s vykonáváním konzulární funkce, který uděluje přijímací stát. Exequatur dostávají vedoucí samostatných konzulárních zastoupení po předložení konzulského patentu vystaveného vysílajícím státem nebo na základě jiného vyrozumění o jmenování konzulem.

se Srí Lankou byly navázány v roce 1957, s Thajskem sice byly oficiální styky po I. světové válce navázány, ale k výměně diplomatických zástupců nedošlo.

Zřízení československého konzulátu v Bombaji předcházela na jaře roku 1920 výprava průmyslníků, jejímž cílem bylo prozkoumání možnosti obchodního podnikání v tomto teritoriu. Mezi členy této výpravy, která byla ve své době často nazývána výpravou Liverpool-Maru podle jména lodi, kterou přicestovala, byl i zástupce československých smaltoven O. E. Mizera. Z jeho podrobných a velmi věcných dopisů, které napsal československému ministru zahr. věcí E. Benešovi, jsou dobře patrné záměry, které českoslovenští průmyslníci krátce po skončení I. světové války sledovali. Chtěli v podstatě využít poválečné situace a dovozem cenných surovin zabezpečit průmyslu nerušený vývoj, a v navázání kontaktu československého průmyslu s indickým trhem byl dokonce spouštěn počátek regeneračního procesu válkou značně narušeného hospodářského organismu.^{5/} Po několika měsících se již Mr. Mizera představuje jako ředitel exportně importního oddělení indické firmy Chotani, kterou se snaží všemožně prosazovat. V jeho korespondenci se dokonce objevuje žádost o svěřeni úřadu konzula a tuto myšlenku autor podkládá těmito argumenty: generálním ředitelem firmy Chotani je prý čs. krajan C. J. C. Schmitz, který je v Indii již patnáct let, a proto je důkladně obeznámen s místními poměry. Kdyby byl Mizerovi svěřen úřad konzula, filiálky firmy Chotani by se staly de facto konzulárními agenciemi.^{6/} V každém případě je uvedená žádost dokladem toho, že po rozpadu rakousko-uherské monarchie měl konzulát v Bombaji sehrát důležitou úlohu a byly do něj vkládány určité naděje. Pertoldovo jmenování konzulem však ukázalo, že oficiální místa měla o poslání konzulárního zastoupení jiné představy, nežli byl uvedený pokus o kontrolu obchodu mezi Československem a Indií jednou firmou.

Nejsme myslím daleko pravdy, domníváme-li se, že od svého jmenování konzulem v Bombaji si Pertold sliboval i jistou možnost věnovat se další vědecké práci ve svém oboru, a to v bezprostředním kontaktu s indickou realitou. Především se mu podařilo uskutečnit celkem pět badatelských cest, jež byly většinou zaměřeny na studium severoindických kmenů, hlavně Bhílů. Tyto cesty byly značně nákladné a Pertold byl proto nucen žádat o finanční příspěvek ministerstvo školství a národní osvěty prostřednictvím filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Nelitoval však ani svých soukromých prostředků, neboť koncem roku 1921, poté, když jeho žádost o podporu profesorský sbor filozofické fakulty nedoporučil, výzkumnou cestu přesto podnikl. Následující žádosti v březnu 1922 a

^{5/} AFMZV, IV. sekce, karton 703.

^{6/} O. T. Mizera E. Benešovi 6. května 1920. AFMZV, IV/703.

květnu byly doporučeny a např. v září 1922 poukázalo ministerstvo školství a nár. osvěty Pertoldovi 10 tisíc korun na badatelské účely.^{7/} Kromě této výzkumné činnosti, jejíž výsledky tvořily důležitý základ Pertoldovy další vědecké činnosti po návratu do vlasti, se konzul věnoval i přednáškové a publikační činnosti v Indii, pěstoval styky s indickým odborným a vědeckým prostředím, byl členem bombajské Royal Asiatic Society a rovněž Anthropological Society of Bombay a zasílal i příspěvky do periodik v Československu.^{8/} Uvedené skutečnosti však neznamenají, že se na místo konzula do Bombaje dostal od reality odtržený vědec, který se na úkor úřední činnosti zcela ponořil do indologického výzkumu. Je pravda, že vědě věnoval každou volnou chvíli, ale současně je třeba říci, že se projevil jako schopný konzul, organizačně nadaný, s širokým okruhem zájmů a s přehledem o problematice nejrůznějších průmyslových a zemědělských odvětví, a jeho znalosti orientalisty mu bezsporně umožnily vidět hlouběji do souvislostí a lépe pochopit indickou problematiku.

Otakar Pertola se stal konzulem v Bombaji v době, jež tvoří významnou etapu v historii indického boje za nezávislost. Události v Indii počátkem dvacátých let byly součástí rozsáhlého osvobozenického hnutí, které zachvátilo kolonie a polokolonie v Asii. Reforma Montaguova-Chelmsfordova přinášela sice určitá rozšíření účasti představitelů špičky indické společnosti na vedení administrativního aparátu země, ovšem prakticky současně s touto reformou vyšel neblaze proslulý Rowlattův zákon z 18. března 1919, směřující k zesílení represí proti národně osvobozenickému hnutí. V Indickém národním kongresu tehdy rychle stoupal vliv Mahátmy Gándího — jednou z jeho prvních důležitých akcí masového hnutí v celoindickém měřítku bylo právě organizování protestní kampaně proti Rowlattovu zákonu. Na vlnu nespokojenosti a zklamání, kterou zákon vyvolal, reagovali Britové represemi, jež vyvrcholily 13. dubna 1919 krvavým masakrem v Amritsar. Tyto události měly výrazný vliv na další rozvoj národně osvobozenického hnutí na počátku dvacátých let. V důsledku vyhocené poválečné situace, kdy se v osvobozenickém

^{7/} AUK, fond FFUK, inv. č. 577, karton 48, osobní spisy O. Pertolda.

^{8/} Tamtéž. Publikační činnost O. Pertolda z let 1920—1923 obsahovala např. následující tituly: recenze na „Buddhismus“ V. Lesného, in: Naše věda IV, č. 5 a 6, s. 116—119; The Place and Importance of Jainism in the Comparative Science of Religions. Bháwnagar; The Pilli Charm. A Study in Sinhalese Magic. Journal of Anthropological Society of Bombay XII, No. 5, s. 594—609; Posvátný okrsek Valukéšvarův v Bombaji. Zlatá Praha XXXIX, č. 25—30; Jógini. Světozor XXII, č. 19—20; The Idea of God in Jainism. The Jaina Gazette, Madras, XIX, No. 4—6; A Protective Ritual of the Southern Buddhists. Journal of the Anthropological Society of Bombay XII, No. 6; Bhilové. Světozor XXIII, č. 11; Jak vzniká náboženství. Národní listy LXIII, č. 299 a 330. Z publikační činnosti v Indii jsou zde uvedeny pouze studie, které Pertold vykazoval později v seznamech svých odborných prací. Články, které uveřejňoval v Indii v rámci své práce konzula k propagaci Československa, se prozatím nepodařilo podchytit konkrétně.

hnutí uplatňovaly stále širší vrstvy indického venkovského lidu a průmyslového dělnictva, kdy došlo k výraznému zostření vnitřní ekonomické situace, bylo období Pertoldova působení ve funkci konzula v Bombaji, tedy od poloviny roku 1920 do poloviny roku 1923, značně složité a dramatické. Je pochopitelné, že Pertold se už z titulu své funkce musel o indickou vnitropolitickou, zahraničněpolitickou a hospodářskou situaci intenzívně zajímat a podávat o ní do ústředí zprávy, které jsou dnes velice zajímavým historickým pramenem s vysokou vypovídací hodnotou.^{9/}

První Pertoldova dochovaná politická zpráva pochází z 13. ledna 1921.^{10/} Reaguje na komentáře v indickém tisku k právě uveřejněnému jmenování lorda Readinga místokrálem v Indii. Pertold cituje jak proanglicky orientované listy (např. Statesman a Madras Mail), tak i „časopisy opoziční vládě, přičiňující k volbě poznámky, jejichž prudkost jest úměrná stupni jejich radikalismu.“ Pertoldův závěr byl zatím vyčkávající: „Celkem lze říci, že postavení lorda Readinga v úřadě, který jest v celé britské říši prvním po premiérovi, bude z nejobtížnějších od začátku anglického panství a že bude třeba, aby vskutku napjal všechny své síly, bude-li chtít definitivně rozřešit palčivou otázku správy Indie. Polovičatost bude jen zárodkem nových zmatků, nepokojů a snad i krveprolití.“ V téže zprávě se Pertold věnuje zřízení závodních výborů v jednom z největších průmyslových závodů v Indii, „Tata Mills Joint Works Commitees“. Referuje, jaké bude složení a funkce těchto výborů, které byly zřízeny z iniciativy podnikatelů, měly mít pouze poradní hlas a měly vlastně sloužit jen k pořádání debat mezi zástupci dělníků a správy podniku. Toto zřízení závodních výborů hodnotí jako „červánky dělnických sociálních reforem v Indii“. Tato Pertoldova zpráva je jedinou, která se konkrétně zabývá problematikou dělnictva a vztahy mezi dělníky a kapitalisty. Z citované zprávy vysvítá, že Pertold sice jasně viděl úmysly, které zaměstnavatele při zřizování závodních rad vedly („je nesporně mnoho taktiky na straně zaměstnavatelů“), a rovněž předvídal důležitou úlohu, kterou tradeunionismus v budoucnosti bude v Indii hrát („tradeunionismus v Indii nabyde velkého rozmachu a rozvojem průmyslu stane se činitelem, s kterým nutno již dnes počítat“), ale je zřejmé, že se ještě nedokázal orientovat v širších souvislostech tohoto problému.

4. dubna 1921 vypracoval Pertold velmi obsáhlou zprávu, která se podrobně zabývala okolnostmi změny místokrále v Indii, k níž došlo dva dny předtím. 2. dubna 1921 totiž přicestoval do Indie nově designovaný místokrál Reading, aby vystřídal odstupujícího lorda Chelmsforda. Per-

^{9/} AFMZV, II/432, 549, 587, III/154, 215, 1270 a nejvíce IV/127, 244, 317, 337, 350, 400, 430, 496, 828, 641, 703, 754, 783, 796 a 1217, také I/3 „Bombay“ a V/378 a 509.

^{10/} AFMZV, II/432, kde se nacházejí další citované Pertoldovy zprávy, pokud nemají zvláštní odkaz.

told nejprve důkladně rozebírá úlohu, kterou Chelmsford v Indii sehrál. V komplikované a rozjitřené politické atmosféře v Indii po skončení I. světové války, kdy naděje na získání nezávislosti jako odměny za pomoc Indie spojencům za války byly zklamány, se podle Pertolda Chelmsford „dopustil té chyby, že nesnažil se vejíti do styku s lidem přímo, nepřesvědčil se na místě o poměrech a oprávněnosti aplikace krutých ustanovení stanného práva, jakož bylo jeho povinností jako místokrále, nýbrž ponechal do jisté míry naprostou volnost jednání svým podřízeným, ač eventuelní odium a zodpovědnost musil v konečném stadiu nésti sám.“ Dále se Pertold vyjdrůje k Montaguovým-Chelmsfordovým reformám a píše: „... ač znamená značný pokrok, přece byl vydán příliš pozdě a dnes znamená pro aspirace hnutí indického příliš málo“ (tím myslí Government of India Act z r. 1919, v jehož rámci byla zmíněná reforma uvedena). Vydání Rowlattova zákona bylo podle Pertolda velkou chybou: „V tomto ohledu se lord Chelmsford jako politik ukázal krátkozrakým a rozhodně selhal a neprojevil v pravém okamžiku širokého politického rozhledu. Byl pouze úředníkem a nebyl politikem. Během osudných a politováníhodných událostí v Pandžábu slepě věřil jednostranným referátům místních vlád a nešel se o faktech přesvědčiti osobně. A z tohoto důvodu jest netoliko spoluzodpověden, ba snad i výhradně sám zodpověden za to, že rigorózních ustanovení Rowlatt Actu bylo používáno ... dokonce k preventivním masakrům.“^{11/} Osobně sice považuje Chelmsforda za člověka s nejlepšími úmysly, který práci věnoval veškerou svou energii, píli a svědomitost, ale ze současné situace má pocit, že „půda jest jakoby podminována, součinnosti pravé není, politické poměry jsou rozvrácené a vyhlídky do budoucna nevábné.“

Podstatnou část politické zprávy z 14. července 1921 tvoří rozbor indických vnitropolitických poměrů, především hnutí nespolutráce. Pertold píše, že „veškeré poměry v Indii vyvíjejí se nyní pod vlivem dvou politických hnutí, a to hnutí non-cooperation a hnutí za podporu khilafatu tureckého sultána“.^{12/} O hnutí nespolutráce Pertold uvádí především jeho cíl, tedy dosažení svárádže, stanovený Gándhím, je však toho názoru, že toto hnutí nemá zatím zcela vyjasněno, zda jeho cílem je dosažení úplné samostatnosti nebo samosprávy pod britskou svrchovaností. Dále Pertold podává informaci o zásadách a metodách hnutí

^{11/} Tímto „preventivním masakrem“ byl čin generála Reginalda E. Dryera, který nechal v paňdžábském Amritsaru zahájit palbu oddílu vojska do shromáždění lidu, přičemž počet obětí dosáhl mnoha set.

^{12/} Chalífátské hnutí probíhalo pod heslem obrany práv tureckého sultána, který se považoval za chalífu, duchovního vládce všech sunnitských muslimů, tedy i muslimů v Indii. Hnutí však získalo protimperialistický charakter, neboť sesazení sultána a rozpad Osmanské říše byly dávány do souvislosti s politikou Velké Británie, a proto se hnutí často nazývalo „chiláfátské“ (Khilafat), tj. „proti...“. Paralelní vývoj chalífátského hnutí a kampaně občanské neposlušnosti vytvářel podmínky pro spolupráci hinduistů a muslimů.

nespolutráce a stručně charakterizuje Indický národní kongres (All India Congress) a Indickou konferenci khilafatu (All India Khilafat Conference). U obou hnutí vidí úplnou shodu v otázce dosažení národní samostatnosti, kterou chtějí získat, ač své snahy zdůvodňují rozdílným způsobem. Pertold charakterizuje muslimy jako radikálnější složku hnutí, ovšem podotýká, že protianglické akce vedou oba proudy společně. V této fázi hodnotí Pertold stav hnutí nespolutráce takto: „V celém hnutí non-cooperation začíná se poslední dobou jeviti jakási nervosnost, která je nepochybně projevem blížícího se nezdaru, ač navenek jeví se tu a tam jakési, ovšem zdánlivé, úspěchy. Ale v hlavní věci, o niž jde, totiž ve svárádži, jejíž dosažení sliboval Gándhí na kongresu v Nágpuru v prosinci minulého roku, nepřekročilo se ani o krok kupředu. A v tom právě koření ona nesvornost, která se pak často projevuje přímými násilnostmi. úplně v odporu se základní zásadou hnutí.“ Dále se Pertold stručně dotýká stávkového hnutí. Zdůrazňuje především, že hnutí nespolutráce poskytuje stávkujícím dělníkům podporu, a konstatuje rovněž, že příčinou stávek jsou nízké mzdy a útlak dělnictva evropskými a euroasijskými nadřízenými. Dále rozebírá vztah umírněných, tedy liberálů, a Pársů, k hnutí nespolutráce a jako jejich politický cíl vidí snahu prosadit se v zákonodárných sborech. Dále Pertold zdůrazňuje politický význam schůzky nového místokrále v Indii lorda Readinga s Mahátmou Gándhím v Simle, ovšem nic konkrétního o této události nemůže uvést, neboť oficiální komuniké ještě nebylo vydáno. Závěrem této zprávy hodnotí Pertold současnou indickou vnitropolitickou situaci takto: „Indové se snažili vytáhnout do boje se všemi svými politickými prostředky, aby došli Gándhíova slibu, dosíci samosprávy (svárádž) do konce tohoto roku. Jako protiopatření provedla anglická vláda změnu v osobě místokrále, a nový místokrál, aby si neznemožnil svůj úkol hned od počátku, zdržoval se nejprve jakýchkoli projevů a snažil se získati si přesných informací o poměrech.“

V druhé polovině roku 1921 se intenzita národně osvobozenického boje dále stupňuje a odraz těchto skutečností nacházíme pochopitelně i v Pertoldových politických zprávách. 1. září 1921 Pertold především rozebírá čtyři rezoluce Výboru Kongresu, které byly vypracovány na konci července v Bombaji. Tyto čtyři rezoluce vytyčovaly následující program pro nejbližší období: 1. bojkot listopadové návštěvy prince Waleského, 2. dosažení svárádže v co nejkratší době, 3. abstinence v užívání alkoholu, 4. odsouzení násilností, k nimž v nedávné době došlo. Pertold věnuje také pozornost kritickým postojům k hnutí nespolutráce, projevujícím se v některých kruzích indické společnosti. Tyto projevy nesouhlasu totiž vyvolával přísný bojkot evropského importu, především textilního, neboť v rámci tohoto bojkotu bylo zničeno velké množství textilu, čímž byli postiženi mnozí obchodníci. Některé náboženské prvky v Gándhího

hnutí Pertold považoval za zpátečnické, avšak vysoce hodnotí Gándhího snahy odstranit dětské sňatky, zrušit zákaz dalšího provdání vdov a zabránit diskriminaci nižších kast, především kasty nedotknutelných, což prý vzbuzuje mezi bráhmamy nesouhlas. Důležitým bodem v Pertoldových zprávách byly také informace o povstání máppilů, tedy muslimů národa Malajalamů, ke kterému došlo v srpnu roku 1921 především v Kérale. Pertold konstatuje, že „na malabarském pobřeží trvá vlastně skutečná guerilla“ a že „anglická vláda zahájila proti povstalcům skutečnou válku“. Vlastní příčiny povstání sice podrobně nedefinuje, ale věnuje například pozornost násilnému obrácení hinduistů na islám, což je, jak píše, „nepříjemné vůdcům hnutí nacionalistického“. 10. prosince 1921 potom Pertold referuje o odsouzení zajatého vůdce máppilů Kunha Kadera k smrti a o udušení několika desítek zatčených máppilů v uzavřeném železničním vagónu.

Další Pertoldovy zprávy se i nadále věnují vývoji hnutí nespolupráce. Zpráva z 4. října 1921 se zabývá problematikou bojkotu importovaného textilu a všímá si toho, že jedním z důsledků tohoto bojkotu bylo i velké zdražení domácího textilu, čímž byla postižena nejvíce chudina. Dále Pertold referuje o zatčení bratří Aliů, vůdců chalífátského hnutí, o dr. Kitchlewi píše jako o jednom z nejinteligentnějších indických vůdců, zamýšlí se nad tím, zda Gándhí uskuteční „civil disobedience“, tj. neposlušnost vládních zákonů, bojkot soudů a zavedení vlastních rozhodčích soudů při místních pánčajatech, které podle Pertoldova názoru v mnohém připomínají bolševické sověty. V souvislosti s hnutím nespolupráce Pertold kritickými slovy hodnotí především to, že „velké zklamání v lidu způsobilo, že bylo slibováno, o čem nebylo jisto, bude-li moci být splněno. A nejednalo se o maličkost, nýbrž o samostatnost“. Tím naráží na prohlášení Gándhího a Muhammada Aliho, kteří prý slíbili, že do 3. října roku 1921 dosáhne Indie tak či onak samostatnosti. Muhammad Ali měl podle Pertolda dokonce prohlásit, že toho dne bude v Ahmadábádě prohlášena indická republika. Pertold píše ještě s nedůvěrou, že „příčinou tohoto neúspěchu hnutí, které samo o sobě má za sebou ohromné masy lidu, proti nimž by žádná moc nemohla se s úspěchem postavit, jest asi jediné špatná politická výchova jak mas, tak i vůdců, a v důsledku toho volba nevhodných metod akčních. V tomto omylu trvá sám Gándhí, když se domnívá, že v Indii může vybojovat úspěchu methodami, které se mu osvědčily za války a na území neindickém, totiž v jižní Africe. Rozhodně však nejbližší příští doba jest pro hnutí rozhodující a ukáže, zda jest s to, aby vůbec kdy vedlo alespoň k nějakému, byť částečnému úspěchu.“ 10. prosince 1921 Pertold informuje o tom, že se bojkot cizího zboží velmi šíří a zasahuje i další odvětví než textilní. K přípravám na výroční zasedání Indického národního kongresu svolaného do Ahmadábádu vyjadřuje pochybnosti, bude-li se

konat, neboť všechny přípravné výbory byly vládou prohlášeny za nezákonná shromáždění. Nejzajímavější pasáž této zprávy se týká popisu atmosféry při návštěvě prince Waleského v Indii v listopadu 1921. Při této příležitosti totiž došlo v Bombaji ke značným nepokojům, které si vyžádaly mnoho mrtvých a raněných. O těchto násilnostech Gándhí podle Pertolda prohlásil, že byly vyvolány nezodpovědnými živly, jež nelze udržet na uzdě mocí, kterou mají vůdcové národního hnutí, totiž prostředky morálními. Jak píše Pertold, útoky směřovaly nejprve proti domorodé policii, pak se rozšířily proti Pársům, Evropanům a domorodým křesťanům. Hlavně křesťané a Pársové se totiž stavěli proti bojkotu návštěvy prince Waleského, a to především v Bombaji, kde byli početně silně zastoupení. Přítrž násilnostem učinil nakonec Gándhí, jak zdůrazňuje Pertold, a to výzvou k dodržování zásady nenásilí (non-violence) a odhodláním držet hladovku do té doby, než se nepokoje uklidní. Jinak podle Pertolda kromě Bombaje nikde k násilnostem v souvislosti s návštěvou prince Waleského nedošlo. Pertold píše: „Jisto jest však, že anglo-indická vláda začíná měniti své chování k indickému hnutí národnímu. Kdežto po příjezdu lorda Readinga do Indie se zdálo, že vláda bude hleděti navázati vyjednávání s národní stranou indickou, nyní opět se chápe prostředků hodně ostrých, aby hnutí možno-li potlačila.“

Ahmadábádský sjezd Indického kongresu, jeden z velmi důležitých mezníků indického národně osvobozenického boje, se přes Pertoldovy pochybnosti uskutečnil 27. a 28. prosince 1921. Charakterizuje jej ve své zprávě z 15. února 1922 jako „propagační“ a konstatuje, že se na něm Gándhí, jemuž byla dána plná moc, fakticky stal „diktátorem hnutí“. Pertold zmiňuje především akcent na nenásilí, i když si všímá toho, že muslimové se striktním dodržováním této zásady nesouhlasili tak úplně, jak vyplynulo z konference Khilafatu, současně probíhající v Ahmadábádě. Zaznamenal také, že na schůzi Indické muslimské ligy se ozvaly hlasy volající po vyhlášení indické republiky. Kongres v Ahmadábádě podle Pertolda ukázal, že v národním hnutí není úplná jednota, jak je patrné z rozdílných názorů a metod, i když cíl, svárádž, je společný.

25. května 1922 Pertold referuje o atmosféře po zatčení Mahátmy Gándhího. Píše, že anglická vláda využívá situace k vybudování silné protiváhy proti Indickému kongresu v posílení liberální strany, a zmiňuje vzrůst sebevědomí v anglických kruzích po uvěznění Gándhího. Uvěznění Gándhího a také bratří Aliů mělo dopad na uvolnění disciplíny v národním hnutí, jak konstatuje Pertold 9. srpna 1922. Zdá se mu především, že bojkot se začíná tříštit a není již tak důsledný. Rovněž Gándhím prohlášená rovnost všech kast se přestává dodržovat a nižší kasty se opět stávají diskriminovanými, což Pertold charakterizuje jako velkou trhlínu v hnutí. Píše však také, že v hnutí se počínají objevovat i trhliny teoretické, čehož využívají hlavně liberálové. Přesto však „vědomí národ-

ni soudržnosti v širokých vrstvách lidových stoupá a vzrůstá i v kruzích vysloveně liberálních a anglofilských, a vůdce velké individuality a mocné vůle mohl by docílit v nynějším okamžiku velikých věcí. Leč právě takového muže v Indii teď není (Gándhí byl totiž odsouzen k šesti letům vězení, pozn. aut.). Druhý tak nezištný člověk jako je Gándhí stěží se najde.“ Pertold ukazuje důsledek zatčení Gándhího na situaci v nacionalistickém hnutí, uvádí příklad, že v posledních dnech před zatčením byl bojkot evropského textilu dobrovolný a byl by úplný, kdyby bylo dostatek ručně tkaných látek pro všechny zájemce. Velmi pozitivně hodnotí Pertold skutečnost, že při paralelně probíhajících hinduistických a muslimských slavnostech v Bombaji, které byly v minulosti vždy provázány násilnostmi a krvavými výstřelky, se antagonismus tentokrát neprojevil a vše proběhlo v klidné atmosféře.

Poslední Pertoldova politická zpráva pochází z 2. listopadu 1922. Pisatel se v ní věnuje především sikhskému hnutí Akáli Dal. V letech 1921 až 1922 došlo totiž k vystoupení sikhských rolníků proti špičce sikhské náboženské obce. Uvnitř sikhské společnosti vznikla sekta vyznavačů Akálu, kteří zabírali prostory sikhských chrámů, a ačkoliv toto hnutí mělo formu boje za obnovení demokratických tradic v životě sikhské obce, v podstatě šlo o boj rolníků a malých vlastníků půdy s velkými statkáři. Pertold se soustřeďuje především na stručné vystižení posledních akcí Akáliů i vlády, přičemž píše, že „vláda zakročuje proti Akáliům velmi přísně a bylo by možno říci i trochu nervosně.“

V porovnání s vnitropolitickou situací se Pertold zabýval indickou zahraničněpolitickou problematikou ve značně menším rozsahu. Svou pozornost věnoval pravidelně dvěma okruhům otázek, a to událostem v Afghánistánu a řecko-turecké válce. Na hranicích Afghánistánu a Indie probíhala v té době ozbrojená střetnutí, jež souvisela s úsilím vlády emíra Amanulláha získat nezávislost a suverenitu. Pertold vyjádřil ve své zprávě z 1. září 1921 názor, že v Afghánistánu působí na veřejné mínění dva vlivy, a to otázka chalifátu a „ruští bolševici, jimž jak se zdá některé vrstvy v Afghánistánu dosti jsou nakloněny“. Domnívá se, že Afghánistán je v pravidelných stycích s Moskvou, a soudí, že zatím nelze předpokládat, jak se anglo-afghánská jednání o mír vyvinou. Vyjednávání sira Henryho Dobbse s afghánskou vládou skončilo 22. listopadu 1921 uzavřením míru a mělo kromě jiného i silný vliv na vztah Afghánistánu k sovětskému Rusku. 10. prosince 1921 Pertold například konstatuje, že na nátlak Anglie se afghánská vláda rozhodla porušit ustanovení mírové dohody se sovětským Ruskem, neboť ve smlouvě s Velkou Británií bylo totiž jako jedna z hlavních podmínek stanoveno, že Afghánistán nepovolí Rusku zřídit konzulát na svém území. Pertold dále zaznamenává velký zájem o Afghánistán v Evropě; avšak správně vidí v pozadí tohoto zájmu spíše snahu o získání vlivu na události v sovětském Rusku a even-

tuálně i v Indii v případě, že by dosáhla samostatnosti. Podle Pertoldova názoru by Československo mělo urychleně zřídit v Kábulu konzulát, aby bylo usnadněno podnikání v tomto teritoriu. Ve zprávě se rovněž dočítáme o podrobnostech ze slavnostního otevření afghánského konzulátu v Bombaji, která „vzlykla v otevřený projev za jednotu všeho islámského světa.“ Závěrem této zprávy se však Pertold domnívá, že mezinárodní politika z hlediska Indie se opět vrátila do předválečného stavu, tedy do rukou ústřední vlády v Londýně, a jako „poslední akt mezinárodního rázu, vyvolaný indickou vládou“ vidí právě smlouvu s Afghánistánem.

Politické zprávy však tvoří pouze část Pertoldovy úřední korespondence, zasílané do ústředí. Neméně zajímavé jsou jeho hospodářské zprávy a je třeba říci, že právě v nich spíše než ve zprávách politických se projevilo Pertoldovo porozumění pro problematiku indické reality, a kromě toho právě otázky zahraničního obchodu a uplatnění na indickém trhu tvořily podstatnou a klíčovou část práce konzulátu.

Sledovaná léta byla pro Indii, kde za I. světové války zesílil vývoj kapitalismu, dobou i po hospodářské stránce velice komplikovanou. Bezprostředně po skončení války vznikla velká poptávka po indickém zboží spojená s výraznou konjunkturou. Tento trend však rychle pominul a objevily se krizové jevy — přesycenost trhu, nedostatek úvěru, nepatrná poptávka a odbyt, vysoká míra inflace, růst cen atd. Pertoldovy pravidelné čtvrtletní obchodní zprávy podrobně sledují vývoj situace, postoje vlády i indických finančních kruhů, názory, jak řešit nastalou situaci včetně diskusí o použití standardní zásoby zlata, věnují se zevrubně indickému obchodu s bavlnou, textilem, jutou, čajem, papírem, kaučukem, rýží, pšenicí, koprou, kůží a koženými výrobky atd., přičemž berou v úvahu i situaci na Cejloně a v Barmě, referují o půjčkách rupiových i šterlingových^{13/} zde např. v obsáhlém rozboru z 23. června 1921^{14/} Pertold konstatuje, že „mnoho výtek jest oprávněných, že vláda přece jenom nedbala zájmů indických tak, jak by učinila eventuální vláda domácí,“ a poukazuje na politické taktizování v této otázce). Pertold také podává přehledy kursů rupie a charakterizuje různé trendy, bohatě cituje fakta, statistiky a přehledy z denního i odborného tisku a úředních pramenů, ovšem neomezuje se jen na tyto zdroje. Podle své zásady, že „Indie nemůže být jen studována, ale musí být prožívána,“^{15/} doplňuje zprávy i výsledky osobního průzkumu trhu, navazuje osobní kontakty, navštěvuje podniky atd. Pravidelnou součástí Pertoldových obchodních zpráv byly také celní sazby a tarify, k nimž připojoval komentáře, ve kterých se projevovала jeho znalost indické mentality, místní problematiky včetně

^{13/} AFMZV, IV/244, 337, 400, 496, 754, 796, 1217.

^{14/} AFMZV, IV/1217.

^{15/} AFMZV, II/432, polit. zpráva z 15. 2. 1922

ně například vlivu indických svátků, dobrého či špatného monzunu atd. na koupěschopnost a náladu obyvatelstva.

Obzvlášť pečlivě se Pertold věnoval otázce obchodu s bavlnou.^{16/} Počínaje březnem roku 1921 informuje o tom, jak silný dopad na Indii měl pokles ceny bavlny v New Yorku a v Liverpoolu, a podrobně rozebírá jednotlivé fáze cenového vývoje. Z jeho zpráv se dozvídáme, jak ohromný vzrůst poptávky a cen bezprostředně po válce řešila vláda zřízením Cotton Contract Boardu, který měl fungovat po dva roky od podepsání míru. Zřízení tohoto orgánu bylo chápáno jako provizorní zásah do volného obchodu s bavlnou a hlavně mezi indickými obchodníky se nesetkalo s dobrým přijetím. Poté, kdy byl Cotton Contrast Board odvolán, byla zřízena roku 1921 East India Cotton Association, která ale nerepresentovala všechny zainteresované složky, a především bombajští majitelé textilek nebyli spokojeni se svým nedostatečným vlivem. East India Cotton Association neměla dost sil a prostředků k prosazení svých rozhodnutí, situace byla rovněž ovlivněna zprávami o americké neúrodě bavlny a tak okolností dospěly do stadia, kdy se ukázala nutnost zřídit nový orgán.

Otázku bojkotu importovaného textilu Pertold intenzivně sledoval nejen ve zprávách politických, ale pochopitelně také obchodních.^{17/} 8. srpna 1921 píše,^{18/} že ze všech druhů průmyslu je v textilu vazba mezi Anglií a Indií nejpevnější. Existuje zde i důležitý moment tradice, neboť právě v obchodu s textilem se profese přenáší z generace na generaci a kromě toho dovoz textilu tvoří největší položku v indickém importu. Mezi obchodem s textilem a hospodářskou a politickou situací v zemi je podle Pertolda velmi úzká souvislost a obchod s textilem je prakticky jakýmsi barometrem. Dále Pertold referuje o chladném přijetí Gándhího v některých kruzích, a to především bombajskými obchodníky s textilem, kteří mnohdy již po řadu generací pracují v tomto oboru, v němž si nahromadil velké jmění, a mají velké zásoby zboží, které by podle zásad bojkotu měli spálit. Gándhí prý na postoj obchodníků reagoval prohlášením, že bude působit na spotřebitele, aby toto zboží nekupovali, ovšem vzápětí následovala odvetná akce bombajských obchodníků — pohružka, že přistoupí-li Gándhí k tomuto kroku, potom oni budou požadovat vrácení obnosů, které věnovali na hnutí svárádž, a dále ne-

^{16/} AFMZV, IV/496 a 1217.

^{17/} AFMZV, IV/754 a 1217.

^{18/} Z Pertoldových zpráv o bojkotu importovaného textilu se zdá, že se díval na možnosti této formy boje skepticky a jen postupně si uvědomoval, jakého rozšíření může akce bojkotu a nespolutpráce v indických podmínkách dojít. Nikde také nevyjadřuje fakt, že vlastně Indie byla producentem bavlny, která se však zpracovávala na domácí půdě, ale vyvážela se ke zpracování do Velké Británie a v podobě textilu se dovážela zpět. Tento proces, který Angličané vnutili Indii, vlastně zlikvidoval domácí indický textilní průmysl a jeho důsledkem bylo velké obohacování Velké Británie na úkor kolonie.

budou na toto hnutí přispívat. Závěrem své zprávy Pertold shrnuje: „S úspěchem, který by byl na první pohled patrný, se hnutí nesetkalo, بازار není dosud vážně znepokojen a obchod s textilem se rozvíjí klidně se slabou vzestupnou tendencí. Ovšem bylo by nesprávným vliv Gándhího podceňovat a hnutí již dnes pohrdavě odbývat.“ V tom měl Pertold pravdu, neboť v průběhu několika měsíců se právě bojkot textilu spojený s celým hnutím nespolutpráce stal velice silnou zbraní v rukou bojovníků za národní osvobození. O měsíc později, 14. září 1921^{19/} je Pertold stále skeptický, pokud jde o účinnost bojkotu, ale po pravdě píše, že Gándhí dosahuje místně značných úspěchů, a tak i když teoreticky by měly být velmi dobré podmínky pro příznivý obchod (dobrý monzun, blížící se svátek diválí s obdobím svateb, zlepšený kurs rupie, slabší úroda v USA), přesto je obchod s textilem velice slabý. 10. listopadu 1921^{20/} připojuje Pertold další podrobnosti o hnutí bojkotu importovaného textilu: „Dnes nutno přiznati, že v měsíci říjnu, tedy v době svátku diválí, kdy jiná léta jest největší obrat v obchodech, kdy Manchester chrlíval do Indie milióny yardů textilu denně, kdy Indie se zdála takřka nenasytnou v horečce nakupovací, kdy takřka v každé domácnosti měly ženy nové oděvy a kdy konečně výtěžek těchto dní nahražoval obchodníkovi eventuelní ztráty celého roku — letos nebylo obratu prakticky žádného. V tom všem jest viděti ruku Gándhího a jiných vůdců. Proti takovému systému boje jest ovšem vláda bezmocnou.“

Kromě obchodních zpráv pro národohospodářskou sekci ministerstva zahraničních věcí zodpovídal Pertold i množství dotazů soukromých firem z Československa, na něž odpovídal vždy prostřednictvím příslušné obchodní a průmyslové komory nebo jiného orgánu. Mnohé z těchto dotazů si vyžádaly důkladný rozbor v podobě jakési studie, při jejímž zpracování využil Pertold v maximální míře své široké znalosti a snažil se dát firmám co nejpodrobnější informace o možnostech uplatnění na indickém trhu. V této souvislosti je třeba na prvním místě zmínit jabloneckou výrobu skleněných perel a kroužků, tzv. banglů, což byl artikl v Indii velmi populární a žádaný.^{21/} Sklářský průmysl a tím spíše jablonecké zboží bylo v rámci československého exportu svým způsobem výjimkou, neboť na rozdíl od ostatních průmyslových odvětví sklářský průmysl vždy vyvážel většinu svého zboží na vzdálenější trhy. Pertold se ve svých zprávách věnuje velice často otázce japonské konkurence. Vystihuje mechanismus ovládnutí indického trhu Japonci za války, konstatuje, že přes velmi nízké ceny byla kvalita japonských výrobků tak špatná, že začali být z indického trhu opět vytlačováni. Postřehli však brzy

^{19/} AFMZV, IV/1217.

^{20/} Tamtéž.

^{21/} AFMZV, IV/796, obch. zprávy z 12. 6. a 13. 12. 1922.

toto nebezpečí a Pertold dokazuje, jak v některých odvětvích, a to i u takového sortimentu, jako jsou sirky nebo některé druhy skla, se Japonci stávají na indickém trhu velice nebezpečnou konkurencí. Velmi zajímavou zprávu vypracoval Pertold 10. února 1922 pro národohospodářskou sekci ministerstva zahr. věcí.^{22/} Tato zpráva, která je jednou z Pertoldových nejpropracovanějších a faktograficky nejbohatších zpráv, podrobně studuje sklářský průmysl ve Firózábádu a snaží se dokázat, jak nebezpečné by bylo pro náš export skla a pro naše sklářství vůbec zdražení jabloneckého zboží. Pertold Firózábád osobně navštívil a píše, že v tomto městě pracuje sedm malých továren na výrobu surového skla. Velmi zajímavé je, že Pertold byl po odborné stránce schopen podat velmi zevrubný a zasvěcený popis vytápění pecí, zhodnotit palivo, vlivy na kvalitu skla, chemické procesy, kvalitu surovin a řadu dalších velmi odborných problémů. Obdobně fundovaně a za použití odborné terminologie Pertold studuje i výrobu „banglů“, která byla domáckou formou rozšířena po celé Indii, nejvíce však přímo ve Firózábádu a v Pañdžábu. Na závěr této mimořádně kvalitní zprávy Pertold shrnuje, že v Indii pracuje asi dvacet skláren, na jejichž rozvoj měla velký vliv světová válka, kdy vázl dovoz z Jablonce a japonské zboží mělo špatnou kvalitu a bylo drahé. Pertold se domnívá, že za současného rozmachu národně osvobozenického boje se domácí indická výroba nedá žádnou konkurencí překonat a v budoucnu v Indii uspěje jen nejlepší, cenově nepřemrštěné jablonecké zboží.

Kromě skla zodpovídal Pertold dále například dotazy^{23/} ohledně možnosti uplatnění motorových pluhů a automobilů (zde se zabýval formami držby půdy v Indii a její bonitou, nutností propagace, situací na trhu s automobily, značkami benzínu používaného v Indii), obráběcích strojů, konzervářských výrobků, lokomotiv (zde připojil k odpovědi na dotaz Škodových závodů podrobné podklady, které získal od indických železničních společností, ovšem možnosti československého uplatnění tu viděl vzhledem k monopolu Anglie velmi omezené), sirek (zde podává zevrubný rozbor dovozu před I. světovou válkou, ovládnutí trhu Japonci za války, popisuje i druhy, balení, štítky i řadu dalších detailů, zasílá vzorky a realisticky hodnotí možnosti pro náš export včetně tipů na solidní indické firmy), ledku, hudebních nástrojů atd.

Pertold projevoval mimořádný zájem o rozšíření vzájemných obchodních styků a za tím účelem poskytoval na požádání adresy indických firem do Československa a naopak adresy československých firem indickým zájemcům ke snazšímu navázání kontaktů, zasílal do Československa vzorky bavlny, textilu a jiného zboží. Ve svých zprávách vždy

^{22/} AFMZV, IV/796.

^{23/} AFMZV, IV/783, 793, 1217.

vybízel k pružnosti, operativnosti, k nutnosti poznat osobně indické poměry a trh a opakovaně se snažil o zřízení stálé vzorkovny československých výrobků v Bombaji a v menším rozsahu i v jiných centrech. Jak napsal řediteli Hromádkovi z plzeňské Škodovky,^{24/} který ve věci vzorkovny vyvinul iniciativu, sám se již o zřízení vzorkovny pokoušel a udělal za tím účelem průzkum situace, avšak neměl dostatek finančních prostředků k provedení této náročné akce. Nyní tedy Pertold podává rozpracované stanovisko a navrhuje dále zřízení konsorcia indických dovozců a stálé nákupní a prodejní kanceláře při vzorkovně, kde by byli zaměstnání úředníci vyslaní zřizovatelem, což by měla být akciová společnost, družstvo nebo konsorcium. Pertold dále zdůrazňuje nezbytnost státní spoluúčasti na tomto podniku a samozřejmě nutnost výběru vhodných osob.

Bezprostředně po svém příjezdu do Bombaje se Pertold ujal vyřešení otázky repatriace osmdesáti československých občanů, kteří byli z doby I. světové války dosud internováni v táborech v Ahmadnagáru a Belgaumu. Osobně tyto tábory navštívil a během ledna a února 1921 zajistil odcestování všech československých příslušníků.^{25/} Velkou pozornost věnoval také propagaci Československa. Ve svých zprávách si stěžoval, že stále naráží na neinformovanost o Československu a píše, že často i úřední místa vedou Československo pod Rakousko-Uherskem. Proto Pertold stále žádal o zaslání fotografií, diapozitivů, různých publikací a filmů, ceníků a katalogů, a uspořádal řadu přednášek o Československu, jeho průmyslu, kultuře a lázních v Bombaji a v řadě dalších indických měst. Snažil se o propagaci Československa také v tisku, a buď publikoval články sám, nebo zainteresovával redaktory na psaní o Československu. Tyto články se mu podařilo prosazovat především do Daily Gazette, která vycházela v Karáčí, do Advocate of India, Times of India, vycházejících v Bombaji a nejvíce do Bombay Chronicle.^{26/}

Smluvní doba Otakara Pertolda končila 31. května 1923 a hned následujícího dne s manželkou odcestoval lodí do vlasti. V úřadě, který sídlil na Walkeshwar Road na Malabar Hillu v Bombaji, ho vystřídal dosavadní místokonzul dr. Augustin Lafar.^{27/} Jak víme, po celou dobu svého působení v hodnosti konzula udržoval Pertold kontakty s filozofickou fakultou Univerzity Karlovy — ostatně ještě před odjezdem do Indie požádal o ponechání venia docendi po dobu své konzulátní služby, aby se mohl po návratu opět zapojit do vysokoškolské pedagogické činnosti.^{28/} 11. dubna 1922 zaslal z Bombaje žádost o rozšíření habilitace

^{24/} AFMZV, IV/783, 11. ledna 1923.

^{25/} AFMZV, V/378 a 509.

^{26/} AFMZV, III/1270.

^{27/} AFMZV, II/549; III/215

^{28/} AUK, Osobní spisy Otakara Pertolda, zde i další prameny k Pertoldově činnosti po návratu z Bombaje, v tomto článku citované.

na celý obor obecné vědy náboženské spolu s návrhem na osmisesemestrový kurs přednášek. Tato žádost byla schválena 5. 7. 1922 a Pertold se tedy vracel z Bombaje jako docent pro srovnávací dějiny náboženství, jak byl jeho obor precizován, a s nadějí na jmenování mimořádným profesorem, k čemuž došlo až roku 1927.^{29/}

Pertold se pokusil ještě několikrát o návrat do Indie, jako například roku 1930, kdy podal na ministerstvo školství a národní osvěty žádost o podporu na vědeckou výpravu do Východní Indie, která se však neuskutečnila. Pertold se také dvakrát pokoušel o získání lektorátu (tzv. Stephanos Nirmalendu Ghosh Lectureship on Comparative Religion) na univerzitě v Kalkatě, a to ve velmi silné konkurenci, neboť konkursu se účastnilo 55 univerzit, z toho 15 indických, a dále Cambridge, Oxford, Harvard, Yale, Princeton, Sorbonna a řada dalších. Poprvé, roku 1932, sdělil československý konzulát v Kalkatě Pertoldovi, že se sice dostal do nejužšího výběru pěti kandidátů, že však lektorát byl přidělen významnému bengálskému básníku a mysliteli Rabíndranáthu Thákurovi. Roku 1935, kdy se Pertold ucházel o tento lektorát podruhé, zvítězil v konkursu vicekancléř univerzity v Ándhře, budoucí prezident Indické republiky a čestný doktor Univerzity Karlovy Sarvapalli Rádhakrišnan. Pertoldovi se tedy nepodařilo uskutečnit další pobyt v Indii, a proto léta 1920—1923, která jsme sledovali a z nichž čerpal mj. i pro svou knihu „Ze zapomenutých koutů Indie“, vyznamenanou 1928 státní cenou, se stala do konce jeho života velmi důležitým zdrojem jeho činnosti.

Za léta a desetiletí své odborné činnosti od návratu z Bombaje, kterou nepřerušilo ani dosažení důchodového věku, vykonal Otakar Pertold ve svém oboru veliký kus práce, spojený především s jeho pracovištěm — Karlovou univerzitou. Byl s ní svázán prakticky po čtyřicet let své dráhy vysokoškolského pedagoga, v období 1919—1958 svým přínosem výrazně ovlivnil naši indologii, orientalistiku a etnografii a z jeho odkazu tyto obory stále vycházejí. Na filozofické fakultě, jejímž řádným profesorem se stal roku 1934, byl v letech 1927—1948 ředitelem semináře srovnávací vědy náboženské, od roku 1951 byl vedoucím katedry národopisu a pravěku, v roce 1956 se stal doktorem věd. Pertold byl také zakládajícím členem Jednoty čs. filologů, řádným členem Orientálního ústavu ČSAV, členem vědecké rady Ústavu etnografie a folklo-

^{29/} Tamtéž. V přípisě děkanátu filozofické fakulty UK ministerstvu školství a národní osvěty ze dne 29. března 1927 se urguje jmenování Pertolda mř. profesorem a žádá se o podporu ve výši služebních požitků mř. profesora až do doby skutečného jmenování, neboť „doc. dr. Pertold svého místa v zahr. službě v Bombay se vzdal, doufaje, že bude jmenován podle návrhu profesorského sboru mř. profesorem zdejší fakulty. Neočekávaným zdržením vyřízení návrhu uveden byl však ve velmi trapné postavení, neboť jest nyní nucen z vlastních prostředků žítí nemaje jako ostatní docenti možnost uhradit životní potřeby služebními požitky plynoucími ze služby středoškolské“.

ristiky ČSAV, předsedou Společnosti pro hospodářské a kulturní styky s Orientem, byl také řádným členem Anthropological Society of Bombay a čestným členem Královské asijské společnosti v Kolombu. Závěrem tohoto výčtu, za kterým se ale skrývá soustavná odborná, organizátorská a pedagogická práce, uveďme, že Otakar Pertold byl roku 1964 jmenován nositelem Řádu práce.

Podívejme se ale podrobněji na Pertoldovu přednáškovou činnost na Univerzitě Karlově v průřezu sledovaných let, která byla přerušena pouze léty II. světové války. Ve dvacátých letech přednášel především svůj čtyřdílný cyklus Encyklopedie vědy náboženské, který zahájil ještě před odjezdem do Bombaje, a cyklus Přehled soustav náboženských. Ve třicátých letech nastupuje především obecná morfologie náboženství, postupně se začíná rozšiřovat tematika jeho přednášek o problematiku jiných náboženství než doposud sledované oblasti a objevuje se i řada specializovaných indologických témat. Dějiny náboženství a ateismu, obecná etnografie a indická filologie tvořily základ Pertoldových přednášek i po II. světové válce. Odborné semináře vedl Pertold od konce 20. let. Byly zaměřeny většinou na četbu a rozbory pramenů a otázky metodiky práce v daném oboru a postupně stále větší prostor získávala etnografie.

Důležitou součástí vědeckého života tvoří účast na vědeckých kongresech. Pertold se snažil o pravidelnou účast na těchto akcích a podle možnosti se snažil spojit pobyt v cizině se studiem v tamních vědeckých knihovnách. Zúčastnil se takto XVII. mezinárodního kongresu orientalistů v Oxfordu v roce 1927 a využil tohoto pobytu i ke studiu v knihovně Britského muzea, kde pracoval předtím v roce 1924. V roce 1929 se zúčastnil jako oficiální zástupce československé vlády V. mezinárodního kongresu pro dějiny náboženství v Lundu. V roce 1931 se konal XVIII. kongres orientalistů v Leidenu, avšak ministerstvo školství a národní osvěty tehdy Pertoldovi účast neumožnilo, právě tak jako nevyhovělo následující rok jeho žádosti o studium v Londýně a Paříži. V roce 1934 však byl Pertold oficiálním zástupcem čs. vlády, Orientálního ústavu a Univerzity Karlovy na antropologickém kongresu v Londýně. Kongresů antropologů, orientalistů a historiků náboženství se zúčastnil také v letech 1935 a 1938.

Celý život Pertold věnoval mnoho pozornosti publikační činnosti — viděli jsme již, co výtěžil ze svého prvního pobytu v Indii a na Srí Lance a jak byl publicisticky činný i během svého pobytu na konzulátě v Bombaji. V letech po návratu z Bombaje tvořila odborná i popularizační publikační činnost stálou část Pertoldovy práce a její přehled by obsahoval dlouhou řadu titulů. V meziválečném období publikoval často ve Volné myšlence a Národních listech a postupně se přidávaly stati v Archivu orientálním, po II. světové válce se rozvíjí intenzivně Per-

toldova spolupráce s Novým Orientem. Současně přibývá na spisovatelském a vědeckém kontě O. Pertolda i knižních publikací — kromě již uvedených cestopisů má význam např. Učebnice hindustánštiny z roku 1939 a řada dalších. Celkem jen do roku 1947 vykazoval Pertold jedenáct samostatných knižních prací a přes sto článků v domácích a zahraničních časopisech.

Pokusíme-li se závěrem shrnout poznatky získané studiem pramenů z Pertoldovy práce na konzulátě v Bombaji, můžeme říci, že Otakar Pertold se v této své dočasné funkci projevil jako schopný, vzdělaný a energický člověk, indolog, jemuž jeho odborné vzdělání neubrало na zájmu o ostatní problematiku. Své povinnosti konzula, v nichž uplatnil i své znalosti přírodních věd, plnil celkem s přehledem a ve své práci projevil potřebnou iniciativu a pružnost. Snažil se o propagaci Československa v Indii a zdá se, že pro svůj hlavní úkol, totiž napomáhat rozvoji hospodářských styků s Indií, udělal maximum. Pertold tehdy ještě zcela nechápal mnohé momenty z Gándhího politiky, avšak na druhé straně si Gándhího pro jeho osobní vlastnosti, skromnost a nezištnost, vysoce vážil, a byl si vědom ohromného vlivu Gándhího na indické masy. Nemáme sice naprostou jistotu, které pasáže úřední korespondence koncipoval Pertold sám a do jaké míry se na nich podílel jeho spolupracovník, nicméně jako konzul tyto zprávy podepisoval a za názory v nich obsažené nesl zodpovědnost. Vcelku můžeme říci, že se v poválečném životě Indie plného nových jevů, problémů a osobností teprve orientoval a jako pragmatik se snažil spíše o rezervovaný pohled. Pertold patrně plně nechápal a vlastně z bombajské konzulární perspektivy ani nemohl zcela docenit rodící se Gándhího strategii boje za nezávislost. Pertoldovy zkušenosti z této pohnuté doby a jejich přehodnocení ve světle událostí, které následovaly, nepochybně přispěly k jeho pozdějšímu názorovému zrání a plnému pochopení historického významu indického zápasu proti britskému kolonialismu za nezávislost. Indie měla před sebou v době, kdy Pertold byl čs. konzulem, etapu dlouhou čtvrt století, naplněnou stálým úsilím o dosažení národní nezávislosti, k němuž došlo až po II. světové válce, roku 1947. Pertold zachytil ve svých zprávách vlastně jen malý úsek tohoto dlouhého a komplikovaného národně osvobozenického boje, přesto však jsou jeho zprávy pramenem s velkou vypovídací hodnotou, a to jak pro sledování tehdejších událostí v Indii, tak pro zkoumání rozvíjejících se československo-indických vztahů v této počáteční fázi, stejně jako pro poznání této méně známé stránky Pertoldovy mimoakademické činnosti.

MILADA POLIŠENSKÁ

**Der Indologe Otakar Pertold
als erster tschechoslowakischer Konsul in Bombay**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie enthält Informationen über die Tätigkeit des Professors der Karlsuniversität und Leiters des Institutes für Ethnographie O. Pertold, als Konsul in Bombay, in den Jahren 1920 bis 1923 und versucht diese Tätigkeit mit seinem gesamten Wirken auf dem Gebiet der Indologie und Ethnographie zu verbinden. Sie macht auf die Hauptmomente in Pertolds persönlichem und fachlichen Leben, auf sein Studium, seine Reisen nach Indien und Sri Lanka in den Jahren 1909/10 aufmerksam und erwähnt seinen wissenschaftlichen Weg an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität und seine breite Fachtätigkeit.

Otakar Pertold erhielt bald nach Kriegsende die Venia docendi an der Philosophischen Fakultät und war gleichzeitig am Fremdenamt in Prag tätig. Seine Qualifikation als Indologe hatte zweifellos Einfluß auf die Ernennung Pertolds zum Konsul und er selbst konnte den Aufenthalt für seine Studien nützen. In der Arbeit wird auf der Grundlage einer Analyse, besonders der von Pertold für die Zentrale ausgearbeiteten Berichte über Politik und Wirtschaft die Schlußfolgerung ausgesprochen, daß er sich als fähiger Beamter bewährte, dessen indologische Bildung die Interessen an der ganzen Problematik nicht behinderten und der sich voll für seine Aufgaben einsetzt. O. Pertold hatte damals viele Momente der Politik Gandhis noch nicht begriffen und konnte die entstehende Strategie seines Kampfes um die Unabhängigkeit nicht voll einschätzen. Andererseits schätzte er aber die persönlichen Eigenschaften Gandhis sehr hoch und war sich seines enormen Einflusses auf die indischen Massen bewußt. Pertolds Erfahrungen aus der damaligen bewegten Zeit und ihre Umwertung durch die darauf folgenden Ereignisse trugen zweifellos zu seinen späteren, reiferen Anschauungen und dem vollen Verständnis des indischen Kampfes gegen den britischen Kolonialismus bei.

K SITUACI NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH V OBDOBÍ TZV. II. REPUBLIKY

PAVEL MATES

Události, které na podzim 1938 postihly Československo, se dotkly všech oblastí jeho života. Odstoupení území Německu, Polsku a Maďarsku znamenalo nejen ztráty kolem 30 % území, ale též významných částí našeho hospodářského potenciálu, takže z republiky vzniklo strategicky i ekonomicky bezbranné torzo, vydané plně na pospas Hitlerovi.

Mezi veřejností převládaly pocity rezignace a bezvýchodnosti, což urychlilo vystřídání dosavadního buržoazně demokratického stranicko-politického a mocenského systému fašizujícími formami. Jejich představitelé mohli nyní uskutečnit opatření, o něž mnohdy usilovali již od poloviny 30. let.

Vysoké školy, vždy citlivě reagující na celospolečenské dění, byly vzniklými poměry nutně bezprostředně dotčeny.

Vzhledem k mimořádné vnější i vnitřní situaci rozhodlo ministerstvo školství a národní osvěty, že termín zápisu do zimního semestru šk. roku 1938/1939, jakož i konání zkoušek se až na další odkládají. Zároveň s tímto oznámením byly v denním tisku publikovány výzvy nabádající vysokoškoláky ke klidu a slibující, že normální činnost vysokých škol bude co nejdříve obnovena. Přesto se však na ministerstvu začaly hromadit žádosti, aby došlo k urychlenému zahájení zkoušek a přednášek. Dne 17. října navštívila deputace Svazu čs. studentstva ministra školství, který mimo jiné přislíbil, že tato záležitost bude brzy řešena. Vzhledem k tomu, že probíhající demobilizace umožnila většině studentů návrat z vojenské služby a pominula i možnost zabírání vysokoškolských objektů ozbrojenými silami, byl zápis zahájen 19. října a od 1. listopadu začaly přednášky.^{1/}

^{1/} Srovnej např. Moravské noviny z 13. 10. 1938 Vysoké školy zastavují činnost; Moravský přítel lidu ze 14. 10. 1938 Občané akademičtí.

Vzápětí se však objevily komplikace. Ministerstvo školství totiž zakázalo vysokým školám v dané chvíli zapisovat posluchače, kteří měli domovské právo či bydliště v zabraném území, a prohlásilo, že o nich bude rozhodnuto později. Ačkoli hlavním smyslem tohoto opatření bylo zabránit přílivu henleinovců na německé vysoké školy v Praze a Brně, postihly jeho důsledky i ty, kteří museli opustit pohraničí z důvodů rasových či politických. Další potíže způsobily maďarské orgány tím, že zadržely na Dunaji loď s bulharskými studenty, pro které musel být na žádost jejich vyslanectví prodloužen termín zápisu.^{2/}

Linie školské a kulturní politiky byla vcelku stručně zformulována v programu vlády R. Berana, který její předseda přednesl v poslanecké sněmovně dne 13. 12. 1938. Zdůraznil zde nutnost úplné revize vzdělání v tzv. národním duchu a podle zásad křesťanské morálky a zvláště sliboval podstatné zásahy na vysokých školách. V podstatě zde jen opakoval myšlenky poprvé vyslovené v programovém dokumentu, který 18. 11. 1938 uveřejnila v souvislosti se svým ustavením Strana Národní jednoty.^{3/} Překážkou pro prosazení této politiky byla platná právní úprava postavení vysokých škol, zejména jejich autonomní statut.^{4/} Proto se začalo na ministerstvu školství intenzivně pracovat na přípravě zákona, který by, jak se pravilo ve vyjádření jeho vysokoškolského odboru, postavil tuto oblast na nový právní základ. O tom, jaká měla být přesná podoba vysokoškolského zákona, se materiály nedochovaly. Ze stanovisek, která v této souvislosti vypracoval III. odbor ministerstva, je patrné, že mělo jít o rámcový předpis, který by vycházel z obsahu programu vlády R. Berana. Podstatně se zejména měla omezit autonomie vysokých škol jak z hlediska pedagogického procesu, tak i personálních otázek, a naopak zvýšit pravomoc ministerstva školství. Připravit tento předpis vláda do 15. 3. 1939 nestihla, ale sama skutečnost, že na něm pracovala, potvrdila závěr, který již v roce 1936 učinila KSČ, když konstatovala, že autonomie je sice přežitkem, ale útok proti ní hodnotila jako pokus kulturní reakce okleštit vše, co připomínalo demokracii.^{5/}

Ve snaze získat místa a finanční prostředky pro státní zaměstnance,

^{2/} Dějiny university v Brně, Brno 1969, str. 120; O. Franěk: Dějiny české vysoké školy technické v Brně, 1. díl do roku 1945, Brno 1969, str. 215—216.

^{3/} Těsnopisné zprávy o schůzkách poslanecké sněmovny N. S. R. Č. IV. volební období, zápis ze 156. schůze dne 13. 12. 1938; Venkov z 18. 11. 1938 Národe český!

^{4/} Nejednalo se o první útok v této oblasti. Po delších přípravách vypracovalo ministerstvo školství v roce 1936 osnovu zákona, kterou měla být zásadně omezena práva vysokých škol v otázkách samosprávy, ustavování profesorů, jejich postavení a dalších, která však byla pro odpor veřejnosti stažena z pořadu jednání. Průběh boje proti chystanému opatření zachytily nejdůležitější materiály ve Věstníku českého ústředního spolku učitelů vysokoškolských, roč. 1935—1936.

^{5/} Státní ústřední archiv Praha (SÚA), fond ministerstva školství (MŠ) 1918—1949, P 1 C Vláda, kart. 88 a 3 A II 1919—1949, kart. 960; F. Urban: O autonomii vysokých škol, Tvorba ze 3. 4. 1936.

kteří museli odejít z okupovaného pohraničí a ze Slovenska, vydala vláda 21. prosince nař. č. 379/1938 Sb. a 380/1938 Sb., která se týkala personálních a úsporných opatření ve veřejné správě. K jejich provedení vydalo ministerstvo školství 9. 1. 1939 oběžník, jímž sdělovalo, že do konce února musí odejít do výslužby zaměstnanci starší 65 let a v dalších měsících i mladší. Vzhledem k tomu, že šlo o opatření, které vysoké školy nemohly očekávat, byl přímo ohrožen chod některých fakult. Např. fakulta inženýrského stavitelství ČVUT dne 3. 3. 1939 upozornila, že celá polovina jejich ústavů nemá profesory. Mnozí z nich byli donuceni se náhle vzdát svých míst, což značně komplikovalo jejich činnost. Na nátlak vlády musel odejít Zd. Nejedlý, po němž byli odstraněni další z důvodů rasových. Dne 27. 1. 1939 přijala totiž vláda usnesení o židovských státních zaměstnancích, které provedlo ministerstvo školství výnosem ze 4. února, podle něhož byli dotyční profesori a honorovaní docenti až do dalšího rozhodnutí posláni na dovolenou s čekatelným, asistenti a smluvní síly dostali výpověď.^{6/}

Konečně dne 2. 3. 1939 vydala vláda nař. č. 32 Sb. II. o mimořádných opatřeních personálních na vysokých školách. Podle něj mohli být profesori takřka libovolně penzionováni a překládáni na jiné školy, ba i mimo ně, aniž by se k tomu mohly vyjádřit orgány vysokých škol. Na jedné straně, jak se konstatovalo v důvodové zprávě, se nepochybně jednalo o výjimečné opatření, vyvolané nutností sladit poměry se situací, která nastala po Mnichovu, ale zároveň to byl i jeden z kroků, kterými vláda prováděla svůj záměr získat úplnou kontrolu nad vysokými školami.^{7/}

Nastalé situace využila pravice k tomu, aby dostala do svých rukou vedení fakulturních spolků a Svazu československého studentstva (SČS). V Brně se již 15. října spojili zástupci pravicových stran proti stávajícímu vedení SČS, které přijalo rezoluci na ochranu demokratických práv Němců a židů. Označili je za hnízdo nepolepšitelných demokratů a bolševiků a některé fakulturní spolky ze SČS vystoupily. Rozhodně bylo požadováno, aby vedení převzali tzv. národní studenti, a zejména došlo k odstranění komunistů. Na jejich nátlak vystoupila brněnská odbočka SČS ze Společnosti přátel demokratického Španělska a počátkem listopadu bylo vydáno prohlášení, že jeho představitelé se zdrží činnosti v politických stranách.^{8/} Vzápětí se vytvořil Národní výbor studentstva, který představoval přípravný výbor ke Studentské Národní jednotě, do

^{6/} SÚA, MŠ 1918—1949, A—I, kart. 1170 a 3 II C 1939, kart. 974; Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964, str. 290; Archiv Univerzity Karlovy (AUK), Akademický senát UK, C/fasc. 1/147 — personální úpravy, kart. 70. Současně došlo k propouštění úředníků, pomocného personálu apod.

^{7/} SÚA, MŠ 1918—1949, 3 II C 1939, kart. 974.

^{8/} Státní oblastní archiv Brno (SOAB), B 40 Zemský úřad, presidiální registratura, kart. 269, čj. 20053/38; Moravské noviny z 3. 11. 1938.

níž posléze vstoupili lidovci, agrárníci, členové Národního sjednocení a dalších pravicových stran. Ta převzala vedení SČS.

Ještě radikálnější postup volili v tomto ohledu tzv. národní studenti v Praze. I zde se domáhali, aby z Ústředního svazu čs. studentstva odešli komunisté, třebaže strana ještě nebyla oficiálně zakázána, a chtěli obsadit svazové místnosti. Protože jejich taktika neměla úspěch, obrátili se na pražské policejní ředitelství, které v prosinci dosadilo do ÚSČS úřední zastupitelstvo, složené ovšem z reprezentantů krajní pravice.^{9/}

Fašizující proudy, jejichž představitelem se stala právě Studentská Národní jednota, vystupovaly s velmi sebevědomým programem, jehož text publikoval v lednu 1939 denní tisk. V duchu linie Strany Národní jednoty proklamovali studentští předáci požadavek apolitičnosti vysokoškoláků, kteří se měli stát „čistými lidmi, podporujícími nový stát“. Požadovali, aby se studentské hnutí plně ztotožnilo s idejemi tzv. autoritativní demokracie a důsledně očistilo od vlivů marxismu. Demagogický ráz mělo jejich tvrzení, že nový pořádek zajistí práci a chléb pro mladou inteligenci, ohroženou nezaměstnaností. Toho se mělo dosáhnout propuštěním vdaných žen, odstraněním německých státních zaměstnanců, revizí penzí a platů a hospodárným využíváním vysokoškoláků v pracovních táborech. Předáci též naléhali, aby byli vyhnáni němečtí anti-fašističtí emigranti a řešila se židovská otázka, zejména zavedením „numerus clausus“ pro židy na vysokých školách. Přes horlivou agitaci a v pravém slova smyslu bombastickou reklamu i podporu, které se jim dostávalo z oficiálních míst, nepodařilo se těmto silám získat na svoji stranu větší počet posluchačů pražských ani brněnských vysokých škol.^{10/} stranu větší počet posluchačů pražských ani brněnských vysokých škol.^{10/} sokých školách, jejichž mnozí studenti a profesori patřili již řadu let k oporám henleinovského hnutí.^{11/} V souvislosti s událostmi na podzim 1938 uprchlo jen z pražské techniky 47 profesorů. Rovněž z brněnské techniky zmizela většina učitelů a její činnost na čas ustala. Zatímco pro jiná pracoviště neměla tato skutečnost významnější bezprostřední důsledky, přímo byl ohrožen chod opuštěných německých klinik. Tento postup vyvolal velké pobouření a profesorský sbor lékařské fakulty české univerzity navrhl, aby německá lékařská fakulta byla zrušena.

^{9/} SÚA, PP 1931—1940, S 112/28, č. 29. 194/38.

^{10/} J. Miklík: Co nás spojuje, Svoboda z 20. 1. 1939; Republika dá práci a chléb také nezaměstnané inteligenci, Den z 18. 10. 1938; Po nových cestách s novými lidmi, Národní listy ze 4. 1. 1939; Choeme pracovat a žít, Polední list ze 4. 1. 1939; Stručné dějiny Univerzity Karlovy, str. 290.

^{11/} Podrobně se touto problematikou zabývají články K. Kučery a M. Truce: Poznámky k fašizaci německé university v Praze, AUC-HUCP I, 1960, str. 203—228 a V. Vomáčkové: Německá universita v Praze mezi Mnichovem a 15. březnem 1939, AUC-HUCP IV, 1963, str. 3—19.

Z jejího podnětu bylo 4. října svoláno zasedání akademického senátu a zde prezentováno stanovisko, aby německé kliniky byly převzaty českým personálem. Děkan lékařské fakulty prof. Laufberger otevřel tuto otázku znovu na zasedání akademického senátu o měsíc později, kdy sdělil, že se na přání vlády od jejího projednávání upouští.^{12/}

Dne 30. září se ministerstvo školství a národní osvěty obrátilo na rektora německé univerzity s pokynem, aby vyzval všechny profesory a další zaměstnance k okamžitému nástupu do služby. Rektorova výzva, kterou v tomto smyslu skutečně vydal, však vzbudila nevraživou reakci hlavně v řadách SdP. Ta v ní viděla údajné zasahování pražské vlády do věcí, které se měly rozhodovat v Berlíně. Zde se však, jak bude ještě zmíněno, nakonec rozhodlo, že nedojde ke zrušení, resp. přeložení žádné z německých vysokých škol a všichni profesori dostali příkaz, aby se vrátili do Prahy a Brna.^{13/}

Třebaže německé vysoké školy zůstaly formálně podřízené československým orgánům, zejména ministerstvu školství a národní osvěty, které je samozřejmě zajišťovalo po stránce hospodářské a finanční, začaly si osobovat právo na zcela nezávislé postavení, ignorovaly pokyny našich úřadů a svoji vnitřní organizaci i obsah pedagogického procesu přizpůsobovaly říšským vzorům. Jedním z prvních kroků bylo odstranění „závadných“ profesorů a docentů, zejména židovského původu a těch, kteří se pro svoje pokrokové smýšlení stali nepohodlnými. Podle informace, kterou získalo pražské ministerstvo vnitra, dostali všichni židovští profesori na německých vysokých školách koncem roku 1938 pokyn, aby se vzdali svých funkcí, ostatní měli doložit svůj rasový původ až do roku 1750. Zároveň byl zaveden pozdrav Heil Hitler. Zpráva dodává, že profesori cítí důrazné tlaky zvenčí. Realita byla taková, že zfašizovaní profesori za pomoci studentů donutili tzv. nearijce, aby požádali o dovolenou nebo přímo opustili svoje stolice. V důsledku toho se ovšem podstatně snížily početní stavy jejich pedagogických sborů (např. právnické a přírodovědecké fakulty v Praze o celou třetinu).^{14/}

Rozhodující slovo na pražské německé univerzitě a brzy i brněnské technice měl NS Dozentenbund, kam směli být přijati pouze učitelé árijského původu a německého nacionálního smýšlení. Členství v něm bylo povinné a těm, kteří nepodali do 15. 2. 1939 přihlášku, hrozilo, že se u nich bude předpokládat nezájem být dále činnými na vysokých školách v Praze a Brně. Spolek řídil arizační akci, prosazoval zavádění nacistické ideologie do výuky apod.^{15/}

^{12/} AUK, Akademický senát UK, B fasc. 6/57, inv. č. 661, kart. 45; Moravské noviny z 15. 10. 1938 Co s německou technikou v Brně?

^{13/} V. Vomáčková, cit. práce, str. 8—11.

^{14/} SÚA, MŠ 1918—1949, 3 II C 1939, kart. 974; K. Kučera, M. Truc, cit. práce, str. 212—213.

^{15/} V. Vomáčková, cit. práce, str. 13—14.

Posluchači německých škol nezůstávali za svými profesory v ničem pozadu. Jejich Studentenbund, rovněž organizovaný podle říšských vzorů, se významnou měrou podílel na odstraňování židovských studentů z německých vysokých škol. Tím ovšem jen ještě přispěl k podstatnému snížení počtu studujících na těchto školách. V důsledku situace, která nastala po Mnichovu, se totiž z většiny německých studentů stali cizinci, protože pocházeli z obcí na odtržených územích, byl omezován jejich zápis, vztahovaly se na ně zvýšené studijní poplatky a další nepříznivé podmínky. To bylo potvrzeno i smlouvou o opci, kterou 20. listopadu uzavřelo Československo s Německem.^{16/} S touto situací se však nechtěly německé školy smířit, a proto se obrátily do Berlína, odkud byl učiněn nátlak na naši vládu. Ta urychleně vyhověla a 30. listopadu sdělilo ministerstvo školství svým výnosem, že nadále mají být i němečtí studenti, kteří platili za říšské občany, zapisováni podle předpisů platných pro československé příslušníky.

Ani potom se však stavy na německých školách příliš nezvýšily. Např. na právnické fakultě klesl počet posluchačů zapsaných ve šk. r. 1938 až 1939 ve srovnání se šk. r. 1936/37 a více než 50 %, na brněnské technice téměř o 20 % oproti předcházejícímu roku. Aby této situaci čelily, vydaly úřady v Berlíně pokyn, že sudetští Němci, kteří se zapsali na některé z říšských nebo rakouských škol, musí přejít do Prahy nebo Brna.^{17/}

Podle oficiální propagandy nacistů měly německé vysoké školy u nás plnit zvláštní poslání a úkoly německé vědy na východě. V tom utvrzoval na 1 500 účastníků schůze v pražském Německém domě říšský vedoucí studentstva SS Oberführer G. A. Scheel, který přítomné dále ujistil, že německá univerzita získá opět pojmenování Karlova a budou jí vráceny zpět budovy i insignie. Pro stávající situaci bylo příznačné, že o jeho bezpečnost v Praze se staralo osm policistů a jezdil v automobilu, který zapůjčila firma Ringhoffer.^{18/}

Svoji aktivitu přítom němečtí studenti neomezovali pouze na půdu vysokých škol. Vědomě provokovali české občany a snažili se s nimi vyvolávat střety, aby zavdali Hitlerovi příčinu k zásahu. Např. v Brně se navečer 11. listopadu jejich početná, provokativně oblečená skupina procházela městem, a když začali provolávat Heil, došlo k potyčce s Čechy, kterou však rozptýlila policie. V Praze byla organizována přímo studentská úderka, jež se měla podílet na puči, připravovaném na 12. 3. 1938, který byl plánován jako záminka k ozbrojenému zásahu Němec-

^{16/} Tamtéž, str. 12; V. Verner: Státní občanství a opce v důsledku připojení sudetského území k Německu, Praha 1938, str. 22—25.

^{17/} Národní noviny ze 16. 12. 1938 Sudetští vysokoškolští studenti musí do Prahy a Brna.

^{18/} SÚA, PMV 1936—1940, X/Š/4/1.

ka. Obdobně tomu bylo i v Brně, kde předseda spolku německých studentů byl řadu let evidován jako čelný představitel SdP. Tento záměr se sice nevydařil, jasně však dokresluje charakteristiku německých vysokých škol a postoje jejich posluchačů v kritických dnech našich dějin.^{19/}

Během října se v novinách objevily zprávy, přinášející úvahy o potřebě zrušení či reorganizace vysokých škol. Nebylo to ostatně poprvé. V letech 1933—1934 musely české vysoké školy s velkým úsilím odvracet návrh parlamentní úsporné komise, která v rámci šetření doporučila zrušit řadu vysokých škol, zejména v Brně. Nyní se objevily tyto projekty v poněkud jiné podobě znovu.

V českých denících se samozřejmě psalo v první řadě proti německým školám. Hovořilo se o zbytečných nákladech na ně a vyslovovalo přesvědčení, že beztak dojde ke zřízení vlastních škol v odtrženém pohraničí, takže další existence univerzity i obou technik pozbývá smyslu. V této souvislosti se mimo jiné doporučovalo, aby byl zabaven majetek technikám a posloužil k vybavení nedávno otevřené školy v Košicích.^{20/}

Současně s tím se přeložení německých škol intenzivně dožadovali za podpory předáků SdP jejich profesori, zejména pražské univerzity. V druhé polovině října se zdálo, že jejich úsilí bude korunováno úspěchem. Dne 20. října oznámila naše vláda do Berlína, že hodlá zrušit německé školy, a podle získaných informací nebylo z této strany námitek, ba mělo se tu uvažovat o jejich přenesení do Liberce, Ústí nad Labem anebo Lince. O týden později přijal představitel německých škol sám Hitlerův zástupce R. Hess a při jednání s nimi bylo rozhodnuto o přemístění uvedených škol.

Zároveň připravila naše vláda návrh opatření Stálého výboru parlamentu, podle něhož měly být německé vysoké školy v Praze a Brně zrušeny a jejich zaměstnanci posláni na dovolenou s čekatelným nebo propuštěním. Osnova byla odůvodněna tím, že po Mnichovu zanikla nutnost existence uvedených škol, jejich studenti a profesori byli vyzváni k přípravě budování školství v Sudetech a konečně se přihlíželo i k potřebám úspor. Vláda se ovšem nebyla schopna dohodnout, kdy bude osnova předložena, a vyčkávala vývoje politické situace, kde se začaly

^{19/} SOAB, B 40 Zemský úřad v Brně, presidiální registratura, kart. 298, spisy 11. 10. 1938; V. Vomáčková, cit. práce, str. 15; V. Žampach: Německý fašistický puč v Brně 15. března 1939, in: Sborník příspěvků z konference ke 40. výročí osvobození Československa, Brno 1985, str. 77, 80.

^{20/} Viz např. Národní listy z 21. 10. 1938 Co s německými vysokými školami?; Svoboda ze 6. 11. 1938. Brněnská technika do Lince; Národní listy ze 16. 10. 1938 Příští osudy německých vysokých škol v ČSR a Karlova Univerzita. V Praze dokonce chystali studenti demonstrace za zrušení německých vysokých škol, ale po jednání na ministerstvu školství dne 7. října k nim nedošlo.

objevovat náznaky opačných tendencí. Když např. 26. října ministr školství odmítl přijmout odstupující a nastupující rektory německých vysokých škol s odůvodněním, že zřejmě nebudou zachovány, tlumočil chargé d'affaires německé ambasády přání Berlína, aby bylo umožněno vrácení správy německých klinik do rukou jejich profesorů a asistentů. Rovněž jinými cestami bylo naznačováno, že v dané otázce není zdaleka s konečnou platností rozhodnuto. V Berlíně nakonec opravdu svoje stanovisko změnili. Německé školy měly totiž hrát důležitou roli při úplné likvidaci zbytku republiky, a proto bylo rozhodnuto ponechat je na jejich místech.^{21/}

Mimoto se objevily pověsti o rušení, resp. omezování též českých škol. Ohroženy byly zejména pražská a brněnská lesnická škola, o nichž se argumentovalo, že potřeby odborníků ve zmenšeném státě bude bohatě sanovat pouze jedna z nich. Z obou měst byla vládě zasílána memoranda, prokazující potřebu zachování právě jejich školy. Než mohlo být rozhodnuto, přišla okupace a celá záležitost byla odložena. Stejně tomu bylo, i pokud šlo o záměr zrušit části brněnské techniky a Vysoké školy zemědělské.^{22/}

Zásahy na Univerzitě Komenského v Bratislavě patřily k prvním opatřením autonomní slovenské vlády. Po vyhlášení žilinské dohody a uchopení moci ľudáky, vznikl mezi profesory stav nejistoty. Dne 14. října sice ve schůzi akademického senátu rektor tvrdil, že se mu podařilo získat příslib vlády, že nebude zasahovat do autonomních práv univerzity, ale právě téhož dne předložili někteří ľudáčtí funkcionáři ministru školství slovenské vlády memorandum, v němž žádali mimo jiné odstranění českých profesorů, zavedení „*numerus clausus*“ pro židy, přejmenování školy po E. Štúrovi a další. Vedení školy se sice proti těmto záměrům postavilo a ministr školství M. Černák v nástupní audien- ci opětovně slíbil respektovat statut univerzity, ale vše nasvědčovalo tomu, že vývoj půjde právě opačným směrem.^{23/}

Ukázalo se to v nejbližších dnech. 26. října informoval děkan lékařské fakulty profesorský sbor, že byl vyzván, aby spolu s dalšími třemi českými profesory odešel do penze. Lékařská fakulta sice označila nátlak ministerstva školství jako zavádění totalitárních metod, cizích akademickým svobodám, nicméně její stanovisko nebylo vzato na vědomí a uvedení profesori museli odejít „dobrovolně“ do důchodu. Po nich následovali jiní z dalších fakult. V příštích týdnech pak učinila

^{21/} V. Vomáčková, cit práce, str. 11; SÚA, MŠ 1918—1949 3 A II 1919—1949, kart. 960; AUK, Akademický senát UK, B. fasc. 6/57, inv. č. 661, kart. 45.

^{22/} SÚA, MŠ 1918—1949 3 II D 2 1938—1944, kart. 1001; Moravské Slovo z 24. 1. 1939 Jediná vysoká škola lesnická patří do Brna; J. Bernatzik: Proč dvě vysoké školy?, Lidové noviny z 21. 1. 1939.

^{23/} D. Dolan, J. Bartl: Bratislavská univerzita v letech 1938—1945, in: Sborník filozofické fakulty univerzity Komenského XVIII, Historica, Bratislava 1966, str. 6—7.

slovenská vláda z této otázky nástroj politického nátlaku. Vázala totiž svůj souhlas se zmocňovcím zákonem, který chtěl prosadit R. Beran mimo jiné i na to, že ze Slovenska budou odvoláni čeští státní zaměstnanci, mezi jinými i vysokoškolští profesori. Dne 12. prosince se ústřední a slovenská vláda dohodly, že mezi 1. 1.—1. 3. 1939 odejde ze Slovenska devět tisíc úředníků, učitelů, zřízců atd., mezi nimi též 35 univerzitních profesorů. Protože v řadě případů šlo o vynikající odborníky, kteří posílili univerzity v Praze a Brně, odrazila se tzv. slovakizační akce vlastně negativně na úrovni bratislavské školy, která za ně nemohla opatřit náhradu.^{24/}

Rychle se měnila i atmosféra vnitřního života na univerzitě. Do popředí se prodralo šovinistické, ľudácké křídlo, podporované pravicí studentského hnutí, hlásící se k ideologii klerofašismu. Ministerstvo školství autonomní vlády zahájilo od prvních dní svojí existence přestavbu slovenského školství v duchu „národním a křesťanském“. Tuto linii plně schválil J. Tiso v prohlášení své vlády, které přednesl 21. 2. 1939 ve slovenském sněmu. V praxi to znamenalo, že pedagogický proces měl být prostoupen nacionalismem, popíráním všech demokratických tradic, antikomunismem, antisemitismem, klerikalismem atd. K realizaci těchto opatření došlo ostatně velmi záhy. Vedle již zmíněného propouštění českých profesorů bylo naléháno na zavedení „*numerus clausus*“ pro židy, kteří měli být zbaveni možnosti vysokoškolského studia.^{25/} Nový kurs vyjadřovalo i označení univerzity jako Slovenské, místo Komenského, které se začalo na Tisův pokyn používat od ledna 1939, třebaže formálně tato změna ještě provedena nebyla.

Dne 15. října byl rozpuštěn Spolek socialistických akademiků s odůvodněním, že tvořil součást komunistického politického směru. Zároveň rozpoutali ľudáci kampaň proti Svazu slovenského studentstva, který označili za nástroj Čechů, židů a bolševiků. K jejich návrhu vydalo ministerstvo školství výnos, jímž dosadilo do vedení Svazu slovenského studentstva zmocněnce s oprávněním schvalovat veškerá rozhodnutí a dále pětičlennou komisi ľudáckých studentů.^{26/}

Pro úplnost zbývá ještě dodat, že politické události, tolik let ovlivňující osudy slovenské techniky, zasáhly nyní znovu. Slavnostní zahájení Vysoké školy technické v Košicích se konalo 16. 7. 1938, akademie

^{24/} 50 rokov Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava 1969, str. 37—38; Venkov z 15. 12. 1938 Slovenská vláda a čeští zaměstnanci na Slovensku; Lidové noviny z 15. 12. 1938 Dohoda o propuštění Čechů ze Slovenska. Oběžníkem ministerstva školství ze 4. 2. 1939 bylo na druhé straně rozhodnuto o propuštění všech slovenských zaměstnanců na českých vysokých školách.

^{25/} Slovák z 22. 1. 1939. Program nového Slovenska; Slovenský denník ze 4. 11. 1938 Čo robít s Židmi?; oficiálně bylo židům zakázáno navštěvovat vysoké školy až v roce 1940.

^{26/} I. Tesař: KSČ a studentstvo v předmnichovské republice, Praha 1980, str. 305; 50 rokov Univerzity Komenského v Bratislave, str. 178—179.

ký senát sotva stačil zvolit rektora a škola si už musela hledat nové působiště, protože vídeňskou arbitráží byly Košice přiřčeny Maďarsku. Krátký čas našla útočiště v Prešově a v červenci příštího roku zakotvila definitivně v Bratislavě.

V dusné atmosféře, která zavládla po Mnichovu, zbyl demokratickým silám i na vysokých školách jen malý prostor pro uplatnění a mnohdy bylo zapotřebí značné osobní odvahy, aby se jejich představitelé dokázali postavit proti nastupující reakci.

Na první schůzi akademického senátu Univerzity Karlovy dne 4. října připomněl nový rektor prof. V. Funk, že již v dramatických dnech předcházejících Mnichovu se chtěl obrátit na londýnskou a pařížskou univerzitu s protestem, a konstatoval, že v dané chvíli se jeví otázka veřejného vystoupení, které by odsoudilo zradu republiky, ještě aktuálnější. Rektor ovšem informoval, že z vlády bylo vysloveno přání, aby se vysoké školy takových projevů zdržely, pouze jednotliví profesori měli využít svých osobních kontaktů k získávání sympatií v cizině. V tomto smyslu vyznělo i usnesení senátu a nakonec zůstalo vůbec jen u této možnosti. Jak prohlásil přesně o měsíc později na druhém zasedání akademického senátu prof. A. Hobza, vyvíjela oficiální místa úsilí, aby se vše dělo v tajnosti a zakázala vysokým školám promluvit, třebaže to od nich národ očekával a žádal. Za této situace zaslal akademický senát vládě alespoň protest proti postupu, jímž byl zbaven možnosti veřejně se vyjádřit.^{27/}

Obdobně schválil akademický senát brněnské univerzity projev rektora prof. A. Nováka, v němž se protestovalo proti spáchané křivdě a nabádalo k použití všech prostředků k získání ztracených území. V příštích dnech uveřejnil prof. Novák v různých novinách a časopisech svoje odsouzení mnichovských událostí i víry ve spravedlnost, kterou měla národu přinést budoucnost.^{28/}

Ani v dalších dnech, kdy se možnosti aktivity pokrokových sil stále zužovaly, nehodlaly zůstat české vysoké školy pasivní. Ukázalo se to např. v souvislosti s ohlášeným propouštěním českých profesorů ze Slovenska, proti kterému vznesly obě univerzity ostrý protest a vytvořily podmínky k tomu, aby všichni, kteří byli nuceni odejít, mohli na nich zahájit přednášky. Jiným příkladem byla účast profesorů brněnské univerzity na akademii pořádané Zemským divadlem ve prospěch nezaměstnaných.

I přes ostrou cenzuru dokázala řada z nich uveřejnit v tisku slova povzbuzení a naděje. Za mnohé si připomeňme články Zd. Nejedlého v časopisu Praha-Moskva, v nichž mimo jiné vyjádřil víru, že „... do

^{27/} AUK, Akademický senát UK, B fasc. 6/57, inv. č. 661, kart. 45.

^{28/} Dějiny university v Brně, str. 209; A. Novák: Zoufalství a víra, Praha 1947, str. 13, 25.

budoucná vezme... kulturní a morální chaos za své... a násilí mocnějšího nebude zákonem“. Připomněl zároveň naši slavnou minulost, z níž bylo čerpat síly pro další zápas.^{29/}

V nečinnosti nezůstalo ani levicové studentstvo. Hned 4. října se obrátil ÚSČS na všechny studenty a jejich organizace s výzvou k jednotě a obraně demokracie, k čemuž chtěl přispět vytvořením pokrokové studentské organizace. Další vývoj událostí zabránil tento plán uskutečnit, zejména když se vedení ÚSČS dostalo do rukou pravice. Ve snaze vytvořit jistou protiváhu Studentské Národní jednotě byl 11. prosince v Praze ustaven Národní studentský svaz práce. Ačkoli byl formálně složkou Národní strany práce, vytýčil poměrně radikální program. Dožadoval se v něm zajištění rovnosti pro všechny, svobody slova, vytvoření podmínek k tomu, aby každý mohl studovat na vysokých školách, a výslovně odmítl pokusy o korporativistické chápání studentských spolků, jak to prosazovala pravice.^{30/}

Třebaže si komunističtí studenti nečinili nějaké přehnané iluze o charakteru této organizace a možnostech její práce, vstupovali do ní, aby si uchovali platformu pro svoje legální působení. Podařilo se jim dokonce získat místo předsedy, jímž se stal absolvent ČVUT O. Rus.

Již v říjnu 1938 byla zastavena činnost Svazu mladých^{31/} a v prosinci došlo k jeho rozpuštění. V podstatě stejný osud stihl Kostufru. Jak ovšem dokazují policejní relace z ledna 1939, patřili právě členové bývalé Kostufry k nejaktivnějším při přípravách a rozvíjení ilegální práce KSČ, zejména jako agitátoři mezi dělníky. Mimo to ustavili komunisté s některými sociálními demokraty, národními socialisty a pokrokovými nestraníky počátkem října 1938 v Praze Socialistickou studentskou frontu, která působila na vysokých školách. Hlavní náplň její činnosti spočívala v šíření letáků, v nichž odhalovala charakter stávajícího režimu. Její tiskoviny zachytila policie ještě v únoru 1939.^{32/}

V krátkém časovém období mezi Mnichovem a 15. březnem 1939 mohla reakce provést jen část opatření směřujících k fašizaci. Některá z nich zasáhla i vysoké školy. Na českých se setkala v naprosté větši-

^{29/} K. Bundálek: Brněnské divadlo příkladem, Nezávislá politika z 28. 10. 1938; Z. Nejedlý: Sedmý listopad, Praha-Moskva 8/1938, str. 254 a Čechy a Evropa. Praha-Moskva 1/1939, str. 1, 3.

^{30/} Rudé právo ze 4. 10. 1938 Studenti se sjednocují a volají také dělnictvo k jednotě; Rudé právo z 5. 10. 1938 Ústřední svaz čsl. studentstva buduje jednotnou organizaci všech studentů; Právo lidu z 13. 12. 1938 Studentstvo pro Národní stranu práce. Pobočka této organizace byla v prosinci 1938 ustavena i v Brně.

^{31/} Svaz mladých byla nová organizace ustavená po VII. sjezdu KSČ jako jedna z forem rozvíjení linie jednotné lidové fronty proti fašismu.

^{32/} SČA, MV 1939—1940, sign. 2/74/31, kart. 4556; PMV X—P 1936—1940/80—82 225—1171—2; Sílu nám dává strana, první díl (1918—1945), Praha 1982, str. 178.

ně s odmítavým postojem a fašismus zde měl vůbec mezi profesory i studenty jen málo stoupenců. Bratislavská univerzita jím sice byla zachváčena daleko více, ale ani zde nechyběli jeho aktivní odpůrci a zastánci demokracie, což se ostatně projevilo v pozdějších letech, kdy se někteří studenti zapojili do odboje. Pokud šlo o učitele i studenty německých vysokých škol, nikoli zanedbatelný podíl na přípravách likvidace Československa plně odůvodňuje krok, který mohl být skutečně ovšem až po osvobození, kdy byly zrušeny.

PAVEL MATES

Zur Situation an den Hochschulen der s. g. II. Republik

ZUSAMMENFASSUNG

Die Herbstereignisse des Jahres 1938 bedeuteten nicht nur einen Verlust des tschechoslowakischen Staatsgebietes von 30 % und eines wichtigen Teiles des Wirtschaftspotentials, sondern sie betrafen auch alle anderen Lebensgebiete des Staates. Die Öffentlichkeit war stark von Gefühlen der Machtlosigkeit und Resignation erfüllt, wodurch ein schneller Übergang des bisherigen bürgerlich-demokratischen Systemes zu einem intensiven Faschisierungsprozesses ermöglicht wurde.

Alle Ereignisse fanden selbstverständlich auch an den Hochschulen einen Widerhall. In den böhmischen Ländern versuchte die Regierung besonders ihre Autonomie einzuschränken, fortschrittliche und jüdische Professoren wurden beseitigt und die Organisationen der Studenten, wurden von rechts orientierten Mitgliedern beherrscht.

Die Faschisierung trat besonders an den deutschen Hochschulen der Tschechoslowakei in Erscheinung, an welchen die wissenschaftlichen Senate, Professorenkollegien und Studenten in bedeutendem Umfang an der Zerschlagung der Republik teilnahmen. Versuche die deutschen Hochschulen in die anektierten Gebiete zu verlegen blieben erfolglos, da die Nazisten gerade in diesen Schulen ein wichtiges Instrument zur Verwirklichung ihrer Pläne der Okkupation der ganzen Tschechoslowakei erblickten.

Die reaktionären Kräfte erhielten auch bald ein Übergewicht an der Universität in Bratislava. Es kam hier zur Entlassung tschechischer Professoren, zur Faschisierung des pädagogischen Prozesses und die Klerofaschisten gewannen in den Studentenvereinen vollen Einfluß.

Den fortschrittlichen Kräften blieb zwar nur ein beschränktes Tätigkeitsgebiet in dessen Rahmen sie aber nicht nur an den Hochschulen, sondern auch in der Studentenbewegung, konsequent gegen die Einschränkung der Demokratie kämpften.

RECENZE

DIE UNIVERSITÄT ZU PRAG. München 1986, Verlagshaus Sudetenland, 207 s. (Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften, Bd. 7)

Sborník statí k dějinám pražské univerzity uvádí nejrozsáhlejší příspěvek, v němž se Peter Moraw zabývá základními rysy středověké pražské univerzity v evropských souvislostech (*Die Universität Prag im Mittelalter. Grundzüge ihrer Geschichte im europäischen Zusammenhang*). Nemusíme asi zdůrazňovat, o jak významný počín jde, stačí si jen uvědomit, že poslední velká německy psaná syntéza nejstaršího období naší alma mater, Tomkova *Geschichte der Prager Universität* byla napsána v polovině minulého století!

Moraw si hned na začátku klade základní otázku, pro koho byla první středoevropská univerzita založena a proč právě v Praze, když v ostatních oblastech říše by se mohla opřít o starší školskou tradici a vyspělejší kulturní i hospodářské zázemí. Odpověď je podle autora jednoznačná — rozhodlo přání vládnoucí dynastie a zájem domácí církve, které se staly nejvýznamnějšími „patrony“ nového studia generale v první fázi jeho existence.

Univerzita byla po celé předhusitské období školou — poplatna v tom slově Karlovy zakládací listiny — rozdělenou na dvě právní korporace: právnickou univerzitu a univerzitu ostatních tří fakult, mezi nimiž měla dominantní postavení artistická fakulta. Pro příslušníky obou pražských univerzit však studium mělo shodný cíl: bylo předstupněm další církevní, v řidších případech světské kariéry. Ani profesorský úřad nebyl pro pražské absolventy cílem jejich snažení přes veškerou snahu panovníka i arcibiskupa připoutat je k obročím mistrovských kolejí.

Další z pozoruhodností pražské univerzity, jíž se Moraw detailněji věnuje, byl systém univerzitních národů, který byl ve své době již do jisté míry anachronismem. Složitá a poněkud těžkopádná instituce se však v Praze stala polem, na němž se odehrála většina univerzitních sporů. Největší z nich, který vyvrcholil secesí roku 1409, měl podle autora v podstatě sociální příčiny. Předně tkvěl v oné bezprostřední závislosti na obou lokálních mocnostech (dynastii a arcibiskupství), jejichž zhoršující se pozice využili příslušníci domácího (ale početně nejmenšího) univerzitního národa ke změně vnitřních poměrů na univerzitě. Moraw stejně jako předchozí badatelé (F. Kavka, F. Seibt ad.) zdůrazňuje, že události okolo Kutnohorského dekretu byly v podstatě záležitostí artistické fakulty, tedy té vrstvy univerzitních učitelů, jejíž společenské pretenze byly doposud nejméně uspokojeny.

Morawova studie přináší řadu pozoruhodných postřehů k pražským univerzitním dějinám, založených na nové interpretaci víceméně známých faktů o správní a institucionální podobě naší univerzity a podložených bezpečnou znalostí německé i české literatury posledních let. Věcně pojaté kontroverzní téma české a německé historiografie našlo v P. Morawovi vynikajícího zpracovatele, jehož předností je zasazení pražských univerzitních dějin do sociálního kontextu nejen českých zemí, ale i celé střední Evropy. Škoda jen, že autor své teze nemohl doložit v odkazech, které jsou nahrazeny seznamem užitých pramenů a literatury.

Článek Karla Schnittha o lollardství v letech 1382—1414 (*Zum Wesen und Bedeutung des Lollardentums im Zeitraum von 1382 bis 1414*) je pokusem o srovnání komparativního materiálu k českému husitství, protože obě hnutí stála pod silným vlivem myšlení oxfordského reformátora J. Viklefa. Autor hledá v Oldcastově povstání paralely pro český vývoj, které vidí jak v příčinách, tak v průběhu obou hnutí. Zvláště pak zdůrazňuje význam vzájemných kontaktů českých a anglických viklefišť, které našly ohlas především na naší půdě.

Barvitě životní dráze vzdělaného augustiniána věnoval svůj příspěvek Ernst Nittner (*Von Mainz nach Prag. Jordan Simon /1719—1776/*). Po úvodní úvaze o významu tomášského augustiniánského kláštera v životě katolicky orientovaných německých studentů v Praze v meziválečném období přechází autor k výpovědi životní dráhy teologa, který jako syn učitelské rodiny vstoupil do augustiniánského řádu, vystudoval v Mohuči a po vysvěcení se po dva roky toulal Evropou, než se pokorně vrátil do klášterní cely. Učil na univerzitě v Erfurtu, avšak pro své reformně katolické názory se ocitl v konfliktu s mohučským arcibiskupem, svým zeměpánem. Podpořil jej však Kosmas Schmalpus, první profesor učení sv. Augustina na pražské univerzitě. Stolice učení sv. Augustina byla vedle stolice učení sv. Tomáše jedna ze dvou, které byly dekretem dvorní studijní komise zřízeny na teologických fakultách, aby tam byl oslaben monopol jezuitů. Když Schmalpus odešel do Říma jako generální asistent augustiniánského řádu, upravil Simonovi, který bojovně vystupoval jak proti volno-myšlenkářství, tak proti zbožnosti maskované pověrčivostí, cestu do habsburských služeb, která skončila převzetím stolice na pražské teologické fakultě, přesídlením do tomášského kláštera a krátce nato Simonovou smrtí.

Článek k dějinám insignií pražské univerzity (*Gisela Hüttisch — Maximilian Hüttisch, Zur Geschichte der Insignien der Prager Universität*), je po nepřesném všeobecném úvodu věnován otázce, k níž má autor co říci — vzniku nových, dnes rovněž neznámých, insignií německé pražské univerzity, které byly užívány v letech 1937 až 1939. Maximilian Hüttisch byl totiž jedním z jejich tvůrců, otiskuje zde také jejich nákresy a stanoví podíl svůj a ostatních výtvarníků na jejich vzniku, jinak však jen reprodukuje fakta známá z rektorské zprávy Hilgenreinerovy.

Poznámky Aleše Zelenky k nejstarší pražské univerzitní pečeti (*Bemerkungen zum Siegel der mittelalterlichen Universität Prag*) vycházejí z textu Karlovy zakládací listiny, v němž jsou výslovně jmenovány jako vzory prožského obecného učení univerzity v Boloni a Paříži, a přinášejí výčet prvních příkladů univerzitních pečeti v pařížském prostředí. Pokud jde o dataci, kloní se autor k názoru, že dochovaný typář nemohl vzniknout dříve než po vydání tzv. eisenášského diplomu Karla IV. z roku 1349 a rozhodně ne po 1. září 1411, kdy máme zachován jeho první otisk.

Pasáže o zařazení typáře nás překvapí osobitou interpretací a popisem sfragistického materiálu, který Zelenku přivedl k domněnce, že autorem typáře je králův důvěrník, zlatník Gerhard z Dortmundu. Rozhodně nevidíme důvod, proč byl za „datum post quem“ zvolen až den vydání eisenášského diplomu, když oběma předchozími akty (papežským i královským) získávala univerzita jako samosprávná korporace nejen právo vlastních statut, ale zjevně i pečeti. Na druhé straně zaráží auto-

rova neznalost poslední uměleckohistorické literatury (např. studie J. Krásy ve sborníku Karolus Quartus ad.), která snesla všechny dostupný materiál, interpretovala jej a navrhla značně věrojatné místní a časové určení univerzitního typáře. Pravdou je, že osoba jejího tvůrce nenašla (ostatně ji ani nehledala), stejně jako ji se vši pravděpodobností nenašel ani Zelenka.

Závěrem sborník přináší krátký chronologický přehled základních univerzitních dat a výběrovou bibliografii německy psaných prací k dějinám pražské univerzity.

Jan Havránek — Michal Svatoš

THOMAS ELLWEIN, DIE DEUTSCHE UNIVERSITÄT. VOM MITTELALTER BIS ZUR GEGENWART. Königstein/Ts. 1985, Athenäum, 348 s.

T. Ellwein, profesor politologie na jedné z nejmladších a nejmenších západoněmeckých univerzit v Kostnici, se zabývá vývojem německých univerzit z hlediska své disciplíny. Jak prohlašuje, kniha má být jakousi pomůckou pro dnešní čtenáře, kteří se pomocí historického textu mají snažit orientovat ve složitých vysokoškolských reformách posledních dvacetiletí. Proto také zařadil jako podstatnou součást své knihy texty a dokumenty, obsahující vybrané pasáže z literatury a vydaných pramenů, které mají podle autora dokumentovat hlavní rys německých univerzit: „autonomii univerzity jako celku a autonomii osob, zprostředkujících vzdělání“.

V části věnované středověké a novověké univerzitě autor podává, opíraje se přitom převážně o starší literaturu, zcela tradiční obraz vzniku a vytvoření univerzitní sítě ve střední Evropě. V centru jeho pozornosti stojí podíl antické a církevní tradice na vzniku obecných učení, poměr univerzit k vrchnosti, vztah školy k regionu, v němž působí, a nakonec i vlastní univerzitní studium. Stranou prakticky ponechává všechny sociální souvislosti univerzitního studia, které by přece pro autora byly tím nejlepším argumentem, dokládajícím základní tezi knihy. Totéž ještě ve větší míře platí pro výběr textů a dokumentů, který je značně nahodilý a kromě toho je založen pouze na německy psané literatuře a edicích. Nakolik je takový výběr pro středověkou a raněnovověkou univerzitu kvalifikovaný a reprezentativní, může čtenář při panující nadvládě latiny jako vzdělaného a univerzitního jazyka posoudit sám. Vždyť autor se tak připravil o nejvýmluvnější příklady autonomie samosprávných univerzitních korporací a jejich příslušníků, autonomie, která zvláště v německém prostředí byla ve většině případů přímo úměrná síle zeměpanské, církevní nebo komunální moci.

Druhá část knihy, věnovaná univerzitám v 19. století, sleduje reakci německé univerzity na podněty přicházející z revoluční Francie, jež se projevila jak v Humoldtově reformě, tak v růstu rozsahu i významu technického školství. Všimá si společenské prestiže profesorů a studentů, pak sleduje jak jejich podíl na skutečném vzdělání, tak i význam buršenskářů a kontaktů, které zprostředkovaly. Mimo pozornost autora zůstává úloha státu jako vydržovatele univerzity a instituce, která přejímala do svých služeb většinu univerzitních absolventů. Většina příkladů se vztahuje na vysoké školy malých středoněmeckých států, menšina na univerzity pruské. Ani jediný příklad se netýká vysokých škol ve Švýcarsku nebo habsburské monarchii. To je pochopitelné, překvapí však přitom, že v příloze je pojem „německé univerzity“ neúměrně rozšířen na „vysoké školy v prostoru, kde se mluví německy“ (*Hochschulen im deutschsprachigen Raum*). Tato příloha, sestavená P. M. Schmidtem, začíná k našemu překvapení univerzitou v Praze, která od roku 1348 existuje dodnes. Pro-

sím. Ale na druhé straně je v tomto seznamu uvedena univerzita v Olomouci (1581 až 1782, 1827—1855), na niž navazuje „Phil.-Theol.“ (1855—1946). V Olomouci pochopitelně po roce 1855 žádná filozofická fakulta nebyla. Stejně překvapí, že v Praze existovala umělecká vysoká škola jen v letech 1799—1918. To zase není pravda, tato škola existuje dodnes. Avšak — je Praha po celou tuto dobu městem „im deutschsprachigen Raum“? Vyučovalo se na pražské univerzitě v tomto období německy? Německy se vyučovalo ojedinele od roku 1764 a v převážně většině přednášek od roku 1784 do 1848, ve většině přednášek až do rozdělení univerzity r. 1882 a dále jen na německé univerzitě, která zanikla roku 1945. Kdyby seznam byl označen „univerzity s německou vyučovací řečí“, bylo by možno říci, že jsou v něm velké chyby (např. německé oddělení na AVU existovalo i po celou dobu předmnichovské republiky), v této podobě je však prostě nesmyslný. Chcete-li potvrdit toto tvrzení, doporučuji, abyste pátrali po lokalitě „Připram“, kde byla v letech 1904—(1918) hornická škola. Asi to bude Příbram, která za staré monarchie nesla i v němčině jméno „Přibram“ a teprve okupační úřady ji překřtily na „Pibrans“ — ale „Připram“? Mohl bych pokračovat — proč je univerzita v Černovicích označena jako škola „im deutschsprachigen Raum“? Snad proto, že se tam zpočátku učilo německy, ale proč univerzity v Ženevě a Lausanne, kde se nikdy německy nepřednášelo? Proč je univerzita v Dorpatu od 1919 zase německá? Existuje dodnes? Vždyť je to estonská univerzita ve městě Tartu, které se dnes už nenazývá ani Dorpat, ani Jurjev. Věřme, že tato tabulka je výsledkem jenom nedbalosti — ale nebyla to malá nedbalost, která vedla k jejímu vzniku.

Nebylo by však spravedlivé kvůli tabulce zapomenout na třetí část textu, věnovanou období od roku 1914 do 1985. Zběžně, byť i nekriticky je osvětlena výmarská i hitlerovská éra, řada kritických glos komentuje stav ve Spolkové republice, přičemž autorovým kritériem je „malá, samosprávná univerzita“. Sympatický ideál, protože taková škola by umožnila vědcům překontrolovat v knihách, které vydávají, i tabulky v přílohách.

Jan Havránek — Michal Svatoš

OHLAS WYCLIFOVA JUBILEA V ANGLICKÉ ODBORNÉ LITERATUŘE

(Anthony Kenny, Wyclif, Oxford, Oxford University Press 1985, 115 s.; Wyclif in his Time, ed. by Anthony Kenny, Oxford, Clarendon Press 1986, 6 + 174 s.; From Ockham to Wyclif, ed. by Anne Hudson and Michael Wilks, Oxford, Basil Blackwell 1987, 15 + 486 s.; Anne Hudson, Lollards and their Books, London, The Hambledon Press 1985, 11 + 266 s.)

Nedávně 600. výročí smrti anglického filozofa a teologa Johna Wyclifa, které připadlo na poslední den roku 1984, poskytlo jak příležitost k bilancování dosavadního wyclifovského výzkumu, tak zejména vedlo i k oživení badatelského zájmu, jehož výsledkem jsou některé práce nové. Chceme zde upozornit na ty z nich, které byly při této příležitosti vydány v někdejší Wyclifově vlasti, Anglii. Pro nás jsou zajímavé nejen tím, že se v mnoha ohledech dotýkají české problematiky — vždyť Wyclifovo dílo a jeho myšlenky našly kdysi v husitských Čechách svůj „druhý život“, ale i tím, že svědčí o tom, jak wyclifovská problematika nejenže neupadla ve světě do zapomnění, ale naopak je stále živá a v souvislostech současného intenzivního medievalistického výzkumu nabývá i nových významů a nové aktuality.

První velkou vlnu zájmu o Wyclifa vyvolalo kdysi, jak známo, 500. výročí Wycli-

fova úmrtí. Tehdy založená Wyclifova společnost vydala od 80. let minulého do 20. let našeho století zejména soubor 34 svazků většiny Wyclifových latinských spisů. V návaznosti na činnost Společnosti i mimo ni vznikla i řada monografií a studií, kterou uzavírá dodnes faktograficky cenná dvousvazková práce Workmannova z roku 1928. Následující období po skončení činnosti Wyclifovy společnosti nevyvíká sice na první pohled takovou intenzitou bádání o tomto oxfordském mysliteli a raném reformátoru, ale přesto i ono přineslo nemálo výsledků. Na začátku, ve 30. letech, toto půlstoletí výzkumu zahajují práce prof. S. H. Thomsona (žáka prof. V. Novotného) — edice prvních dvou traktátů Wyclifovy Sumy o jsoucnu, jeho pokus o stanovení pořadí Wyclifových filozofických spisů a studie o filozofických základech Wyclifovy teologie. Na konci je symbolicky uzavírá dílo jeho syna W. R. Thomsona, který na základě otcových i vlastních mnohaletých výzkumů zpracoval a těsně před výročím v r. 1983 vydal nový, podrobně anotovaný a neobyčejně důkladný soupis Wyclifových latinských spisů, který zcela nahradil původní Shirleyův katalog Wyclifova díla z r. 1865, resp. jeho Loserthem přepracované vydání z r. 1924, a bude nesporně dlouho sloužit jako východisko všech dalších wyclifovských bádání.^{1/} Z poválečného období je třeba dále uvést edici Wyclifova spisu De Trinitate, kterou pořídil v r. 1962 A. du Pont Breck, z monografií — přidržujeme-li se jen anglosaské oblasti — např. práce Mac Farlanea, G. Leffa, J. A. Robsona a další.^{2/} Nemůžeme zde však nepřipomenout dílo Beryl Smalleyové, která se ještě podílela v začátcích příprav Wyclifova jubilea, ale již se ho nedožila. V souvislosti s jubilejními oslavami se smutnou shodou okolností dostal do rukou odborné veřejnosti i sborník věnovaný této neúnavné badatelce o jeho díle.^{3/}

Uvedené skutečnosti svědčí o tom, že zájem o Wyclifa v Anglii v roce jeho výročí nebyl jen příležitostný, ale že mohl vycházet ze širšího základu dosavadního výzkumu.^{4/} Nadto bylo výročí — jen s malým zpožděním — uvedeno významnou kritickou edicí dosud nevydaného Wyclifova nejrozsáhlejšího a ve své době i nejrozsáhlejšího filozofického traktátu De universalibus (Summa de ente I, 6). Pečlivou edici pořídil I. J. Mueller a velmi cenné je, že zároveň vyšel v Oxfordu ve zvláštním svazku i překlad celého tohoto díla do angličtiny péčí prof. A. Kennyho s úvodem k Wyclifově filozofii od prof. P. V. Spadea.^{5/}

☆

Každý překlad filozofického díla je eo ipso i určitým pokusem o jeho interpretaci. Prof. A. Kenny uvádí potíže, které měl s převodem tohoto obtížného středověkého filozofického textu do moderní angličtiny. Na druhé straně však taková práce přináší tomu, kdo ji podstoupí, i nemalý užitek, důkladné a promyšlené pozná-

^{1/} Williel R. Thomson, *The Latin Writings of John Wyclif, An Annotated Catalog*, Toronto 1983, 352 s.

^{2/} Pokud jde o přehled literatury o Wyclifovi, lze odkázat na souhrn M. Kaňáka, *K nové anglické literatuře o Wyclifovi*, AUC-HUCP 10/2, 1969, s. 67—76 a zejména příslušnou kapitolu jeho práce *John Viklef, Život a dílo anglického Husova předchůdce*, Praha 1973, s. 84—99.

^{3/} *The Bible in the Medieval World, Essays in Memory of Beryl Smalley*, eds. Katherine Walsh and Diana Wood, Oxford 1985.

^{4/} Je zde možno zmínit ještě dvě práce, věnované sice výročí selského povstání z roku 1381, ale s Wyclifem — nepřímým iniciátorem těchto bouří — zprostředkovatelně související: *The English Rising of 1381*, eds. R. H. Hilton and T. H. Aston, Cambridge 1984 a *The Peasants' Revolt of 1381*, ed. R. B. Dobson, London 1983.

^{5/} John Wyclif, *Tractatus de universalibus*, ed. I. J. Mueller, Oxford 1985, 403 s.; John Wyclif, *On Universals*, text translated by A. Kenny with an Introduction by P. V. Spade, Oxford 1985, 184 s. O edici i jejím překladu jsem podrobněji referoval ve sborníku *Husitský Tábor 9, 1986—87*, s. 401—404.

ní textu. I proto jsme přistupovali ke Kennyho monografii, nazvané lakonicky *Wyclif*, se zvědavostí. Její autor je nadto šedesátým třetím mistrem Balliol College v Oxfordu, jíž byl kdysi Jan Wyclif mistrem třináctým. Připomínkou této skutečnosti se hlásí k oxfordské wyclifské tradici.

Útlý svazček, vydaný zároveň v honosnější vázané i v „paperbackové“ úpravě v knižnici Past Masters, slouží zjevně spíše vědeckopopularizačním účelům. Nabízí však nejen dobrý přehled současného stavu problematiky — je vlastně jedinou jubilejní publikací, která se pokusila o celkový pohled — ale přináší i některá nová cenná zjištění. Její autor vychází z vtipného konstatování, že Wyclif, nazývaný již dávno jítřenkou reformace, byl zároveň — jako poslední velký oxfordský středověký filozof — i večerníci scholastiky. Je však mnohem lépe znám jako reformátor než jako filozof, protože ti, kdo se zabývali scholastickou filozofií, v něm spatřovali kacíře, zatímco ti, kdo k němu přistupovali jako k předchůdci reformace, pohlíželi zase na scholastickou filozofii jako na deformaci, od níž přinesla reformace osvobození.

Prof. Kenny demonstruje svou tezi smutným konstatováním, že většina dosud vydaných Wyclifových filozofických spisů odpočívala ještě v předvečer 600. jubilea ve vlastní Wyclifově Balliol College zcela nedotčena — brožované svazky nebyly ani rozřezány. Hlavním přínosem Kennyho práce je nesporně právě snaha o hlubší prozkoumání a integraci filozofické „složky“ Wyclifova odkazu do současného pohledu na tohoto myslitele, neboť — a v tom musíme s autorem plně souhlasit — Wyclifova filozofie úzce souvisí jak s jeho teologií, tak „reformačním“ úsilím.^{6/}

Z tohoto hlediska jsou patrně nejpřínosnější první tři kapitoly jeho knížky, které ukazují na centrální význam hlavního filozofického spisu Wyclifovy *Sumy o jsoucní* v celé Wyclifově koncepci teologické i nápravné. Příznačná je zde citace z *De universalibus*, kterou Kenny uvádí a podle níž je nepochopení problematiky obecných pojmů příčinou všech hříchů, jež vládnou ve světě.^{7/} Kenny ji interpretuje tak, že zárodek pozdějšího Wyclifova „komunismu“ se nachází již v jeho logice. Ukazuje dále, jak i na jiných místech uvedeného spisu vede Wyclifa jeho realismus (v konfrontaci s nominalismem, zejména Ockhamovým) k závěru, že je to právě tento filozofický směr, který podněcuje k humanistické lásce k bližnímu, protože realista je si vědom příslušnosti lidí k lidskému druhu, zatímco nominalismus, považující obecniny jen za mentální či psané pojmy, vede k sobectví. Právě tak vede realismus od lásky k „nižší“ pravdě k lásce k pravdě „vyšší“.

Kenny dále ukazuje na důležitost Wyclifových pojmů bytí (*esse*), tvaru (*forma*) a esence (*essentia*) pro jeho celkovou filozofickou koncepci a dochází k závěru, že přivedly Wyclifa k pojímání světa jako nepřetržitého systému obecných zákonů a kauzálních vztahů, systému, v němž není možná anihilace jednotlivé substance, protože by narušila tento systém a učinila jej nepochopitelným jako celek. V tomto kontextu nastoluje Kenny otázku svobody a nutnosti u Wyclifa a na základě materiálu z *De universalibus* ukazuje na možnosti určitých modifikací dosud převládajících představ o striktním determinismu Wyclifově, souvisejícím i s jeho učením o predestinaci a jeho pojetím církve. (V této souvislosti se však naskytá otázka vývoje Wyclifovy filozofické doktríny, kterou ponechává Kenny stranou. V pozdním *Trialogu* je patrně jeho determinismus vyhraněnější, za tezí, že vše se děje absolutně nutně, byl ostatně odsuzován církví).

^{6/} Na základě rozboru Wyclifova traktátu *De ideis* jsem došel ke shodným závěrům. Viz Vilém Herold, *Pražská univerzita a Wyclif, Wyclifovo učení o ideách a geneze husitského revolučního myšlení*, Praha 1985, 308 s.

^{7/} Srv. k tomu: „Sic igitur indubie error intellectus et affectus circa universalialia est causa totius peccati regnanti in saeculo“. Wyclif, *De universalibus*, 1. c. s. 77.

S využitím tohoto nově načrtnutého filozofického základu Wyclifova pak Kenny podává i relativně známější obraz tohoto myslitele jako teologa a reformátora. Knížku uzavírá stručná kapitola o posmrtném působení jeho učení, v němž český čtenář postrádá přec jen o něco širší charakteristiku husitství, jež autor zmiňuje jen jako článek „apoštolské posloupnosti“, vedoucí podle něj na rozdíl od lollardů k luterské reformaci.

Cenná na Kennyho práci je — jak jsme již naznačili — „rehabilitace“ Wyclifa jako filozofa, zaujímajícího jedinečné místo v dějinách myšlení. Autor jej považuje, vedle Jana Dunse Scota a Viléma Ockhama, za třetí nejvýraznější oxfordskou myslitelskou osobnost pozdního středověku a lze s ním v tom plně souhlasit. Kenny se nepokusil o soustavnější srovnání resp. konfrontaci názorů těchto myslitelů, což je ovšem úkol velmi obtížný a v rámci daného stručného přehledu prakticky nemožný. Poněkud však překvapuje, že se Kenny vyhýbá bližší charakteristice Wyclifova filozofického realismu, zvláště jeho přesnějšího vymezení vůči umírněnému realismu tomistického rážef.^{8/} Wyclifův realismus, považovaný zpravidla za krajní či extrémní variantu tohoto filozofického směru, býval takto charakterizován již v soudobých klasifikacích názorů o univerzáliích (i odlišován od „platónské“ varianty, od níž odlišuje i Kenny) a vedl i ke specifickým společenským důsledkům, na něž ostatně Kenny zajímavě poukázal. Kennyho konstatování, že Wyclif provedl poslední velkou středověkou syntézu křesťanství s aristotelismem, však tento nediferencovaný přístup ještě více zdůrazňuje a zároveň, podle mého názoru, dostatečně nezohledňuje silný platónský a novoplatónský prvek Wyclifova myšlení, inspirovaný Pseudo-Dionysiem; alespoň zprostředkovaně Eurigenou, ale i Grossetestem a dalšími, ani nebere v potaz jeho určitý „antiaristotelismus“. Právě tyto prvky však někdy, třebaže nechtěně či do určité míry nevědomě, vedly i k určitým panteistickým přesahům či důsledkům Wyclifovy „racionální teologie“.

☆

Anthony Kenny je i vydavatelem sborníku *Wyclif in his Time*, který obsahuje vzpomínkové přednášky, uskutečněné v jubilejním roce 1984 z podnětu Balliol College ve spolupráci s fakultami filozofickou, anglického jazyka, historie a teologickou oxfordské univerzity.

Zahrnuje celkem osm příspěvků. Maurice Keen se věnuje otázce Wyclifova pojetí transsubstanciací,^{9/} které se stalo rozhodujícím pro jeho označení arcikacířem ze strany oficiální církve. Autor ukazuje, že i v této otázce Wyclif vychází ze svého pojetí univerzálií (a z kritiky Ockhamovy kritiky platónského názoru, obsažené v jeho *Logické směři*).

Pořadatel sborníku se ve své přednášce podrobněji zabývá realismem Wyclifova spisu *De universalibus*.^{10/} Přináší další doklady pro propojenost Wyclifovy nauky o obecninách s jeho reformačním úsilím, opět však nenaznačuje přesnější vymezení typu Wyclifova realismu.

Otázce kontinua, nědělitelnosti a změny u Wyclifa je věnován příspěvek Norberta Kretzmanna^{11/} (spolu s A. Kennym a již zemřelým J. Pinborgem je editorem cambridžských dějin vrcholné a pozdně středověké filozofie). Na základě Wyclifova po-

^{8/} A. Kenny vydal přitom ve stejné knižnici „Past Masters“ i monografii věnovanou Tomášovi Akvinskému.

^{9/} Maurice Keen, *Wyclif, The Bible, and Transsubstantiation*, in: *Wyclif in his Time*, 1. c., s. 1—16.

^{10/} Anthony Kenny, *The Realism of the De universalibus*, *ibidem*, s. 17—29.

^{11/} Norman Kretzmann, *Continua, Indivisibles, and Change in Wyclif's Logic of Scripture*, *ibidem*, s. 31—65.

jetí tzv. *minima naturalia* řeší otázku jeho atomismu, jehož zdroje spatřuje u oxfordských mistrů Henryho Harclaye a Waltera Chattona. Wyclif se zde odklání od jinak ctěného Bradwardina, který zastává v díle *Tractatus de continuo* odlišné stanovisko.

Další dva příspěvky jsou z pera Anny Hudsonové, vydavatelky a přední znalkyně wyclifovských anglických spisů. V prvním^{12/} z nich se zabývá dějinami wyclifismu v Oxfordu po Wyclifově vynuceném odchodu z tohoto učiliště a v prvních letech po jeho smrti a v tomto rámci přináší i zajímavé poznatky k oxfordským předpokladům šíření wyclifismu do Čech (Peter Payne, Mikuláš Faulfiš, Jiří Kněhnic). V druhém^{13/} se pokouší vnést světlo do složité otázky, nakolik se Wyclif sám přímo podílel na anglickém překladu bible, přičemž dochází k závěru, že oxfordský učenec byl přinejmenším inspirátorem a hlavní příčinou tohoto počínu.

Článek známého badatele v oblasti středověkých kacířství a autora knih o Wyclifovi i jeho některých předchůdcích, prof. Gordona Leffa, je věnován srovnání Wyclifova a Husova učení.^{14/} V úvodu zasazuje autor myšlení obou reformátorů a kacířů jak do soudobých proudů lidového a učeného kacířství, tak i širšího intelektuálního zázemí včetně tehdejšího „ortodoxního“ konciliárního hnutí. Pokud jde o prezentaci Wyclifova učení, využil již i Leff novou edici *De universalibus*, na jejímž základě se domnívá, že Wyclif nebyl extrémním realistou (tuto závažnou tezi však konkrétně nedokládá, odkazuje jen na celek Muellerovy edice). Podle recenzentova názoru bude třeba tuto otázku ještě velice podrobně — mj. i na základě uvedeného vydání — prozkoumat. Pokud jde o Husa, Leff výslovně zdůrazňuje, že někdejší Loserthův pokus prokázat Husovu doslovnou závislost na oxfordském mysliteli je — díky práci českých badatelů — neudržitelný. Zdůrazňuje v této souvislosti velký vliv Milíčův a Janovův na Husa v morální a praktické oblasti, jež je pro něj podle Leffa dominantní. S tím lze vyslovit souhlas, sotva však dáme Leffovi za pravdu v jeho tvrzení o naprosté neoriginalitě Husových akademických (filozofických nebo teologických) děl — Leff zde uvádí Husův Komentář k Sentencím a jeho kvodlibetní disputaci, ani nebudeme moci souhlasit s jeho domněnkou, že Hus mohl říci vše, co řekl, bez pomoci realismu.^{15/} Zkoumání Husova spisu *De ecclesia* pak přivádí Leffa k závěru, že učení obou těchto myslitelů vykazuje výrazné odlišnosti, třebaže oběma šlo shodně o reformu církve.

Maurice Keen věnoval další příspěvek šíření Wyclifova učení a vlivu, včetně působení v českých zemích.^{16/} Přehledným způsobem shrnuje známé skutečnosti o recepci wyclifismu v Čechách od počátku 80. let 14. století a dochází rovněž k závěru, že Wyclifův vliv, jakkoli významný, nebyl pro husitské hnutí základním zdrojem („seminal“). Originální impulsy spatřuje u domácích Husových předchůdců Milíče, Janova a Štítného, zdůrazňuje rozdíly Wyclifova a Husova učení o eucharistii, přičemž klíč pronikavosti Wyclifova vlivu v Čechách spatřuje (na rozdíl od Leffa a podle našeho názoru daleko správněji) právě v jeho realistické metafyzice.

Sborník uzavírá ještě jeden příspěvek editora sborníku A. Kennyho, který je věno-

^{12/} Anne Hudson, *Wycliffism in Oxford 1381–1411*, *ibidem*, s. 67–84.

^{13/} Anne Hudson, *Wyclif and the English Language*, *ibidem*, s. 85–103.

^{14/} Gordon Leff, *Wyclif and Hus: A Doctrinal Comparison*, *ibidem*, s. 105–125.

^{15/} Představy o nepůvodnosti nebo nezajímavosti Husových filozofických a teologických spisů a názorů jsou v západní medievalistice dosti rozšířeny (Srv. k tomu např. polemiku F. Šmahela s Paulem de Vooghtem: F. Šmahel, *Jan Hus a viklejské pojetí universality*, AUC-HUCP 21/2, 1981, s. 49–68). Citované a již dávno vydané spisy Husovy potkal bohužel zjevně podobný osud jako Wyclifovy spisy filozofické — nikdo se jimi podrobně nezabýval. Pokud jde o Komentář k Sentencím, upozornil na naléhavost jeho studia kdysi již F. M. Bartoš. Studium obou těchto děl zůstává velkým dluhem české filozofické medievalistiky.

^{16/} Maurice Kenn, *The Influence of Wyclif*, in: *Wyclif in his Time*, 1. c., s. 127–145

ván protireformačním představám o Wyclifovi^{17/} (článek je míněn jako doplněk ke starší stati Margaretě Astonové o hodnocení Wyclifa v reformaci). Úvodem se v něm rekapituluje historie odsouzení Wyclifa církví včetně kostnického koncilu. Podrobněji se rozebírá polemické proti-wyclifské dílo karmelitána Tomáše Nettera (vydávané ještě v protireformační době), které inspirovalo katolické kritiky Wyclifa po trident-ském koncilu i později (mj. kardinál Robert Bellarmin, jezuita Robert Persons). Příspěvek shromáždil řadu velice zajímavých a málo známých faktů k otázce boje o Wyclifovo dědictví mezi katolickou církví a protestantismem v průběhu staletí.

☆

Rozsáhlý sborník *From Ockham to Wyclif* přináší příspěvky přednesené nebo připravené pro konferenci konanou pod tímto názvem za mezinárodní účasti v dubnu 1985 na oxfordské univerzitě.^{18/} Spojila dvě významná jubilea (za pravděpodobný rok Ockhamova narození se nyní považuje 1285) dvou významných oxfordských filozofů, třebaže, jak se zdůrazňuje v úvodu sborníku, ani „kníže nominalistů“ Ockham, ani „ultrarealista“ Wyclif by asi tímto spojením nebyli příliš potěšeni. Řada současných badatelů, jak se dále uvádí, se však zabývá oběma těmito mistry i vývojem filozofie, vědy i teologie v Oxfordu v jejich době, a proto bylo rozhodnuto vzpomenout obou výročí zároveň.

Přestože tak byla poskytnuta zajímavá příležitost ke konfrontaci myšlenkového odkazu obou protikladných postav pozdně středověké filozofie, nebyla až na dvě výjimky využita a většina příspěvků se věnuje buď Ockhamovi, nebo Wyclifovi. Z hlediska naší recenze zde můžeme vynechat ty příspěvky, které se věnují výlučně jen prvnímu z uvedených myslitelů, resp. souvislostem jeho myšlenkového vývoje a působení.^{19/}

Druhou sérii příspěvků zahajuje práce profesora londýnské univerzity Michaela Wilkse, věnovaná vývoji protipapežských tendencí od Ockama po Wyclifa.^{20/} Wilksovi

^{17/} Anthony Kenny, *The Accursed Memory: the Counter-Reformation Reputation of John Wyclif*, *ibidem*, s. 147–169. Snadnou orientaci ve sborníku umožňuje pečlivě sestavený věcný a jmenný rejstřík.

^{18/} Wyclifovo jubileum bylo kromě toho připomenuto v Oxfordu výstavou, která se konala v době od prosince 1984 do dubna 1985 v Bodleian Library. Pěkný katalog výstavy s úvodem B. Smalleyové vyšel pod názvem: *Wyclif and his Followers, An Exhibition to mark the 600th Anniversary of the Death of John Wyclif*, Oxford 1984, 64 s. Wyclifovu souvislost s Čechami připomíná v katalogu mj. i na obálce reprodukováná iniciála s Wyclifovým portrétem (patrně nejstarším dochovaným) z rukopisu SK — UK ČSR Praha VIII C 3 z doby kolem r. 1410.

^{19/} Pro úplnost podáváme zde jejich výčet: Francis E. Kelley, *Ockham: Avignon, before and after, From Ockham to Wyclif*, 1. c., s. 1–18; Jürgen Miethke, *Ein neues Selbstzeugnis Ockhams zu seinem Dialogus*, *ibidem*, s. 19–30; Girard J. Etzkorn, *Codex Merton 284: Evidence of Ockham's Early Influence at Oxford*, *ibidem*, s. 31 až 42; Eugenio Randi, *A Scotist Way of Distinguishing between God's Absolute and Ordained Powers*, *ibidem*, s. 43–50; Rega Wood, *Intuitive Cognition and Divine Omnipotence: Ockham in Fourteenth-century Perspective*, *ibidem*, s. 51–61; Arthur Stephen McGrade, *Enjoyment at Oxford after Ockham: Philosophy, Psychology and the Love of God*, *ibidem*, s. 63–88; William J. Courtenay, *The Reception of Ockham's Thought in Fourteenth-century England*, *ibidem*, s. 89–107; Katherine H. Tachau, *The Influence of Richard Campsall on Fourteenth-century Oxford thought*, *ibidem*, s. 109–123; Jürgen Sarnowsky, *Natural Philosophy at Oxford and Paris in the Mid-Fourteenth Century*, *ibidem*, s. 125–134. Prakticky všechny tyto příspěvky, jejichž autory jsou i někteří editoři 17 svazkového vydání Ockhamových *Opera philosophica et theologica*, využívají určitou měrou této edice, realizované v posledních letech. Vydání těchto spisů otevřelo před ockhamským badáním nesporně nové perspektivy. To vše by si vyžádalo zvláštní recenzi.

^{20/} Michael Wilks, *Royal Patronage and Anti-Papalism from Ockham to Wyclif, From Ockham to Wyclif*, 1. c., s. 135–163.

jde zejména o srovnání politických teorií obou jmenovaných nejvýznamnějších anglických protipapežských polemiků, jejichž činnost se rozvíjela pod určitou ochranou mocných světských feudálů. Není zde bohužel možné sledovat bohatě dokumentovaný výklad, který přináší řadu zajímavých srovnání i nových poznatků. Plně lze souhlasit se závěrem, že Ockham i Wyclif, jakkoli tvoří dva póly oxfordské scholastiky, se různými přístupy a s různým zdůvodněním dostávají ke shodným postulatům, jejichž koincidence lze prokázat.

Příspěvek A. Kennyho je věnován otázce determinismu u raného Wyclifa.^{21/} Je vlastně podrobněji rozvedeným a dokumentovaným rozvinutím tezí, které tento autor vytyčil ve své knižní práci. Na základě rozboru traktátu *De universalibus* dochází Kenny k rozlišení devíti druhů nutnosti u Wyclifa, i ke zjištění, že přinejmenším právě raný Wyclif zdůrazňuje svobodu lidské volby z hlediska činění morálně dobrých či zlých skutků.^{22/} Jeho determinismus není tedy ani v tomto směru fatalistický.

Editor traktátu *De universalibus* I. J. Mueller se podrobně zabývá poněkud enigmatickými odkazy ve Wyclifově spisu *De actibus animae*.^{23/} Dochází k závěru, že většinu z nich lze vztáhnout k vlastním Wyclifovým spisům (ne k Witelonově *Perspektivě*, jak o některých z nich soudilo dosavadní bádání), a Wyclifem uváděné číslování knih v těchto citacích jej vede k vyslovení určitých závěrů jak k datování některých filozofických spisů oxfordského myslitele, tak k vyslovení domněnky, že původně tvořily celek „filozofické sumy“ tohoto autora.^{24/}

Autor této recenze přispěl do sborníku statí o Wyclifově polemice s Ockhamovým pojetím platónských idejí a o jejím ohlasu v české husitské filozofii.^{25/} Využil v ní poznatků, získaných při přípravě kritické edice Wyclifova traktátu *De ideis* (*Summa de ente* II/5) a některých pražských filozofických textů.

Profesor univerzity v Yorku Gordon Leff, který je kromě již zmíněné monografie o Wyclifovi i autorem rozsáhlé práce o Ockhamovi,^{26/} nevyužil bohužel svých výborných předpokladů a konferencí nabídnuté možnosti postavit vedle sebe oba myslitele a ve svém příspěvku se zaměřil jen na druhého z nich.^{26a/} Poukazuje v něm na význam metafyziky resp. ontologie ve Wyclifově teologii, prokazuje propojenost obou a dochází k závěru, že to byla filozofie, která přivedla Wyclifa k reformně kritickému usilování. Je to závěr shodný s Kennym a lze s ním podle mého mínění plně souhlasit.

David Luscombe, profesor univerzity v Sheffieldu (a v současnosti místopředseda Mezinárodní společnosti pro výzkum středověké filozofie), si vybral zajímavé té-

^{21/} Anthony Kenny, *Realism and Determinism in the Early Wyclif*, *ibidem*, s. 165 až 177.

^{22/} Srv.: „Nec foret aliqua virtus moralis, cum propter illa quae non sunt in potestate nostra nec sumus laudandi nec culpandi moraliter...“ Wyclif, *De universalibus* 1. c., s. 348.

^{23/} I. J. Mueller, *A „Lost“ Summa of John Wyclif*, in: *From Ockham to Wyclif*, 1. c., s. 179–183.

^{24/} Filozofickou sumu podle Muellera tvořilo Wyclifovo pojednání *De propositionibus* (v současné době je připravují k vydání G. A. Wilson a P. V. Spade), dále komentář k Aristotelovým *Kategoriím*, logické traktáty, komentář k Aristotelovu *De anima*, spis *De actibus animae* a komentář k Aristotelově *Fyzice*.

^{25/} Vilém Herold, *Wyclifs Polemik gegen Ockhams Auffassung der platonischen Ideen und ihr Nachklang in der tschechischen hussitischen Philosophie*, in: *From Ockham to Wyclif*, 1. c., s. 185–215.

^{26/} Gordon Leff, *William of Ockham: The Metamorphosis of Scholastic Discourse*, Manchester (N. J.) 1975, 599 s.

^{26a/} Gordon Leff, *The Place of Metaphysics in Wyclif's Theology*, in: *From Ockham to Wyclif*, 1. c., s. 217–232.

ma: Wyclifova vztahu k hierarchii.^{27/} V tomto postoji je totiž určitý rozpor, který vyplývá na jedné straně z Wyclifova odporu k vyšší církevní hierarchii (resp. slepé poslušnosti vůči ní, viz Wyclifův spis *De ecclesia*), a na druhé straně z nesporné skutečnosti, že jedním z důležitých ideových zdrojů Wyclifova učení bylo dílo „hierarchického doktora“ Pseudo-Dionysia Areopagity.^{28/} Luscombe zajímavě ukazuje, že Wyclif přímo odmítal vyvozovat bezprostřední důsledky z Pseudo-Dionysiovy „nebeské hierarchie“ vůči církvi, tedy „církevní hierarchii“ (jak bylo ve středověku velmi časté) a dokonce se podívoval, jak tak někdo může činit.^{29/} Wyclif uznával v církvi „pravou“ hierarchii, pokud však jde o papeže, srovnávaného se satanem, soudil, že církev podobně jako bez prelátů může žít i dlouhou dobu bez něj. Luscombe v těchto názorech spatřuje i vliv Grossetesta, filozofa, který, jak můžeme dodat, byl ostatně jedním z předkladatelů a komentátorů Pseudo-Dionysiova díla.

Další příspěvky jsou věnovány Wyclifovu zájmu o optiku (Witelo) a novoplatónskou filozofii světla (zprostředkovanou Grossetestem) ve vztahu k jeho představám o eucharistii,^{30/} dále zajímavé otázky doslovné či metaforické interpretace bible^{31/} a Wyclifovým protimnišským útokům.^{32/} Rozsáhlá stať M. Astonové je věnována složité otázce výzkumu wyclifovských anglických textů a jejich významu.^{33/}

Historik univerzitního školství J. M. Fletcher upozorňuje na úlohu rivality mezi artistickou fakultou na jedné, a právnickou a teologickou fakultou v Oxfordu na druhé straně.^{34/} Absolventi teologických studií, kteří nebyli členy nějakého řádu (mezi ně patřil i Wyclif), byli i poté, kdy dosáhli teologických gradů, zpravidla ideově i takticky spojeni s fakultou artistickou a stáli na její straně i ve vznikajících sporech.

W. R. Thomson, který krátce před konferencí vydal již zmíněný obširný katalog Wyclifových latinských spisů, se ve svém příspěvku zamýšlí nad dalším průzkumem rukopisných sbírek ve vztahu k vyhledávání wyclifovských rukopisů.^{35/} V této souvislosti upozorňuje i na nutnost komplexnějšího a podrobnějšího studia ve sbírkách socialistických zemí včetně ČSSR a SSSR. J. Catto se zabývá některými anglickými rukopisy Wyclifových latinských spisů.^{36/}

Následující skupina příspěvků je zaměřena na šíření wyclifských idejí — v první řadě v anglickém lollardství. Mac Hardy řeší ve svém článku otázku, nakolik mohl být Wyclif sám organizátorem náboženského protestního hnutí.^{37/} Richard a Mary Rouseovi se zabývají i kulturně historicky zajímavou otázkou lollardských stížností na františkánský „monopol“ na knihy, resp. na skutečnost, že oxfordští františkáni

^{27/} David Luscombe, *Wyclif and Hierarchy*, *ibidem*, s. 233–244.

^{28/} Luscombe upozorňuje na relativně malý počet přímých Wyclifových citací z Pseudo-Dionysia. Výčet lze doplnit několika citacemi z Wyclifova dosud nevydaného spisu *De ideis*.

^{29/} Srv. citát z Wyclifova spisu *De ecclesia*: „Unde miror quomodo quidam innituntur exemplo de celesti ierarchia, putando quod clerici non debent corrigi a laycis“ Luscombe, *Wyclif and Hierarchy*, 1. c., s. 235.

^{30/} Heather Philips, *John Wyclif and the Optics of the Eucharist*, in: *From Ockham to Wyclif*, 1. c., s. 245–258.

^{31/} G. R. Evans, *Wyclif on Literal and Metaphorical*, *ibidem*, s. 259–266.

^{32/} Thomas Renna, *Wyclif's Attacks on the Monks*, *ibidem*, s. 267–280.

^{33/} Margaret Aston, *Wyclif and the Vernacular*, *ibidem*, s. 281–330.

^{34/} John M. Fletcher, *Inter-Faculty Disputes in Late Medieval Oxford*, *ibidem*, s. 331–342.

^{35/} Williel R. Thomson, *Manuscripta Wyclifiana Desiderata: The Potential Contribution of Missing Latin Textes to our Image of Wyclif's Life and Works*, *ibidem*, s. 343 až 351.

^{36/} Jeremy Catto, *Some English Manuscripts of Wyclif's Latin Works*, *ibidem*, s. 353–359.

^{37/} A. K. McHardy, *The Dissemination of Wyclif's Ideas*, *ibidem*, s. 361–368.

zabraňovali nečlenům řádu^{38/} v přístupu ke knihám, jež by dle lollardských představ měly být společným majetkem všech. Margareta Harveyová se zabývá stanoviskem lollardů k soudobému schismatu.^{39/}

Recepti wyclifismu ve střední Evropě a zejména v husitských Čechách je věnována stať docentky salzburské univerzity K. Walshové.^{40/} V bohatě dokumentovaném přehledu, který využívá i nejnovější českou literaturu, se autorka snaží najít jakousi střední cestu mezi krajním stanoviskem Loserthovým o naprosté závislosti Husově na Wyclifovi a opačnou českou reakcí na toto stanovisko, zdůrazňující význam domácí tradice a praktickou nezávislost českého husitského vývoje na anglickém reformátoru. Toto „české“ stanovisko, podporované, jak Walshová uvádí, i S. H. Thomsonem a jeho synem W. R. Thomsonem, se jí jeví rovněž nepřijatelným a považuje je v některých, blíže nespecifikovaných případech také za nacionálně šovinistické. Autorka pak podává detailní chronologický přehled známých událostí, souvisejících s receptí Wyclifa v Čechách počínaje ranou polemikou Mikuláše Bicipita až po kostnické vyústění, a v souvislosti s tím věnuje i pozornost pokusům o šíření wyclifismu v Polsku, Uhrách, Rakousku a v okolí Splitu. Snaží se dále stanovit specifické rozdíly mezi Wyclifovým a husitským pojetím v určitých bodech nauky a všímá si i vztahu k oficiálnímu konciliárnímu hnutí. V zásadě zdůrazňuje iniciativní význam wyclifismu pro husitství (snad jen s výjimkou překladu bible do národního jazyka, kde směr iniciativy spatřuje právem opačný). Nadhozená otázka se tím ale podle skromného názoru recenzenta zcela nevyčerpává ani neřeší. Nejen proto, že význam Wyclifův pro formování husitské ideologie nikdo nepopírá a „výlučně“ domácí původ husitství nikdo nezastává, ale zejména proto, že vývoj husitského myšlení je třeba vidět v mnohem širším záběru vývoje evropského filozofického myšlení od antiky po 14. století, včetně proudů učeného i lidového kacířství, humanistických tendencí atd. To vše bylo, jak dokazují prameny, v předhusitské Praze a na pražské univerzitě dobře známo. Ve využití všech těchto zdrojů, jejich promyšlení a dalším rozvinutí spočívá specifika husitského přístupu, ústící do praktických postulátů. Takto by snad bylo možno hledat onu „střední cestu“. Všechny tyto otázky zároveň představují určitý dluh české filozofické medievalistiky, o jehož vyrovnání by měla usilovat.

Další dva příspěvky sborníku From Ockham to Wyclif se opět vrací do Wyclifovy vlasti. První z nich se zabývá řešením sporné otázky vztahu Philipa Repyngdona a Johna Eytona k lollardství,^{41/} druhý počátky lollardského ctění Wyclifa jako svatého.^{42/} Poslední dvě stati již poněkud chronologicky přesahují rámec konference i sborníku. První se zabývá pojetím tzv. *via antiqua* a *via moderna* na evropských univerzitách v průběhu 15. století a ve vztahu ke vzniku německé reformace,^{43/} dru-

^{38/} Richard H. Rouse — Mary A. Rouse, *The Franciscans and Books: Lollard Accusations and the Franciscan Response*, *ibidem*, s. 369—384.

^{39/} Margaret M. Harvey, *Lollards and the Great Schism: Some Contemporary Perceptions*, *ibidem*, s. 385—396.

^{40/} Katherine Walsh, *Wyclif's Legacy in the Central Europe in the Late Fourteenth and Early Fifteenth Century*, *ibidem*, s. 397—417.

^{41/} Simon Forde, *Theological Sources cited by two Canons of Repton: Philip Repyngdon and John Eyton*, *ibidem*, s. 419—428.

^{42/} Christina von Nolcken, *Another Kind of Saint: A Lollard Perception of John Wyclif*, *ibidem*, s. 429—443.

^{43/} Heiko A. Oberman, *Via antiqua and via moderna: Late Medieval Prolegomena to Early Reformation Thought*, *ibidem*, s. 445—463. [Zmínka o pražské univerzitě jako první německé (!) univerzitě, založené 1348, viz str. 446, svědčí bohužel o tom, jak vytrvalý život má tato fikce, dokonce v USA — H. Oberman je profesorem historie na Arizonské univerzitě.]

há vztahem oxfordské teologické fakulty rovněž k začátkům lutherské reformace.^{44/}

Anne Hudsonová je, jak jsme již uvedli, především známa jako editorka a přední znalkyně anglických wyclifovských spisů.^{45/} Podrobné a dlouholeté studium rukopisných pramenů k tomuto účelu a řešení otázek, které se při této práci v hojné míře vyskytovaly, dalo vzniknout řadě analytických a monografických studií, které A. Hudsonová publikovala v nejrůznějších vědeckých časopisech. Soubor nejdůležitějších z nich, vzniklých od r. 1971 do současnosti, vydala nyní autorka v tematicky zaměřeném sborníku, nazvaném *Lollards and their Books*. Jejich shromáždění v jednom svazku umožňuje celistvý pohled na složitou problematiku anglických spisů připisovaných v minulosti často mylně přímo Wyclifovi, ale vždy těsně souvisejících s jeho myšlenkovým odkazem, i wyclifovských latinských spisů následovníků oxfordského myslitele, které vznikly v anglickém lollardském okruhu a hnutí.

Z našeho hlediska je velmi zajímavé, že i některé tyto lollardské latinské spisy nezůstaly vzhledem k soustředěnému pronásledování rukopisně dochovány v Anglii, ale zachovaly se v českých či bohemikálních rukopisech. To se týká jak rejstříků k Wyclifovým spisům, jejichž původcem byl alespoň v některých případech Peter Payne, tak lollardského komentáře k Apokalypse, známého podle prvních slov pod názvem *Opus arduum*, který měl nemalý vliv v husitském prostředí. (Jeho autorem však nebyl, jak prokazuje Hudsonová, Richard Wyche, jak se kdysi domníval F. M. Bartoš.) Soubor citátů z Wyclifových spisů, uspořádaný na způsob ve středověku běžných florilegií a známý pod názvem *Floretum* resp. *Rosarium theologiae*, je sice dochován i v anglických rukopisech, ale rovněž v českých.

Tyto latinské texty podávají přitom závažné svědectví o šíření wyclifských myšlenek jak v Anglii, tak v husitských Čechách, ale i později v prostředí německé reformace (*Opus arduum* vyšlo v r. 1528 ve Wittenberku s Lutherovou předmluvou). A. Hudsonová se těmito otázkami zabývá podrobně v prvních čtyřech příspěvcích své knihy a přináší na základě pečlivého zkoumání mnoho cenných a nových poznatků.^{46/}

Další studie jsou věnovány otázce anglického překladu bible. Je známo, jak se ještě Wyclif ve prospěch tohoto počínu dovolával příkladem českého překladu bible, který byl majetkem dcery Karla IV. Anny, od r. 1381 manželky anglického krále Richarda II. A. Hudsonová se podrobně zabývá sporem, který kolem otázky překladů vznikl v Oxfordu na samém počátku 15. století, a zároveň věnuje pozornost (ale nejen z tohoto hlediska) i osobě Johna Purveye, někdejšího Wyclifova kaplana a dlouholetého spolupracovníka, který se na překladu podílel.^{47/}

Závěrečné specializované stati jsou věnovány tzv. lollardské mši, pronásledování lollardů v Anglii, jazyku lollardských spisů, otázce jejich dochování a jejich tiskům v reformačním období. Knihu uzavírají stručné, ale velmi cenné doplňky a opravy

^{44/} Guy Fitch Lytle, *John Wyclif, Martin Luther and Edward Powell: Heresy and the Oxford Theology Faculty at the Beginning of the Reformation*, *ibidem*, s. 465—479.

^{45/} *Selection from English Wycliffite Writings*, ed. by A. Hudson, Cambridge 1978; *English Wycliffite Sermons*, vol. I., ed. by A. Hudson, Oxford 1983.

^{46/} Jsou to: *Contribution to a History of Wycliffite Writings*, s. 1—12; *A Lollard Compilation and the Dissemination of Wycliffite Thought*, s. 13—29; *A Lollard Compilation in England and Bohemia*, s. 31—42; *A Neglected Wycliffite Text*, s. 43—65.

^{47/} *The Debate on Bible Translation, Oxford 1401*, s. 67—84; *John Purvey: A Reconsideration of the Evidence for his Life and Writings*, s. 85—110.

k bibliografii anglických wyclifovských spisů, obsažené v díle: J. Burke Severs, A Manual of the Writings in Middle English (Hamden, Conn. 1970).^{48/}

Kniha A. Hudsonové je opatřena podrobným rejstříkem a seznamem použitých rukopisů. Autorka užila ve své práci i 46 rukopisů ze čtyř československých sbírek. I tato skutečnost výmluvně svědčí o silném vlivu lollardství v českém husitském prostředí. Vzájemné vztahy nezůstaly jen u vnějších projevů sympatií, jako tomu bylo v souvislosti s dopisy sira Johna Oldcastla české šlechtě a králi Václavu IV. či Richarda Wycheho Janu Husovi, nebo v dopisu oxfordské univerzity pražské univerzity o bezúhonnosti a pravověrnosti Wyclifově, který přečetl na Knínově kvodlibetu v roce 1409 M. Jeroným Pražský. Měly daleko hlubší intelektuální zázemí, o němž právě autorka knihy přináší mnoho pozoruhodných a dosud na vždy v celku posuzovaných poznatků. Rozhodně by tato práce měla inspirovat i české bádání k širšímu pohledu na vliv lollardství v českých zemích, jehož nejnámějším projevem se stala skutečnost, že anglický lollard Peter Payne, který po pronásledování v Anglii našel v Čechách druhý domov, se stal předním mluvčím a diplomatem husitské revoluce.

Vilém Herold

KOMENSKÝ A HERBORN

Komenskému bylo právě 22 let, když se 30. března 1611 zapsal jako „Joannes Amos Nivnicensis“ do matriky vysoké školy reformovaných v hessenském Herbornu. Studoval zde dva roky, na jaře 1613 Herborn opustil a po krátkém cestování dokončil svá studia na univerzitě v Heidelbergu, zvaném tehdy „falckou Paříží“. Od té doby je pro nás Herborn úzce spjat s Komenským a také herbornští pokládají našeho myslitele za nejvýznačnějšího žáka své nassavské „Johanney“. V NSR vyšly v minulých letech dvě publikace mající blízky vztah k tomuto tématu.

Hessische Heimat. Zeitschrift f. Kunst, Kultur, Denkmalpflege. Sonderheft: Herborn. 36. Jhg., Hft. 3, 1986, 123 s.

Zvláštní sešit hessenského vlastivědného periodika, jenž je plně věnován Herbornu, otevírá originálně pojaté pojednání Rudigera Störkela: *Herborn — dějiny města v budovách*, ilustrované 32 kvalitními fotografiemi. Lze si z něho učinit představu o starobylém rázu tohoto města, v jehož architektuře převládá pro Německo tak příznačný „Fachwerk“. Mnohé z těchto historicky cenných budov bylo nutno po druhé světové válce obnovit či znovu postavit. I „Hohe Schule“ je renovovaná a její prostory slouží *Herbornskému muzeu*, o němž zde v souvislosti s jeho stým výročím referuje Siegfried Holler. Stará Johannea má tady řadu exponátů — obrazovou galerii herbornských profesorů, rekonstruovanou studentskou jizbu, aka-

^{48/} A Lollard Mass, s. 111—123; *The Examination of Lollards*, s. 125—140; *Lollardy: The English Heresy?*, s. 141—163; *A Lollard Sect Vocabulary?*, s. 165—180; *Some Aspects of Lollard Book Production*, s. 185—191; *A Lollard Quaternion* (o rukopisu Cosin Library Durhamské univerzity sign V. III. 6), 193—200; *The Expurgation of a Lollard Sermon Cycle*, s. 201—215; *Observations on a Northerer's Vocabulary*, s. 217 až 266; „No Neue Thyng“: *The printing of Medieval Texts in the Early Reformation Period*, s. 227—248; *Appendix: Additions and Modifications to a Bibliography of English Wycliffite Writings*, s. 249—252.

demickou tiskárnu a lékárnou, pocházející z 18. st. Fotodokumentaci věnovanou Komenskému komentuje zápis českého návštěvníka: „málo, ale velmi dobré“ (118).

Pro nás nejzajímavější je tu článek historika univerzitních dějin *Gerharda Menka* „Doba rozkvetu vysoké školy v Herbornu“^{1/} v němž se podává přehled jejího vývoje od založení hrabětem Johannem VI. von Nassau — Billenberg v roce 1584 až do doby po třicetileté válce. Věhlas nassavské vysoké školy jakožto významného duchovního centra kalvinismu se již brzy po jejím zrodu rozšířil v kruzích evropského vědění hlavně zásluhou dvou jejích profesorů: Gaspara Oleviana, vynikajícího představitele reformované teologie, a Johanna Piscatora, předního exegeta a překladatele bible. Druhým vědním oborem, kterým Johannea proslula, byla státověda, kterou tu reprezentoval hlavně Johannes Althusius, jehož známá „*Politica methodice digesta*“ vyšla poprvé právě v Herbornu [1603]. K výrazným postavám této školy patřil i Matthias Martinus, jenž zde 1599—1607 učil filozofii a teologii, ale Komenského ovlivnil jen literárně — v době jeho studií byl již rektorem latinské školy v Brémách. Komenského nejmilejším herbornským učitelem byl Johannes Heinrich Alsted, jenž tu byl v letech 1609—1629 profesorem filozofie (1625 teologie). Jeho „*Encyclopaedia septem tomis distincta*“ vyšla rovněž poprvé v Herbornu [1630].

Menk ukazuje, že vliv filozofie Petra Rama, která v Herbornu převládala a která kladla důraz na praxi a celkovost, měla své důsledky i v pedagogice. Herbornský způsob vyučování ponechával žákům zejména mnoho volného prostoru. Pomocí četných praktických cvičení a pravidelných disputací byli studenti vychováváni k jednání s vlastní odpovědností (96). Johannea se vyznačovala i mezinárodní pestrostí svých posluchačů. Patřili k nim Skotové, Dánové, Norové, Maďaři a ve velkém počtu Švýcaři, Češi a Moravané.

Vnitřní struktura herbornské vysoké školy měla svůj vzor ve štrasburském Gymnasium Illustre. Privilegia a statut univerzity však Johannea nikdy neobdržela. Nemohla proto také udělovat akademické grady, nýbrž vydávala jen vysvědčení (testimonium) a doporučující dopisy profesorů. Po restitucním ediktu došlo v roce 1629 k exodu vedoucích herbornských učitelů v čele s Alstedem do transylvánské Alba Julia. Druhým hlavním místem exilu bylo Nizozemsko, kde posléze nebylo jediné vysoké školy, na níž by nenašel stolici bývalý herbornský profesor nebo student (99).

Z další stati *Hanse Haeringa*: „*Adolf Diesterweg — student na vysoké škole v Herbornu a německý pedagog*“ vysvítá, že Johanneu navštěvoval po dva semestry v roce 1808 ještě jeden pedagogický myslitel světového jména. Také Diesterweg pak ve svých studijních pokračoval v Heidelbergu a dále ještě v Tubinkách. Herbornskou vysokou školou ovládal tehdy starý duch, který později tohoto „praeceptora Germaniae“ spoluinspiroval k ostrému pamfletu „*O úpadku německých univerzit*“, na nichž se pěstuje světu vzdálené učenectví místo samostatného myšlení, kde profesori přednášejí a diktují, studenti jen mlčí a zapisují, o jejich individualitu se nedbá atd. (105). V dopise Langenbergovi Diesterweg napsal: „Jaká byla má ignorance, když jsem opustil univerzitu, nemáte ani ponětí“.

Klaus SCHALLER (Hrsg.): *COMENIUS. Erkennen — Glauben — Handeln. Internationales Comenius — Colloquium. Herborn 1984*. Verlag Hans Richarz. Sankt Augustin 1985, 269 s.

V první, historické části herbornského mezinárodního kolokvia podal *Gerhard Michel* z Düsseldorfu přehled dosavadních výsledků bádání o Komen-

^{1/} Šířeji o tomto tématu pojednává G. Menk v „*Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584—1660)*“. Wiesbaden 1981.

ského studii v Herbornu a jejich pozdějších důsledcích pro jeho celkové dílo. Mezi významné školy v Herbornu patřily: ramismus, lullismus, novoplatonismus, aristotelismus, novostoiicismus, kalvinismus [16]. Podle G. Menka byla filozofie P. Rama v Herbornu ze všech nejvíce určující. Ramistická orientace se tu projevovала v důrazu na praxi, didaktizaci, encyklopedičnost, v silném sklonu ke gramatickým, lexikálním a etymologickým pracím. Walter Michel (1969) poukázal na původ Komenského novoplatonismu z Alstedova lullistického novoplatonismu, což bylo do té doby komeniologií přehlíženo.

Nepřednesený referát Franze Hoffmanna z Halle měl název „Encyklopedický impuls J. H. Alsteda a jeho změněná podoba u J. A. Komenského“. Alsted chápal metodu a systém vlastního myšlení jako duchovní harmonii mezi filozofií Aristotelovou, Lullovou a Ramovou [24]. Vycházel z axiómu harmonie zjevení a rozumového poznání, kterou chápal tak, že vědění dostupné pro každého člověka má svůj korektiv ve výpovědích bible. Komenský to precizoval ve smyslu mystickopanteistického učení akceptací trichotomie principů vlastních veškerému poznání: „Smyslů“, „rozumu“ a „božího zjevení“ [27]. Hermann Röhrs z Heidelbergu se zabýval dobou Komenského *jednoročního studia na heidelberské univerzitě* (1613). Za nejdůležitější výsledek Komenského heidelberských studií považuje Röhrs irenické podněty, jež se mu dostaly od teologa Davida Pareuse, z nichž vytěžil názor, že „míru bude dosaženo teprve tehdy, když víra a vědění se v pansofii vnitřně proniknou“ [36].

V druhé, teologické části, v níž k nejvýznamnějším příspěvkům patřila vystoupení Amedea Molnára „Ke Komenského chápání teologie“ a Henninga Schröera z Bonnu „Boží království u Komenského“, byl opakovaně připomínán Komenského důraz na praktickou stránku teologie a ještě častěji pak jeho věta: „Vše, co jsem psal pro mládež, psal jsem ne jako pedagog, nýbrž jako teolog.“^{2/} Schröer se jistě právem pozastavuje nad tím, že v 12 dílech současných monumentálních „Gestalten der Kirchengeschichte“ není Comenius vůbec zmíněn. Také z neteologického hlediska je možno připojit, že bez náležitého přihlédnutí k bohoslovecké dimenzi by bylo možno podat jen zkreslený obraz Komenského. Nicméně z příspěvku Bruna Bellera-*teho* z Říma, v němž se dosti nadměrně zdůrazňuje „dominance náboženské dimenze v Komenského myšlení“ [102], lze tušit i nebezpečí druhého extrému, kdy se opět může přehlédnout, že přes Komenského zmíněnou sebereflexi přece jen to nebyla teologická či náboženská komponenta jeho myšlení, jež by hrála dominantní roli v jeho převratném vlivu na pedagogiku a výchovu mládeže.

Do teologického tematického bloku byly zařazeny i příspěvky dvou našich účastníků, které nebyly bohosloveckého rázu. Byla to historická studie Marty Bečkové „Ke kalvinizaci Jednoty bratrské s ohledem na J. A. Komenského“, všímající si v této souvislosti zvláště exulantů v Polsku a Prusku. Dále to byl neméně zajímavý příspěvek Martina Steinera, jež některými historickými a filologickými poznámkami doprovodil svou zprávu o nově objeveném Komenského spisku „De controversia ... iudicium“.^{3/}

Třetí část kolokvia, zaměřená k filozofickým aspektům Komenského herbornských studií, byla soustředěna především na spor našeho myslitele s karteziánstvím. K nejpozoruhodnějším příspěvkům tu patřil referát Käte Mejer-Draueové z Bochumi na téma „Slepé místo *ego cogito*“. V metaforickém smyslu je zde použito názvu, kterým francouzský fyzik a matematik Mariotte označil svůj objev z roku

^{2/} „Ego quae pro iuventute scripsi, non ut paedagogus scripsi, sed ut theologus.“ ODO, IV, sl. 27.

^{3/} Traktát „De controversia circa ritum acceptionis in Sacra coena Panis et Calicis prioris et posterioris ortisque inde contentioneibus“ spolu s krátkým úvodem V. Petráčkové a M. Steinera je uveřejněn in: *Studia Comeniana et historica* 13/25, 1983.

1666, že totiž vstupnímu místu zrakových nervů v oku chybějí světločivné prvky. Místo, které vidění umožňuje, je samo slepé, tj. nevidění umožňuje vidění. Každé vidění je současně nevidění, které jako takové nelze na vidění zásadně převést. Také vědomí má své *punctum caecum*, které se autorka snaží odhalit v Descartově novém založení lidského vědění na sebejistotě myslícího já. *Lumen naturale* je posíleno a zároveň emancipováno od *lumen supranaturale*. Důvod pravdy, jež se až dosud opíral o víru ve zjevení, přechází do exkluzivní samoty *res cogitans*. Avšak v té míře, v jaké toto poznání, jež samo sebe osvětluje výlučně svým vlastním světlem, si činí nárok na prosvícení totální, vyjevuje se iluzornost úplné a neomezené transparency. Descartova dedukce sebezakládajícího vědění, které zdůvodnění pravdivosti hledá v sobě samém, znamená současně izolaci tohoto pravdyschopného vědění od stínovitosti a labyrintní zapletenosti konkrétní lidské situace. Za těchto okolností, vidění, jež chce být jasným a zřetelným, musí ignorovat své slepé místo.

Oproti Descartovi, jež dospěl k radikální sekularizaci pojmu pravdy a k egologickému vědomí, které, kladouc přehnané nároky na absolutní poznatkovou evidenci, neformuluje žádná pravidla pro konkrétní lidské jednání; považuje autorka Komenského pansofii za poslední velký pokus v dějinách našeho evropského myšlení restaurovat všeobsáhlou souvislost praktické a teoretické pravdy, vědění a jednání setrvávající ve víře. Pravdivost je u něho zaručena účastí na božském světle, do níž člověk vchází jako *ens creatum* a *imago Dei*. Této účasti nemůže dosáhnout vlastními silami. Na rozdíl od Descarta, jež konstituoval pojem subjektu v novověkém slova smyslu, je Komenský moderní koncepci subjektivitu vzdálen. Pro tuto formu lidského pádu, pro tuto ješitnost, s níž člověk přeceňuje možnosti své autonomy, musel Komenský najít nové slovo: „samosvojnost“.

V závěru Meyer-Draueová uvádí, že Komenský neznal problém bezohledné vědecké racionality v jejím dnes známém měřítku. Můžeme se od Komenského učít, na co jsme zapomněli, i když jeho řešení problémů nemůže již být naším řešením. Descartes nastoupil svým objevem *fundamentum inconcussum* v sebejistotě *ego cogito* cestu, z níž se již nemůžeme vrátit. Avšak historická zpětná úvaha o možných příčinách moderní krize racionality nám pomáhá uvědomit si naléhavost otázky o lidském, protože lidsky možném vědění a o pravdě, která může být závazná pro humánní jednání ve světě, jemuž stále více hrozí, že se stane neobyvatelným.

V souvislosti s Descartovým pojetím člověka jako dobytce, pána a vlastníka přírody dovádí k aktuální ekologické úvaze svůj referát i Pavel Floss z Uherského Brodu. *Spor s karteziánstvím v Komenského přírodovědných spisech* ukazuje především na podkladě jeho „Iudicium de Petri Serarii responsione“. Karteziánismus postihl hlavně rozvoj věd týkajících se živé přírody a člověka. Komenského kritika karteziánského mechanicismu a kvantitativního redukcionismu byla zaměřena právě tímto směrem. Proti karteziánské filozofii kladl Komenský parcelsovskou „chemickou filozofii“. Floss spravedlivě a zasvěceně poukazuje také na to, kde Komenský Descartovi neporozuměl, tak jako na to, kde z něho do svého myšlení něco integroval (např. v Pansofii „Porady“).

Ulrich Kunna z Bochumi se zabýval *Komenského stanoviskem vůči karteziánismu v jeho pozdních spisech*, zvláště v „Unum necessarium“ a „Clamores Eliae“. Podle Komenského karteziánismus smísl člověka se smyslovými věcmi, když Bůh, božská prozřetelnost a zjevení byli vyloučeni. Odtud pak již Comenius směřoval k expli-
citnímu obvinění karteziánismu z ateismu a jeho neslučitelnosti s křesťanstvím. Doporučoval proti němu pansofickou metodu opírající se o triádu smyslu, rozumu a zjevení. Druhá hlavní Komenského výtky se týkala karteziánského odtrhování vědění od jednání. Proti čisté disputaci staví Komenský triádu *theoria, praxis, chresis*. V „Triertium catholicum“ Komenský uvádí, že sylogismus se nemá vztahovat jen

na disputaci, nýbrž že mají být prováděny nejen teoretické, ale i *praktické sylogismy*, jejichž použití se týká všeho ve veškerém našem jednání. Proti Descartovu pouze teoretickému postoji ke skutečnosti zdůrazňuje Komenský praktickou relevanci své teorie.

Přes tyto a další podstatné rozpory nechce Kunna nazývat Komenského pansofii „anti — karteziánskou“, protože není rozvinuta výlučně jako konkurenční model k Descartovi. Navrhuje nazývat ji spíše „ne — karteziánský“ nástin, který nejdříve poskytuje jen možnost jejího antikarteziánského uplatnění.

Uprostřed 17. století byl kartezianismus v Herbornu sledán jako každá novinka nebezpečným. Pod názvem „*Omnis novis periculosa*“ sledoval *Gerhard Menk* z Marburku ostré spory, jež na herbornské vysoké škole vedl autor tohoto výroku *J. Heinius* a jeho kolega *C. Lentulus* s představiteli ranného karteziánství *J. Claubergem* a *Ch. Wittichem*, kteří tu působili v letech 1649—1651. Z těchto polemik je dobře patrné, proč a v čem byl kartezianismus od samého počátku pokládán za neslučitelný s reformovanou dogmatikou.

Zmíněná již triadická tematika byla bohatě rozvinuta v referátu *Erwina Schadela* z Bamberku, a to v souvislosti s *Komenského kritikou socialismu*, hlavně jeho antitrinitarismu. Descartes, který sice připomínal Augustinovo „být“, „poznávat“, „milovat“ jako „obraz Trojice“, ve svém vlastním řešení filozofickém (redukce na „moy, qui pense“) i teologickém (omezení na „Ein-Gott-Glauben“) na potrojnost pozapomněl. Právě v tom spatřuje autor Descartovo výrazné ovlávnění socialismem. Schadel svůj příspěvek tematizoval velmi široce jako kritické ocenění pansofické triadiky z hlediska geneze novodobého rozumění sobě a vědě. V duchovním vývoji za posledních 350 let došlo nejen k „*Seinsvergessenheit*“, ale i k „*Trinitätsvergessenheit*“. Připomíná, že proti „slaměnému fundamentu“ Descartovy filozofie Comenius uváděl: „Nisi... essemus, cogitare non possemus“ (CC, I, sl. 312).

Vcelku lze říci, že v konfrontaci Komenského s Descartem se komeniologům podařilo dospět k určitému myšlenkově ucelenému, logicky koherentnímu schématu, sympatickému svým humanistickým étosem, vášnivým zaujetím pro nápravu krize schizoidního vědomí moderního evropského lidstva, která na nás doléhá v nejrozmanitějších svých důsledcích od nekomunikovatelnosti až po katastrofální ekologické ohrožení. Na druhé straně nutno položit otázku, zda se na Descartova bedra nenakládá nadměrné břemeno odpovědnosti, zda ze vzájemného srovnání obou myslitelů nevychází Descartes příliš špatně jako jakýsi *deus malignus*, jenž stvořil všechno zlo moderního světa a jehož pozitivní zakladatelské zásluhy o novověké myšlení jsou takto vlastně jen iluzorní. Neprojevuje se v tomto jednostranném pohledu jisté konfesionální „slepé místo“ protestantské navraživosti vůči Descartovi? Na herbornském kolokviu měla konfrontace obou myslitelů nejvyhraněnější podobu právě v teologickém příspěvku rektora basilejské univerzity *Jana Milíče Lochmanna* „*Teologie v univerzálním horizontu*“, který se tu připojil k Vorländerem nadhozené otázce, zda „úsilí o spojení rozpolceného, o překonání a léčení karteziánské roztržky se nestalo právě v naší době tématem teologie?“ (98). Domnívám se, že existuje ještě jiná možná interpretace, která by Descarta nevykazovala za obvod humanisticky orientovaného myšlení. Tím, že Descartes postavil proti sobě tak dualisticky příkře *res cogitans non extensa* a *res extensa non cogitans* jako dvě heterogenní sféry, objasnil takto *implicite* zásadní neredukovatelnost světa myslícího člověka na svět pouhých rozprostraněných věcí a připravil tím bezděčně půdu pro budoucí humanistickou kritiku reifikace, alienace a depersonalizace člověka. Přehodnocení Descarta *sine ira et studio confessionis* by jej v komparaci s Komenským postavilo do příznivějšího světla a oba myslitele by mohlo situovat v linii evropského humanismu.

K předchozí tematice se vnitřně upíná námět *Komenského teorie jednání*, o němž

pojednal vydavatel sborníku *Klaus Schaller* z Bochumi, a to v prvním jeho řešení v „*Centrum securitatis*“, v učení o třístupňovém věděni, v „*Syllogismus orbis terrarum practicus*“ a v souvislosti s *Machina Reformatoria* v „*Clamores Eliae*“. *Dagmar Čapková*^{4/} v nepředneseném příspěvku „*Základy teorie lidské aktivity u Komenského*“ uvádí, že náš myslitel „stranou novověké, od Descarta vycházející filozofie otevírá důležitou linii myšlenkového vývoje, která navazuje na organistické pojetí vesmíru, skutečnost chápe dynamicky a vztah mezi člověkem a světem pojímá dialekticky“ (214). Také teoretická stránka lidské činnosti u něho „stojí navzájem v dialektické jednotě“ (215). Dále i „triadismus, jímž se Komenský podstatně odlišuje od kartezianismu... mluví ve prospěch Komenského dialektického způsobu myšlení“ (217). Možností recenze přesahuje, abychom se tu podrobněji zabývali otevřenou otázkou, zda pojem „dialektika“ ve významu, v němž se konstituoval ve filozofii 19. století, lze používat pro myšlení 17. století. Touto poznámkou diskusní povahy nechci nikterak snižovat celkový přínos vystoupení D. Čapkové. Ostatně v diskusi bylo poukázáno, že i pojem „*Behandlungstheorie*“ použitý Schallerem a jinými, je příliš moderní a že „dnes by se mělo rozlišovat jednání od chování (*Verhalten*), chování by bylo iterativní, zatímco v jednání by hrál rozhodující roli emendační základ“ (244). Byl posouzen i celkový problém aktualizace Komenského: „Komenského se nesmíme dovolávat jako ‚otce‘ každého libovolného módního proudu“ (*ibid.*).

Herbornské kolokviu přesáhlo svou úrovní význam úzce pojetého komeniologického bádání. Referáty našich účastníků se zde setkaly s živou a příznivou odezvou a naše komeniologie v nich byla důstojně reprezentována.

Věra Soudilová

OSLAVA 350. VÝROČÍ ZALOŽENÍ TRNAVSKÉ UNIVERZITY

V r. 1635 dospěly snahy po založení vysokého učení v Uhrách svého naplnění. V západoslovenském městě Trnavě byla ostřihomským arcibiskupem kardinálem Pázmánym zřízena při koleji Tovaryšstva Ježíšova univerzita. Staré fundace v Pětikostelí, Budíně či Bratislavě skončily neúspěchem, vnučec se rozplynulo i pozdější úsilí o ozdobení uherského království školou, kterou se honosila již celá řada evropských zemí. Zdaru pak dosáhl až agilní Petr Pázmány, jenž své rekatalizační působení naváhal spojit se ctižádostí jezuitského řádu. K dovršení Pázmányho práce přispěla nejen jeho vlastní činnost, ale také skutečnost, že ve Vídni panoval Ferdinand II., který až fanaticky prosazoval vše, co mohlo přispět k obrodě katolického náboženství a v neposlední řadě i rozmach moci Tovaryšstva Ježíšova. Vždyť v prvním století existence jezuitského řádu byla založena většina jeho sídel a také většina jezuitských univerzit v Evropě.

V areně zakládací listiny trnavské univerzity píše kardinál Pázmány mj.: „Často jsme uvažovali o tom, jakým způsobem bychom se mohli postarat o důstojnost katolického náboženství v Uhrách, i o důstojnost šlechtěného uherského národa a mezi jinými pomocnými prostředky se vždy vyskytoval zejména ten, aby byla založena univerzita pro vyšší studia, kde by též zjemněla mysl výbojného národa, i by se

^{4/} Českému čtenáři jsou dostupná i jiná autorčina zpracování této otázky, především z monografie, kterou na stránkách tohoto časopisu velmi pozitivně recenzovala J. Pešková (AUC-HUCP 25/2, 1985).

vzdělali lidé pro správu církve i pro služby veřejné.^{1/} Z tohoto citátu jsou, domnívám se, jasně patrné hlavní zakladatelovy úmysly. Pozoruhodné je, že se mu podařilo zabezpečit novou univerzitu hmotnými prostředky a že se tak stalo právě v neklidných dobách třicetileté války. Výběr místa pro nové vysoké učení nebyl zcela snadný, ani jednoznačný. Volba Trnavy pak byla opodstatněna faktem, že zde prosperovala jezuitská kolej a město bylo již v regionu, kde zatím nehrozilo akutní nebezpečí turecké expanze. Je přitom třeba mít na zřeteli, že většina tzv. Dolní země byla Turky obsazena. Pázmány ovšem už v textu zakládací listiny uvádí: „...kdyby během času, až Bůh osvobodí Uhry od tureckého jařma, bylo pro univerzitu nalezeno přiměřenější město, dává se Tovaryšstvu svolení, aby fundaci spolu s univerzitou přeneslo na jiné místo tak, že nesmí překročit hranice biskupství ostráhomského...“^{2/}

K přemístění univerzity později skutečně došlo. Stalo se tak až po zrušení jezuitského řádu v r. 1777, kdy bylo vysoké učení přeneseno do Budína. Toto rozhodnutí bylo jistě pochopitelné ze stanoviska vídeňské vlády, neboť univerzita náležela nepochybně více do centra království než do provinčního města. Ve století devatenáctém tato skutečnost zavdala podnět k nacionálně motivované nevraživosti, protože si Maďaři toto nejstarší vysoké učení na území Uher zcela přisvojili. To bylo také příčinou, že většina starší literatury zabývající se dějinami a významem školy byla maďarská. Výjimku tvoří až práce vzniklé na počest třistaletého jubilea univerzity. V první řadě jsou to dva sborníky, vydané hned v r. 1935, a r. 1938 vytištěná monografie Branislava Varsíka, zasvěcená národnostním otázkám.^{3/}

Intenzita zájmu slovenských historiků o osudy důležité školy vzrostla až v šedesátých letech 20. století. Podstatným přínosem jsou dva sborníky vzešlé ze vzpomínkových akcí konaných v Trnavě u příležitosti výročí třistapadesáti let od založení univerzity. Chronologicky první z nich, vnějším vybavením zcela skromný, pod názvem *Trnavská univerzita*, obsahuje referáty z místního vlastivědného semináře, jenž se uskutečnil v květnu r. 1985. Druhý — *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*, pochází z konference z listopadu téhož roku.^{4/} Viliam Čičaj, který připravil posledně zmíněnou knihu k tisku, vyslovil v předmluvě obavu, aby nevznikl dojem, že jde o publikaci příležitostného, „jubilejního“ charakteru. Organizátoři vědeckého symposia i všichni autoři si podle jeho slov položili cíle vyšší: oprostít se od oslavného tónu a přistupovat k tematice s maximálním vědeckým zaujetím. Myslím, že se jim tento záměr ve většině případů plně podařil. Stejně konstatování platí i pro autory referátů přednesených na vlastivědném semináři. Mnozí z těch, kteří vystoupili na květnovém zasedání, přednesli později rozšířené znění svých příspěvků na listopadové konferenci. Pokládám proto za vhodné začít recenzi dvou výročních sborníků druhým z nich, ačkoliv vyšel později. Zpoždění ostatně není na naše poměry příliš velké, uvážíme-li, že kniha se dostala čtenářům do rukou na sklonku roku 1987, tedy dvě léta po konání akce.

^{1/} Cituji na podkladě slovenského překladu vydaného v článku Š. Zlatoše, Z dejín trnavskej univerzity, in: Pamiatke trnavskej univerzity 1635—1777, Trnava (Spolok sv. Vojtecha) 1935, s. 7—98, s. 29.

^{2/} Tamtéž, s. 30.

^{3/} Jednak je to sborník Pamiatke trnavskej univerzity (viz pozn. č. 1), dále Trnavský sborník. K třistaletému výročí založení univerzity v Trnavě, Bratislava 1935. B. Varsík, Národnostný problém trnavskej univerzity. Le Problème des Nationalités a l'Université de Trnava, Bratislava 1938.

^{4/} Trnavská univerzita. XIV. vlastivědný seminár 23. mája 1985 ku 350. výročí založenia, zostavil Jozef Šimončíč, Trnava 1986, 120 s. (rotaprint) — dále zkracuji TU; Trnavská univerzita v slovenských dejinách, zostavil Viliam Čičaj, Veda — Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1987, 309 s., zkracuji TUVSD.

Úvodní přehlednou studii připravil Ján Tibenský půdu pro další autory.⁵ Seznámil s přínosy starší literatury k dějinám univerzity a zároveň odkryl problémy v oceňování jejího významu. Věnoval se i vývoji školy za trnavské éry a hlavně jejímu vlivu na kulturní život slovenského národa. Především, že většinu posluchačů i profesorského sboru tvořili Slováci, a vyzdvihl skutečnost, že vysoké učení přispělo podstatnou měrou i ke vzniku tzv. kulturní západoslovenštiny.

Anton Vantuch sleduje důkladně, na základě pramenů, problematiku spojenou se samotným založením univerzity.^{6/} Klade důraz na ekonomické předpoklady fundace (starší pokusy o založení vysoké školy v Uhrách ztroskotaly totiž většinou na nedostatečném finančním zajištění). Hospodářským potížím se ovšem zcela nevyhnula ani univerzita trnavská, zejména v prvních dobách svého trvání. Autor pak vyvrací domněnky některých starších historiků, kteří poukazovali na to, že trnavské vysoké učení nebylo zprvu plnohodnotnou univerzitou, neboť zde chyběly fakulty právnická a lékařská. Univerzitou v plném slova smyslu se však stává škola na základě tradičních akademických privilegií a svobod, počet fakult přitom vůbec nerozhoduje. Vantuch své vysvětlení mohl ovšem více podpořit závěry zahraničních badatelů, kteří již na poli srovnávacích univerzitních studií vykonali značný kus práce. Mám tu na mysli především obsáhlé kompendium Karla Hengsta o jezuitských univerzitách v hornoněmecké a rýnské provincii Tovaryšstva Ježíšova, vydané v r. 1981.^{7/}

Izidor Kotulič se ve svém jazykovědném příspěvku zabývá konkrétním vlivem trnavské univerzity na genezi kulturní západoslovenštiny. Vychází mj. z rozboru produkce trnavské tiskárny, jejíž dlouholeté působení přispělo podstatně k ustálení západoslovenské varianty jazyka.^{8/}

Známý slovenský historik starší generace Branislav Varsík navázal na své mnohaleté zkušenosti ve výzkumu národnostní otázky na trnavském vysokém učení.^{9/} On sám stál, jak už jsem připomněla, u samého zrazení novodobého zájmu odborníků o osudy této školy. Opřen o výsledky rozboru dochované matriky filozofické fakulty, exaktně dokládá, že naprostou většinu promováných bakalářů a mistrů tvořili Slováci (Slavus), na druhém místě to pak byli Maďaři. Varsík uzavírá, že Pázmány založil univerzitu pro všechny katolíky z Uher, ale protože měla své sídlo uprostřed slovenského etnika, je naprosto přirozené, že mezi posluchači i profesory převažovali místní rodáci. Autorova zjištění plně korespondují se závěry řady badatelů zabývajících se dějinami raněnovověkých vzdělávacích institucí: se vzrůstem počtu vysokých učení zakládaných v jednotlivých zemích v 16. a 17. století postupně mizí kdysi kosmopolitní charakter škol, které se transformují ve výrazně zemská učiliště. K tomuto vcelku spontánnímu vývoji přispěla později i různá zeměpanská omezení stu-

^{5/} J. Tibenský, Trnavská univerzita v slovenských dejinách, TUVSD s. 13—43. Všechny přednesené referáty jsou pro tisk opatřeny podrobným poznámkovým aparátem.

^{6/} A. Vantuch, Založenie trnavskej univerzity, TUVSD, s. 44—68; ve stručnější formě spolu s přehledem základních dat o dalším vývoji školy též Trnavská univerzita — dejiny a organizácia, TU, s. 6—13.

^{7/} K. Hengst, Jesuiten und Jesuitenuniversitäten. Zur Geschichte der Universitäten in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzung, Paderborn-München-Wien-Zürich 1981. Vantuch se hlavně opírá o rozbor písemných pramenů a starší literaturu, moderní literaturu (především zahraniční) opomíjí a rezignuje tak možnost komparace. Důvodem je jistě i omezený rozsah příspěvku.

^{8/} I. Kotulič, Význam trnavskej univerzity pre rozvoj kultúrnej slovenčiny, TUVSD, s. 69—95.

^{9/} B. Varsík, Národnostný problém trnavskej univerzity, TUVSD, s. 96—107; stručně pod stejným názvem i TU, s. 38—45.

dia v cizině.^{10/} Studenti vyhledávali většinou univerzitu v blízkosti svého bydliště, pokud (a to je případ i značného počtu slovenských mladíků) jim v tom nebránili konfesijní přehradu.

Teodor Münz a Marianna Oravcová se ve společné studii soustředili na výklad úrodně filozofického myšlení na trnavské univerzitě.^{11/} Informativně pojednali o jezuitském pojetí výuky na filozofických fakultách a pak se zabývali zejména přínosy zdejších profesorů k vývoji gnoseologie. Upozornili na význam díla J. B. Horvátha, který polemizoval s Kantovou Kritikou čistého rozumu.

Další dva autoři — *Karol Rebro a Mária Bokesová-Uherová* — zpracovali dějiny fakult, které byly k původní univerzitě připojeny až později: právnické a lékařské.^{12/} Oba se již dříve intenzivně zabývali touto tematikou, a tak mohli výsledky svého výzkumu na tomto místě kvalifikovaně shrnout. Právnická fakulta byla založena roku 1667. Jak Rebro uvádí, stala se první institucí svého druhu připravující odborně vzdělané právníky v Uhrách. Všechny starší pokusy o zřízení juristických studií skončily neúspěšně. Tak tomu bylo i v případě Academie Istropolitany, kde řada historiků předpokládala údajnou existenci právnické fakulty. Ovšem jak autor kriticky poukazuje: „V mnohých takýchto tvrzeniach prevláda nacionálne nadšenie a prestíž nad realitou.“^{13/} Rebro pak velmi přehledně seznamuje čtenáře se zaměřením a obsahem výuky práv na tehdejší trnavské univerzitě a vyzdvihuje její význam pro formování domácího práva uherského.

Mária Bokesová-Uherová zvolila za předmět svého zájmu fakultu lékařskou. Pro tento sborník jí však nezbylo příliš prostoru, neboť medicína byla zřízena až po tereziánských reformách v r. 1770 a po sedmi letech již přenesena do Budína. Autorka proto sleduje úpravy studií na vídeňské univerzitě a jejich vliv na vznik trnavské medicíny, jakož i osobní přínos Gerharda van Swieteny, zabývá se organizací výuky na podkladě studijních řádů a přináší výčet nejvýznamnějších profesorů se stručnými biografickými údaji. Skutečnost, že práva a medicína byly v Trnavě připojeny až s menším, resp. větším, časovým zpožděním, opravdu nijak neumenšuje úlohu zdejšího vysokého učení. Aktuální potřeba univerzitě vzdělaných právníků a později i lékařů se projevila až v souvislosti se státními nařízeními v rámci tereziánského reformního úsilí a do té doby i většina existujících středoevropských právnických a lékařských fakult prodělávala období značné stagnace.

Následující tři příspěvky jsou zaměřeny na fakultu filozofickou. *Marianna Oravcová*, tentokrát v samostatném článku, přibližuje recepci novověké přírodní filozofie v Trnavě a upomíná v této souvislosti na dílo jedné z nejznámějších trnavských osobností Martina Széntiványiho.^{14/} Autorka dochází k vcelku nepřekvapivému zjištění, že moderní přírodovědné názory začaly pronikat do trnavských novoscholastických učebnic až v závěrečném období trnavské univerzity.

^{10/} Např. N. Hammerstein informuje přehledně o situaci v německých oblastech Říše: *Zur Geschichte und Bedeutung der Universitäten im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation, Historische Zeitschrift* 241/2, 1985, s. 287—328, kde i další literatura. K objasnění situace na filozofické fakultě pražské univerzity přispívá významně studie M. Moškoře, *Skladba a uplatnění inteligence vychovávané pražskou filozofickou fakultou 1645—1730, AUC-HUCP* 27/2, 1987, s. 81—110.

^{11/} T. Münz — M. Oravcová, *Filozofické myšlenie na trnavskej univerzite, TUVSD*, s. 108—120.

^{12/} K. Rebro, *Právnická fakulta trnavskej univerzity, TUVSD*, s. 123—134, *TUVSD*, stručně pod stejným názvem *TU*, s. 23—29; M. Bokesová-Uherová, *Lekárska fakulta trnavskej univerzity, TUVSD*, s. 135—150.

^{13/} Rebro, *TUVSD*, s. 124.

^{14/} M. Oravcová, *Novoveká prírodná filozofia a jej odraz na filozofickom myslení na trnavskej univerzite, TUVSD*, s. 151—162.

K analogickým poznatkům dospěl také *Ondrej Pöss*, jenž sledoval dopad nových fyzikálních poznatků na zastaralé aristotelské pojetí tradované na jezuitských školách a naznačil etapy přechodu od aristotelské fyziky k fyzice newtonské.^{15/}

Na Pösse navázal i renomovaný odborník v oblasti dějin exatních věd, v roce 1988 bohužel předčasně zemřelý — *Zdeněk Horský*, jenž podrobil rozboru trnavská astronomická pozorování.^{16/} Stavbu trnavské hvězdárny z let 1753—1756 zařadil do obecnější vývojové vlny, kterou vyvolaly nejen státní reformy, ale i vnitřní dění v jezuitském řádu. Horský zdůrazňuje, že mnozí jezuitští astronomové přijímali za vlastní výsledky moderní vědy už od první poloviny 18. století a v astronomii dosahovali pozoruhodných úspěchů. Vedoucím představitelem astronomie v habsburské monarchii byl banskoštiavnický rodák Maximilián Hell, podle jehož projektu byla postavena i trnavská observatoř. Tam pak konal pozorování především František Weiss, jenž přispěl mj. k objasnění teorie pohybu Měsíce.

Július Sopko se zaměřil na úroveň vyučování latiny na gymnáziích, především jezuitských, která byla i personálně spojena s univerzitami, a přihlíží i k obdobným ústavům evangelickým.^{17/} Vcelku tradičně dovozuje, že výuka zaměřená na napodobování antických vzorů vedla k formalismu a nové pedagogické směry pronikaly ze západní Evropy jen pomalu a s obtížemi.

O studiu a vyučování hebrejštiny na teologické fakultě informuje v drobném příspěvku *Vojtech Kopčan*.^{18/} Jeho práce může být malým doplňkem k ne zcela doceněnému dílu Stanislava Segerta a Karla Beránka o orientalistice na pražské univerzitě.^{19/} Nadto Kopčan ještě stručně informuje o trnavských turkologických bádáních a připomíná spisy věnované dějinám Osmanské říše, vydané trnavskou univerzitní tiskárnou.

Častý účastník vědeckých sympózií nejrůznějšího společenskovědního zaměření *Jan Skutil* se objevil i v Trnavě, aby seznámil se vztahy českého barokního dějepisce k trnavské univerzitě.^{20/} Avšak naplnění tohoto plánu se mu příliš nedařilo a tak se čtenáři dostalo jen letmého přehledu některých českých a slovenských historiografů od 16. do 18. století.

Hádrján Rádváni přiblížil fondy trnavské jezuitské knihovny a pak se soustředil na činnost zdejší tiskárny.^{21/} Tiskárna byla v Trnavě založena již v r. 1577, r. 1608 přenesena do Bratislavy a až po vzniku univerzity znovu navracena do Trnavy, aby se stala tiskárnou akademickou. Autor nejen zpravuje o práci typografů a vnitřní organizaci tiskárny, ale podává (částečně i v ilustrativních tabulkách) velice zajímavé údaje o vydávaných knihách a jazykové skladbě knižní produkce. Např. v letech 1648—1777 bylo vydáno 4915 titulů, z toho bylo 4064 tisků latinských, 438 maďarských, 257 slovenských a 122 německých (zbytek tvoří jednotliviny v jiných jazycích, vesměs národů žijících v Uherském království). Rádvániho podnětné výsledky nepochybně přispějí k rozvíjecímu se výzkumu úrodně knižní kultury a srovnávacím knihovědným studiím v našich zemích.

^{15/} O. Pöss, *Fyzikálne obory na trnavskej univerzite*, s. 162—169.

^{16/} Z. Horský, *Astronomická pozorování na univerzitní observatoři v Trnavě, TUVSD*, s. 170—179.

^{17/} J. Sopko, *Dobová latinská jazyková kultura na školách a trnavská univerzita, TUVSD*, s. 180—191.

^{18/} V. Kopčan, *Trnavská univerzita a orientalistika, TUVSD*, s. 192—197.

^{19/} S. Segert. — K. Beránek, *Orientalistik an der Prager Universität I, 1348—1848*, Praha 1967. K. Beránek se zabýval rovněž výukou hebrejštiny na univerzitě v Trnavě a Košicích: *Das Hebräisch an den Universitäten Trnava und Košice*, in: *Studia semitica, philologica necnon philosophica I, 1965*, s. 30.

^{20/} J. Skutil, *Česká barokní historiografie a trnavská univerzita, TUVSD*, s. 198 až 208.

^{21/} H. Rádváni, *Knižnica a knihtačiareň trnavskej univerzity, TUVSD*, s. 209—221.

Zachované univerzitní matriky se staly základnou pro badatelskou práci i některých již výše zmíněných autorů. Z jejich záznamů vytěžila také *Květa Kučerová* doklady o studiu zástupců jihoslovanských národů v Trnavě, tzn. především studentů z Chorvatska, resp. Slovinska.^{22/} Vedle toho sledovala i vzájemné kontakty mezi trnavskou a záhřebskou jezuitskou akademií.

Stefan Kazimír si položil otázku, jaký měla univerzita význam pro město a jaké byly jejich vzájemné vztahy.^{23/} Konstatuje, že vysoké učení přispělo nejen k růstu kulturní úrovně Trnavy, ale i oživení hospodářského ruchu: univerzita a církevní instituce zabezpečovaly prosperitu četným řemeslníkům, výstavbou univerzitních objektů byla dána příležitost představitelům různých stavebních profesí a zvýšil se i architektonický půvab města. V podstatě dobrý poměr městského magistrátu k univerzitě jako učenému klenotu Trnavy narušovaly jen některé excesy studující mládeže.

Právě tyto studentské výtržnosti podrobně sledoval *Vendelín Jankovič*.^{24/} Přiznává, že jeho referát o sporech univerzity s městem v polovině 17. století mne velmi zaujal, neboť jsem se podobnou problematikou před časem také zabývala.^{25/} *Jankovič* přispěl k potvrzení teze, že k častým nepokojům docházelo ve všech městech, kde byl hojně zastoupen studentský živel, který vybíjel svůj mladický elán v pouličních rvačkách. Dohrou těchto rozbrojů byly pak pravidelně kompetenční neshody mezi akademickými soudy a městskými magistráty. Jistým trnavským specifikem je skutečnost, že v základacích listinách (arcibiskupově i císařské) nebylo vysokému učení výslovně přiznáno zvláštní soudní právo (podle autorova termínu *jus academicum*). Akademické soudní pravomoci znění zakládacích listin automaticky předpokládalo podle vzoru starších školských ústavů, na něž se odvolávala tzv. zlatá bula Ferdinanda II. z 18. listopadu 1635 (Kolín n. Rýnem, Vídeň, Ingolstadt, Praha, Olomouc, Štýrský Hradec). Městský magistrát pokládal však zejména v prvních letech po založení univerzity požadavky akademické obce na právo soudit své vlastní příslušníky jako nepatřičné zmenšení svých výsad. Vyřešení těchto neshod stála v cestě i nejednotnost názorů mezi příslušníky nejvyšších uherských zemských úřadů a nadto i stálé turecké nebezpečí, které bránilo zemským orgánům v přísnějším postupu proti městu.

Mária Štibrányiová se věnovala osobě stavitele trnavského univerzitního chrámu.^{26/} Podařilo se jí vyvrátit některá zkreslení, jichž se dopustili autoři starších umělecko-historických prací, kteří nevyužili archivních pramenů vztahujících se k životu Pietra Spazzy. Štibrányiová se naopak opřela právě o svědecké prvky původních písemností, které jí umožnily sestavit podrobnou umělcovu biografii. Její zodpovědně vědecký přístup připomíná nasmírně záslužné dílo Milady Vilímkové, která podobným způsobem odkryla mnohé nejasnosti vztahující se k pražské stavitelské rodině Dientzenhoferů.^{27/}

Určitým dovětkem je studie *Evy Kowalské* o krátkodobém působení tzv. Králov-

^{22/} K. Kučerová, Trnavská univerzita a jej miesto v kulturných kontaktoch s južnými Slovanmi, TUVSD, s. 222—234.

^{23/} Š. Kazimír, Univerzita a mesto Trnava, TUVSD, s. 235—249, stručně TU, s. 14 až 22.

^{24/} V. Jankovič, Zápas o jus academicum v Trnave v 17. storočí medzi univerzitou a mestom, TUVSD, s. 250—267.

^{25/} I. Raková, Bouře studentů pražské univerzity ve druhé polovině 17. století, AUC-HUCP 21/2, s. 1981, s. 7—21.

^{26/} M. Štibrányiová, Pietro Spazzo — stavitel univerzitného kostola v Trnave, s. 268—283. Ve sborníku TU podal přehled výstavby univerzitních budov V. Jankovič, Budovy Trnavskej univerzity — národná kultúrna pamiatka, s. 30—37.

^{27/} M. Vilímková, Stavitelé paláců a chrámů. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové, Praha 1986.

ské akademie v Trnavě v letech 1777—1784.^{28/} Podobné ústavy byly zřizovány i jinde v Uhrách po zrušení místních vysokých škol (kupř. v Rábu, Zábřehu, Košicích aj.). Profesorský sbor byl zčásti shodný s osobnostmi působícími na původních vysokých učeních a své uplatnění zde našli i někteří jezuité. Tak také ředitelem Královské akademie v Trnavě byl bývalý děkan filozofie Mikuláš Benkő.

O závěrečný přehled pramenů a literatury k dějinám trnavské univerzity se ve velkém sborníku postaral *Josef Šimončič*, jenž analogický seznam (*spolu s H. Rádvánim*) připravil i pro sborníček z květnového zasedání.^{29/} Seznam pramenů a podrobná bibliografie se nepochybně stanou vítanou pomůckou pro badatele.

Konečně mi zbývá ještě zmínka o dvou příspěvcích, které jsou otištěny výlučně v malém sborníku. *Richard Rybarič* napomohl poznání hudebního života na trnavské univerzitě, jenž stál doposud před historiky jako ona příslovečná „tabula rasa“.^{30/} Rybarič se proto musel opřít téměř výlučně o nepříliš známé a hlavně nevyužité písemné prameny. Podařilo se mu tak zjistit důležité údaje o významu hudby v univerzitním a vůbec jezuitském prostředí, přinesl poznatky i o jednotlivých hudebnících (a jejich platech), repertoáru skladeb a naznačil úlohu, kterou měla hudba při různých slavnostech.

Velice prospěšnou je i drobná materiálová studie *Jána M. Dubovského*, zpřístupňující ve slovenském překladu pasáže, jež věnoval trnavské univerzitě Matej Bel v latinském díle *Notitia Hungariae novae*...^{31/}

Domnívám se, že již z tohoto přehledu obsahu publikací vydaných k výročí trnavské univerzity je jasně patrné, že autoři přistupovali ke své práci skutečně s velkou erudicí, tak jak předem proklamovali, a podařilo se jim zodpovědět četné dosud sporné nebo zcela opomíjené otázky z dějin tohoto významného vysokého učení. Osobně mohu oba sborníky všem zájemcům vřele doporučit.

Ze všech fakult zůstala nyní poněkud stranou kdysi nejvyšší a nejvíce oceňovaná z nich — fakulta teologická. Té se však dostalo patřičné pozornosti dříve, v knize vydané roku 1935 Spolkem sv. Vojtěcha. Musím zdůraznit, že nyní se autoři srazili pracovat vskutku „sine ira et studio“. A bylo toho zapotřebí! Vždyť vůči trnavské univerzitě existovaly jisté everze. Byla založena jako univerzita jezuitská, otcové Tovaryšstva na ní působili jako profesori, posléze byla přenesena do centra „Dolní země“ a postupně maďarizována. V současné době mohou však být staré nacionální i konfesionální rozepře zapomenuty a vyloučeny z vědeckého poznání historie.

Závěrem musím ještě vyslovit politování, že pěkný velký sborník vydaný nakladatelstvím Veda, vybavený i obrazovým doprovodem, nevyšel ve vyšším nákladu. Jistě by o tento titul byl velký zájem i mezi širší čtenářskou obcí a rozšířilo by se tak obecné povědomí o trnavské univerzitě, prvním vysokém učení trvale působícím v Uherském království. Trnavská univerzita je totiž právě v obecném povědomí stále zastihována mnohem více spornou *Academiá Istropolitana*.

Ivana Čornejová

^{28/} E. Kowalská, Působenie Kráľovskej akademie v Trnave (1777—1784), TUVSD, s. 284—290.

^{29/} J. Šimončič, Pramene a literatúra k dejinám trnavskej univerzity, TUVSD, s. 291—304. V TU J. Šimončič, O prameňoch k dejinám Trnavskej univerzity, s. 71—80 a H. Rádváni zveřejnil bibliografický soupis *Literatúra k dejinám Trnavskej univerzity*, s. 81—117. Soupis byl později rozšířen dodatkem *Doplňky k bibliografii uverejnenej v práci TU*. Celkem soupis obsahuje 420 titulů a jmenný rejstřík.

^{30/} R. Rybarič, Hudba a hudobný život na Trnavskej univerzite, TU, s. 46—61.

^{31/} J. M. Dubovský, Matej Bel o Trnavskej univerzite, TU, s. 62—70.

Z PUBLIKACÍ VÍDEŇSKÉHO UNIVERZITNÍHO ARCHÍVU

Bohatá řada titulů k dějinám univerzity ve Vídni byla nyní rozhojněna několika svazky nové neperiodické řady *Schriftenreihe des Universitätsarchivs* vydávané pod redakcí vídeňského univerzitního archiváře Kurta Mühlbergera od r. 1985. V určitém smyslu zde bylo navázáno na úsilí jeho předchůdce Franze Galla, který se několikrát pokusil — v rámci působnosti historické sekce univerzitní asociace Alma Mater Rudolphina, v níž vykonával funkci jednatele — přivést k životu časopis, který by ve větší míře přinášel materiály a studie k vídeňským univerzitním dějinám. Spolkový orgán *Österreichische Hochschulzeitung*, zaměřený spíše na aktuální problémy akademického života, se pro tento účel jevil jako málo vhodný. Proto byla v r. 1967 založena řada *Archigymnasium (Publikationen zur österreichischen Hochschulgeschichte)*, jejíž 6 svazků pak vyšlo v rozmezí let 1967—1977. Navzdory většímu časovému odstupu stojí jednotlivé tituly této řady jistě alespoň za zmínku:

1. svazek (*Maria Habacher, Christian August Voight 1808—1890*, Wien 1967, 54 s.) líčí životní i akademickou dráhu Ch. A. Voighta, profesora anatomie v Lublani, Lvově, Krakově a Vídni. Najdeme zde i řadu zajímavých detailů o vídeňské kariéře Voightova antipoda, bývalého pražského profesora anatomie Josefa Hyrtla (v Praze působil v l. 1837—1845), dále o Voightových stycích s J. E. Purkyněm (v krátkém životopisném medailónu prezentován jako „Johann R. (!) Purkinje“ — s. 52), k dějinám polonizace krakovské univerzity apod.

Další titul je vlastně fotomechanickým přetiskem renesanční veršované skladby z roku 1551 od profesora vídeňské artistické fakulty *Bartholomaea Reischera (Doctorum in Viennensi Academia brevis depictio*. Hrsg. von Franz Gall, Wien 1968, 50 s.), která je velice originálním a současně nejstarším seznamem osob vídeňské alma mater. Prof. Gall opatřil tuto edici věcným a osobním rejstříkem, který obsahuje další bibliografické údaje uvedených profesorů.

Ojedinelou snahou nastinit univerzitní dějiny v jejich poetické prezenci byla motivována studie *Franze Galla (Die Wiener Universität im Gedicht*, Wien 1968, 42 s.)

— 3. svazek řady Archigymnasium. Od nejstarší ódy na vídeňské vysoké učení od Michaela Behaima (1451/52) uplynulo již více než 500 let. Univerzitní tematika se oděla do různých poetických žánrů, spontánně i na objednávku. Co se spontaneity týče, je asi nejpřesvědčivější dvojverší, kterým prof. Gall svoji práci uzavírá a které ještě nedávno hlásala stará lavice v neméně staré posluchárně č. 41 hlavní budovy na Ringu: „Ave Magister, Dormituri te salutanti!“. Na přebálce tohoto svazku byl rovněž ohlášen titul k dějinám pražské německé univerzity (*Otto Eichhorn, Die letzte Promotion sub auspiciis Imperatoris Francisci Josephi I an der Prager deutschen Karl-Ferdinandsuniversität*), k jejímuž vydání však nakonec nedošlo.

Místo toho vyšla jako 4. sešit řady komparativní studie *Gottfrieda Rotha (Juramentum doctorandorum in medicina*, Wien 1971, 36 s.), pojednávající o dnešním znění lékařských sponzí na území býv. rakousko-uherské monarchie a o jejich historickém vývoji. Dostí podrobně — leč neúplně — se autor zabývá též proměnami lékařské sponze v Praze (a to i po 2. světové válce) a v Brně, nepřehlídí ovšem ke změnám, jež nastaly v souvislosti s vydáním čs. vysokoškolského zákona č. 19/1966 Sb. (což jistě bylo v autorových silách). V příloze autor publikuje různé varianty lékařské sponze od originální Hippokratovy přísahy až po lékařskou sponzi samostatné buďapeštské lékařské univerzity (1967).

Vedle matrik a dalších univerzitních písemností jsou důležitým pramenem pro poznání vlastního studentského života též památníky (Stammbücher). Ve fondech vídeňské Národní knihovny je uloženo 35 těchto studentských památníků. 6. svazek

řady Archigymnasium obsahuje studii o jednom z nejvýznamnějších z nich, památníku Wolfganga Kherna von Obernvlslern (*Ingrid Aichinger, Das Stammbuch Wolfgang Kherns von Obernvlslern*, Wien 1971, 56 s.). Zatímco většina studentských památníků zachycuje pouze léta studií, tento má časový rozsah větší (1589—1622). Jeho význam tkví zejména v bezprostředním svědectví o radostech a strastech studentů z řad nižší šlechty na konci 16. století.

Čtvrtstoleté trvání asociace Alma Mater Rudolphina bilancuje prof. Gall v 6. (a také posledním) svazku dnes již zaniklé řady Archigymnasium (*Franz Gall, Fünfundzwanzig Jahre Universitätsbund Alma Mater Rudolphina*, Wien 1977, 40 s.). Připomíná její několikero funkci, zejména ožívování vzájemných pout mezi absolventy univerzity a popularizaci znalostí o její minulosti (kteréžto aktivity kulminovaly zejména v jubilejním roce 1965, kdy vídeňské vysoké učení oslavilo 600 let svého trvání).

Franz Gall kromě toho založil dva další časopisy, jež se měly v převážné míře orientovat na historii univerzity: *Acta Universitatum* (vyšly pouze 3 sešity 1. svazku v roce 1971) a *Museum Rudolphinum* (vydány sešity 1—5/1981). Oba časopisy měly, jak patrně, velmi krátký dech. Z jejich obsahu stojí za zmínku snad jediné pramenně široce založená biografie Friedricha Teznera (1859—1887), berounského rodáka a proslulého profesora správního práva na vídeňské univerzitě (*Friedrich Wilhelm Kremzow, Friedrich Tezner. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichischen Verwaltungswissenschaft*. In: *Acta Universitatum* 1/2—3, 1971, s. 23—41).

Nová *Schriftenreihe des Universitätsarchivs* má tedy být i jakousi satisfakcí snah prof. F. Galla o založení časopisu resp. tematické řady k vídeňským univerzitním dějinám: Její první svazek byl věnován 600. výročí existence vídeňské teologické fakulty (*600 Jahre Theologische Fakultät an der Universität Wien, 1384 bis 1984*. Hrsg. von Günther Hamann, Kurt Mühlberger und Franz Skacel, Wien 1985, 104 s.). Tento titul doplňuje dosavadní literaturu, jakož i jubilejní sborník vydaný fakultou samotnou^{1/} o aktuální moment vlastních oslav. Většinu příspěvků tvoří přednášky a projevy, resp. homilie, které byly proneseny v rámci akademických slavností. Minulostí fakulty v užším slova smyslu (zejména jejím složení v r. 1384) se v úvodním článku zabývá *Josef Lenzenweger* (s. 1 an.), zdůrazňující málo známou skutečnost, že vídeňská fakulta je nejstarší bez přerušení existující katolickou bohosloveckou fakultou v Evropě. Ostatní byly sekularizovány či vyčleněny ze svazku státních univerzit (Itálie, Španělsko), případně se vydaly jinou konfesijní cestou (Oxford, Cambridge). Další příspěvky je třeba chápat jako projevy *ad occasionem* (homilie kancléře fakulty, pozdravné adresy, medailony čestných doktorů a jejich slavnostní přednášky). Do značné míry paradoxní přítomnosti katolické teologické fakulty ve svazku státní univerzity (součástí vídeňské univerzity je ovšem i teologická fakulta evangelická) věnuje pozornost *Emerich Coreth (Theologie an der Universität von heute*, s. 32—44), jenž na hlavní akademické konvokaci vystoupil místo náhle zemřelého Karla Rahnera. Pomineme-li faktické nepřesnosti (na s. 33 je zcela opomítnuta existence bohosloveckých fakult v rámci státních univerzit v NDR), najdeme v jeho příspěvku zajímavé filozofické a teologické reflexe mnohoznačného pojmu univerzity (*universitas litterarum, universitas magistrorum et scholarium*) v jeho historickém vývoji,^{2/} jakož i úvahy o perspektivách teologie mezi stále se atomizujícími vědními obory (nebo

^{1/} Anton Wappler, *Geschichte der Theologischen Fakultät der k. k. Universität zu Wien. Festschrift zur Jubelfeier ihres fünfhundertjährigen Bestehens*, Wien 1884; *Die Katholisch-theologische Fakultät der Universität Wien 1884—1984. Festschrift zum 600-Jahr-Jubiläum im Auftrag der Professoren*, hrsg. von Ernst Ch. Suttner, Berlin (W.) 1984.

^{2/} Emerich Coreth, *Idee und Problem der Universität (Veröffentlichungen der Universität Innsbruck 55)*, Innsbruck 1969.

vedle nich). Její „integrativní, reflexivní a normativní funkce“ je tu ovšem často zaměňována s funkcí filozofie.

Z hlediska dějin univerzity se jeví být příslibnější svazek druhý (*Das alte Universitätsviertel in Wien*, 1385—1985. Hrsg. von Günther Hamann, Kurt Mühlberger, Franz Skacel, Wien 1985, XXXVI + 308 s.), obsahující i katalog stejnojmenné výstavy uspořádané v prostorách staré vídeňské univerzity.

Otcové města i univerzity dnes stojí před náročným úkolem rekonstrukce a revitalizace tzv. staré univerzitní čtvrti, komplexu domů z různých historických období mezi náměstím dr. Ignáce Seipela a dominikánským klášterem. Je to úkol dlouhodobý, podmíněný provedením detailního stavebně historického výzkumu a dořešením mnoha právních otázek (zejména klasického problému, co s dosavadnímu uživateli). Podobnost těchto obtíží, které musela svého času řešit i pražská univerzita v souvislosti s adaptací Karolina, je nápadně blízká.

Úvodní studie, která podává obraz rozvoje vídeňské univerzity ve 14. a 15. století, jejího založení, prvních statut, správy, hospodářství a vlastní výuky, pochází z pera historografa nad jiné povoláního (*Paul Uiblein, Die Universität Wien im 14. und 15. Jahrhundert*, s. 17—36).^{3/} Od počátku můžeme sledovat analogie s univerzitou pražskou (autonomie právnických studií od 70. let 14. stol., rozdělení univerzitních příslušníků na univerzitní národy aj.), jakož i obousměrnou migraci scholárů a mistrů.^{4/} Mnohé je zachytitelné na základě údajů nejstarší matriky, která sahá až do roku 1377. Zejména po r. 1409 pak prudce narůstá počet příslušníků uherského národa (kam patřily i Čechy, Morava, Slezsko a Sedmihradsko), který tvořil až třetinu celé akademické obce. Směřují sem i mnozí pražští mistři, např. v dobových polemikách hojně literárně činný Heinrich Totting z Oyty.

Humanistické období ve sborníku načrtl *Helmut Grössing (Die Wiener Universität im Zeitalter des Humanismus von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, s. 37—46), a to zevrubným extraktem z jeho starších prací na toto téma.^{5/} Jeho vyvrcholení spatřuje v působení „arcihumanisty“ Konráda Celtise ve Vídni a v založení jakési páté fakulty univerzity (*Collegium poetarum et mathematicorum*). Léta 1533 až 1554 jsou pak léta reformy prováděných shora, které na prahu nového věku univerzitu definitivně proměnily ve státní ústav.

Ráz vídeňské *barokní univerzity* byl určen Otcí z Tovaryšstva Ježíšova, kteří se ve Vídni usadili v r. 1551. Jejich počátky jsou zde spojeny — podobně jako v Praze — se jménem Petra Canisia. Následující studie rozebírají jejich skromné počátky, polarizaci a konkurenci mezi univerzitou a jezuitskou kolejí, definitivní inkorporaci této koleje do organismu univerzity v r. 1623 — a průběh 150leté vlády Tovaryšstva nad univerzitou (*P. Johann Wrba, Der Orden der Gesellschaft Jesu im alten Universitätsviertel von Wien*, s. 47—52; *týž, Hundertjüngzig Jahre von den Jesuiten geprägte Universität*, s. 52—74).

^{3/} P. Uiblein, Beiträge zur Frühgeschichte der Universität Wien, MIOG 71, 1963, s. 284—310; *týž* (vyd.), Acta facultatis artium, Bd. 1, Wien 1968; *týž* (vyd.), Die Akten der Theologischen Fakultät der Universität Wien 1396—1508. 2 Bde, Wien 1978 aj.

^{4/} P. Uiblein, Zu den Beziehungen der Wiener Universität zu anderen Universitäten im Mittelalter. The Universities in the Late Middle Ages, Leuven 1978, s. 168 ann.; srov. I. Hlaváček — L. Hlaváčková, Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské univerzitě, AUC-HUCP 2/1, 1961, zvl. s. 103—131 a AUC-HUCP 3/2, 1962, zvl. s. 140—154.

^{5/} Helmut Grössing, Humanismus und Naturwissenschaften in Wien zu Beginn des 16. Jahrhunderts. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 35, 1979; *týž*, Humanistische Naturwissenschaft. Zur Geschichte der Wiener mathematischen Schulen des 15. und 16. Jahrhunderts (Saecula Spiritualia 8, hrsg. von Dieter Wuttke), Baden-Baden 1983.

Jezuité vtiskli staré univerzitní čtvrti i tvářnost vnější. Již v r. 1631 byl posvěcen kardinálem Dietrichštejnem univerzitní kostel sv. Ignáce a Františka Xav., charakteristická řádová stavba, která sehrála zprostředkující roli v dalším vývoji řádové sakrální architektury. Kostel doznal určitých změn na začátku 18. stol. díky malíři a architektovi A. Pozzovi, který mistrně rozehrál na jeho klenbách pověstné *theatrum sacrum*. Některé tahy štětce bychom patrně mohli určit jako práci Pozzova žáka Jana Hiebela, jenž pak v pražském Klementinu — rovněž v prostředí univerzitním — vyzdobil svými freskami kostel sv. Klimenta, velký knihovní sál aj. Na samém počátku stavebních úprav v l. 1622—24, kdy dochází k demolicí nejvýznamnějších středověkých univerzitních objektů (Collegium ducale, knihovna, aula z 15. stol., některé středověké burzy), vyhotovili pražští jezuité plán celkové přestavby vídeňského areálu Tovaryšstva („*Idea secunda Collegii Viennensis facta Pragae*“), jehož originál je dnes uložen v pařížské Národní knihovně.

Richard Perger, sestavil pro anotovaný sborník zevrubný soupis všech univerzitních budov, kolejí a burz vzniklých před r. 1623 (*Universitätsgebäude und Bursen vor 1623*, s. 75—102). V kombinaci s kvalitním katalogem výstavy (s. 203—309), kde nalezneme reprodukce plánů, situační náčrtky, půdorysy budov a příčné řezy, můžeme získat přesnou představu o prostorovém rozložení středověké univerzity ve městě. Její objekty byly situovány — kromě okolí dominikánského kláštera — též v blízkosti Stephansplatzu, na Fleischmarktu, v Kärtnerstrasse aj. Autor blíže neosvětluje, proč bylo upuštěno od původního projektu zakladatele univerzity Rudolfa IV., který chtěl vytvořit pro univerzitu jakousi „latinskou čtvrt“ (Pfaffenstadt) v linii dnešní Herrengasse.

Další příspěvky se týkají koncepce výstavby jezuitského areálu po roce 1622 až do Pozzovy přestavby kostela (*Richard Bösel, Renate Holzschuh-Hofer*, s. 103—110), srovnání výpovědí starých plánů s dosavadními výsledky stavebně historického průzkumu (*Friedmund Hueber*; s. 111—125), dějin staré univerzitní knihovny (*Walter Pongratz*; s. 127—151),^{6/} studentského života v burzách a koderiích (*Uta Tschermuth*, s. 153—159), hudebního a divadelního života ve staré univerzitě (*Theophil Antonicek*, s. 161—176) a neradostného osudu celého areálu v posledních 100 letech (*Jochen Müller*, s. 187—199) aj.

Třetí a zatím poslední svazek vídeňské archivní řady je věnován 100. výročí otevření nové hlavní budovy univerzity na Ringstrasse (*100 Jahre Universität am Ring. Wissenschaft und Forschung an der Universität Wien seit 1884*. Hrsg. von Günther Hamann, Kurt Mühlberger, Franz Skacel, Wien 1986, 100 + 28 s. příl.).^{7/} Ferstelův „chrám věd“ byl postaven v těsném sousedství nových reprezentačních staveb monarchie — Votivního kostela, burzy, radnice, Justičního paláce a Dvorního divadla. Tak jako u mnohých jiných staveb této doby bylo od počátku jasné, že brzy již nebude prostorově vyhovovat (např. místnosti určené pro univerzitní knihovnu byly zcela nedostačující). Dojem nepravdivé „nedělní architektury“, která se ovšem rodila v procesu delšího hledání, byl brzy však zastřen: tak jako město vystoupilo z těsného objetí svých středověkých hradeb, vystoupila z něho i univerzita, a to v doslovném i přeneseném smyslu. Tuto skutečnost načrtl v úvodní studii *Richard Georg Plaschka (Universität 1884 — neues Haus mit neuen Weichenstellungen. Die Universität Wien in den Herausforderungen der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, s. 9—25). Zasadil den otevření nové budovy — 11. říjen 1884 — do mnoha souvis-

^{6/} Tento příspěvek vznikl vlastně zkrácením příslušných kapitol autorovy starší práce a jejich aktualizací. Srov. W. Pongratz, Geschichte der Universitätsbibliothek Wien, Wien-Köln-Graz 1977, s. 1—96.

^{7/} I tento svazek je skromnějším dvojčetem oficiální publikace k témuž výročí. Srov. Die Universität am Ring 1884—1984, hrsg. von Hermann Fillitz, Wien-München 1984.

lostí [vídeňské komunální problémy, vládní politika, akce socialistů, soudobý nacionalismus]. S tím vším byla univerzita konfrontována, její profesori i její studenti. Explozivní rozvoj vědy, nárůst počtu posluchačů i profesorských stolic — vše neslo stigmata rozporuplného vývoje, který — mimo jiné — do jisté míry popřel vzdělanost jako schopnost získat distanci k sobě samému, a to v rozměru individuálním i kolektivním.

Problematicke pro nás odlehlejší se v dalším příspěvku věnuje kardinál *Franz König* (*Aufgaben einer Theologischen Fakultät im Rahmen der heutigen Universität*, s. 27—34). Konstatuje, že ve 20. století se teologie stala *jedním z mnoha* studijních oborů, opatřených ministerským nomenklaturním číslem (to lze dokumentovat i drtivou převahou studentů teologické fakulty, kteří ji nestudují jako kandidáti na kněžský úřad). Významná je zde proklamace myšlenky, která se ostatně objevila i u papeže Jana Pavla II., že totiž dnešní katolická církev si nadále přeje samostatnou teologickou práci, která není bezprostředně závislá na církevním magisteriu. Jinak se na s. 27 F. König mylně domnívá, že v NDR je pouze jedna(!) evangelická bohoslovecká fakulta v Erfurtu (!) ...

Krátkou bilanční zprávou o posledním století vídeňské univerzitní medicíny je příspěvek *Helmuta Wyklického* (*Zur Entwicklung der medizinischen Forschung in Wien*, s. 35—41). Lékaři si v r. 1984 připomínali ještě jiné, s jejich fakultou úzce související jubileum — 200 let od založení Všeobecné nemocnice ve Vídni,^{8/} v jejíž prosekturách působili i slavní anatomové českého původu K. Rokitanický a J. Škoda a jejíž chirurgickou kliniku dlouho úspěšně vedl žamberský rodák Eduard Albert.

Přehled dějin právních věd zpracoval pro sborník *Werner Ogris* (*Die Entwicklung der Rechtswissenschaften an der Universität Wien*, s. 43—64), který se navíc věnoval i určitým problémům právního studia v době současné.

Cenným vkladem je pak následující příspěvek *Ericha Zöllnera* (*Hundert Jahre Geisteswissenschaften an der Universität Wien*, s. 65—87), přinášející výstižné charakteristiky nejvýznamnějších představitelů filozofických, historických a filologických oborů. Začlenil do něho též dějiny vědeckých seminářů a ústavů a nástin hlavních trendů ve vývoji jednotlivých disciplín, a to mnohdy s apologetickým zdůrazněním jejich společenského významu (jistě s ohledem na opakující se výpady proti tzv. fachidiotismu v některých praxích odlehlejších oborech). Znovu si můžeme uvědomit, jak velmi úzce souvisí s vídeňskou univerzitou pojmy, které jsme zvyklí chápat spíše samostatně: Sichelova metoda, Schererova škola, Vídeňský kruh, vídeňská uměleckohistorická škola, vídeňská psychologická škola atd.

Závěr sborníku tvoří prezentace vývoje přírodních věd v uplynulém století (*Roman Söxl, Die Entwicklung der Naturwissenschaften an der Universität Wien*, s. 89—99). Právem si autor stěžuje na malý stupeň zpracování dějin přírodních věd na vídeňské univerzitě (a nejenom na ní), na absenci podobného vědeckého ústavu, který zde mají např. historikové medicíny. Evropský význam Vídně v této oblasti a velký badatelský zájem ze zahraničí (včetně českých zemí) je dostatečně pádným důvodem pro povznesení dosavadního výzkumu na novou (i institucionálně novou) úroveň.

Řada *Schriftenreihe des Universitätsarchivs* je podnikem jistě vítaným. Lze si jen přát, aby úroveň následujících svazků a jednotlivých příspěvků byla vyrovnanější a aby jejich stránky vyplňovaly v menší míře „slavnostní“ projevy a úvahy příležitostného rázu (což je handicapem zejména 1. svazku). O nepřímém významu této řady i pro pražské univerzitní dějiny jistě není třeba pochybovat.

Miroslav Kunštát

^{8/} 200 Jahre Allgemeines Krankenhaus in Wien, hrsg. von Helmut Wyklicky und Manfred Skopec, Wien-München 1984.

REFERÁTY A ZPRÁVY

History of Universities, Vol. V a VI (1985 a 1986—7), redigovali Charles Schmitt a L. W. B. Brockliss, Oxford University Press, 227 a 167 s.

Také poslední dva ročníky časopisu, o němž již bylo v HUCP referováno, svědčí o hloubce záběru britských i dalších s nimi spolupracujících badatelů. Dvěma nekrology se redakce rozloučila s čelnými badateli starší (Pearl Kibreová, 1900—1985) i střední (Charles B. Schmitt 1933—1986) generace historiků univerzit a těžiště práce v dějinách středověkých a raně novověkých západoevropských univerzit přechází nyní na generaci mladší.

Obě čísla časopisu přinášejí vedle článků rovněž materiály a zprávy o knihách — mj. je v šestém svazku uveřejněna obsáhlá recenze o literatuře k výročí rozdělení pražské univerzity z pera R. J. W. Evanse, v níž je pozornost věnována našemu časopisu. V článkové části nacházíme v pátém svazku nejprve synteticky zaměřený pokus o zhodnocení statut pařížské univerzity vydaných papežským legátem Robertem Coursonem roku 1215, která zřejmě do značné míry odráží desideria pařížských scholárů (*Stephen C. Ferruolo, The Paris Statutes of 1215 Reconsidered, s. 1 až 14*). Přes obtížnou situaci města, jehož archív byl zničen v bojích 1. světové války, shledal Paul Trio velké množ-

ství svědectví ve starší literatuře i pařížských a jiných archívech, aby rekonstruoval úlohu konfraternity yperských studentů pařížské univerzity a její proměny v průběhu 14.—16. století (*Paul Trio, A Medieval Students Confraternity at Ypres: The Notre Dame Confraternity of Paris Students, s. 15—54*). Čtenáře zaujme autorovo konstatování, že užívání titulu „magister“ v knihách konfraternity nedosvědčuje skutečnost úspěšného dokončení studia. V 16. století docházelo k znehodnocení univerzitního diplomu a konfraternita, místo aby podporovala studující, spíše přispívala nuzně živořícím kněžím. Univerzita v Arezzu měla starou tradici, její slavnou érou bylo 13. století. Poté nepřilíš úspěšně proběhly pokusy o její oživení ve 14. století — jedním bylo i privilegium, které ji udělil Karel IV., jež rozebrala M. Kubová-Melanová v 11. ročníku HUCP (s. 7—31) — a až druhá polovina 15. století přinesla krátkodobý rozkvět této univerzity, která sice výuku podávala jen na úrovni městské školy, ale diplomy doktorské v právech, medicíně i svobodných uměních udělovala příchozím z jiných měst i cizích zemí. Jejich seznam doplňuje koncizně napsaný článek *Roberta Blacka (The Studio Aretino in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries, s. 55—82)*, který je dobrým přehledem dějin této nepřilíš významné městské univerzity. Postupné budování vyso-

kých škol v Mexiku, které začíná již několik let po Cortezově vojenském úspěchu, sleduje článek *Sarai Castra Coronny* o založení královské a papežské univerzity v Mexiku (*The Founding of the Royal and Pontifical University of Mexico in the Sixteenth Century*, s. 83—99). Program jezuitského školství, jak byl vyjádřen v *Ratio studiorum*, a jeho vztah k humanismu sleduje *Paul Richard Blum* (*Appostolato dei Collegi: on the Integration of Humanism in the Educational Programme of the Jesuits*, s. 101—116). Pro českého čtenáře je bezpochyby nejpodstatnější srovnávací studie *Josepha S. Freedmana* o studiu filozofických disciplín na středoevropských univerzitách a jiných školách přibližně shodného typu v 16. a první polovině 17. století. Jsou tu charakterizovány studijní plány vysokých škol různých konfesí (luteránů, kalvinistů a katolíků) a v přehledných tabulkách je srovnána rozdílná koncepce výuky filozofie i obsazení příslušných stolic. Studie (*Philosophy Instruction within the Institutional Framework of Central European Schools and Universities during the Reformation Era*, s. 117—166) je doplněna bibliografií dobových knih i manuskriptů informujících o učebních plánech škol spolu s údaji o tom, ve kterých knihovnách či archívech se dnes nalézají. Z pražských škol je tu věnována pozornost jezuitské akademii a škole německých luteránů. Na články navazuje přehledná informativní esej *Brendana Dooleye* o časopisu „*Quadreni per la Storia dell'Università di Padova*“ a vůbec o pracích věnovaných padovské univerzitě. Její dějiny se právě díky tomuto časopisu, který vychází od roku 1968, staly nejlépe dokumentovanými v Itálii a snad, soudí autor, v celé Evropě (*The Quadreni per la Storia dell'Università di Padova and the History of the University of Padova*, s. 169—185). Dooley sleduje, jak příspěvky v tomto časopise přispěly k metodické inovaci studia univerzitních dějin v Itálii, kolik nového přinesl časopis a jej dopro- vázející edice pramenů (Fonti) a obsáh-

lejších příspěvků (Contributi) k poznání vědy, výuky i vnitřního života univerzit v minulosti. Nedostatkem se recenzentovi zdá pouze nedostatečná pozornost věnovaná sociální funkci univerzit.

Úvodní článek šestého ročníku nás uvádí opět do nejstaršího věku pařížských vysokých škol, do 12. století, a je věnován činnosti Jana ze Salisbury, pozdějších biskupa v Chartres, jako univerzitního učitele (*K. S. B. Keats-Rohan, John of Salisbury and Education in the Twelfth Century Paris from the Account of the Metalogicon*, s. 1—46). Zatímco dosavadní studie o sociální funkci středověkých univerzit se zaměřovaly především na sledování sociálního původu studentů a mistrů, zaměřil se *Reuven Avi-Yonah* na sledování životních drah nejdříve kvalifikovaných absolventů pařížské univerzity ve 13. století (*Career Trends of Parisian Masters of Theology, 1200—1320*, s. 47—64). Jeho na široké a průkazné pramenné bázi založená studie ukazuje, že polovina světských kněží a dvě pětiny řádových kněží, kteří dosáhli mistrovského titulu v teologii, se věnovala dráze univerzitních učitelů a více nežli pětina se jich uplatnila ve vysokých funkcích v řadách církevní hierarchie. Uzávirá tím, že pařížská univerzita byla ve 13. století školou, z níž vycházela velká část těch, kdo měli v rukou rozhodující administrativní funkce v církvi. Rozborem kázání věnovaných životu a smrti Tomáše Becketa, králem zavražděného arcibiskupa z Canterbury, na univerzitách v Paříži a Oxfordu ve 13. a 14. století ukazuje *Phyllis B. Roberts*, jak kult tohoto představitele církevní hierarchie, prohlášeného za svatého byl povzbuzením pro duchovenstvo soustředěné kolem univerzit, aby neohroženě bojovalo za práva církve proti světské moci (*University Masters and Thomas Becket: Sermons Preached on St Thomas of Canterbury at Paris and Oxford in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, s. 65—80). Vztah vysokoškolského vzdělání a uplatnění v životě je otázka, která stále více přitahuje pozornost všech,

koho zajímá funkce vysokých škol ve společnosti minulé i přítomné. Do anglického pozdního středověku obrátil svou pozornost *R. N. Swanson* (*Learning and Livings: University Study and Clerical Careers in Later Medieval England*, s. 81—103). Po několika vtipných, ale nepřilíš doložených glosách k otázce motivace, která přiváděla mladé muže na univerzity, zkoumá především vztah jednotlivých patronů k duchovenstvu v jejich kostelích a konkurenční boj mezi kleriky s univerzitním vzděláním a bez něho. Konkrétní otázka výše příjmů kněžstva je ve středu pozornosti autorova výzkumu. Ačkoliv dospěl mnohdy pouze k hypotézám, je jasno, že zvolil správnou cestu k objasnění sociálního pozadí duchovních dějin. Koncizní syntéza dějin heidelbergské univerzity na sklonku 16. a v 17. století z pera *Notkera Hammersteina* (*The University of Heidelberg in the Early Modern Period: Aspects of its History as a Contribution to its Sixcentenary*, s. 105—133) ukazuje, jak bohatství dílčích příspěvků k univerzitním jubileím, je-li přetaveno historikem, který má široký přehled jak po dějinách instituce, tak i doby, o níž píše, umožňuje prohloubit a zpřesnit obraz univerzitních dějin i tam, kde vynikající starší přehledy byly pokládány za konečné slovo historického bádání.

Dva útlé svazky britského časopisu přinášejí nejen mnoho poznatků, ale také mnoho námětů k zamyšlení pro všechny, kdo píšou o dějinách univerzit, a to není málo.

Jan Havránek

Josef Hanzal, Od baroka k romantismu. Ke zrození novodobé české kultury, Praha 1987, Academia, 226 s.

Jak napovídá již titul knihy, vytkl si autor nelehký úkol — zpracovat české kulturní dějiny od sedmnáctého století do počátku století devatenáctého. Tedy v období, které oproti jiným epochám našich národních dějin není právě v cen-

tru zájmu historiků, ani se netěší jejich přílišné oblibě. Vytčená etapa zahrnuje tři různé kulturněhistorické fenomény: baroko — osvícenství a romantismus. Doba barokního umění je u nás již tradičně ztotožňována s termínem „temno“, který zavedl Alois Jirásek (a zdůraznil Zdeněk Nejedlý). Temno a osvícenství — neslučitelné protiklady, slova, která již implicitně obsahují hodnocení. Temno — úpadek a beznaděj po bělohorské porážce, osvícenství — jas a příslib dalšího rozkvětu. Bylo tomu ovšem tak skutečně? Jak s těmito obdobími souvisí potom nástup romantismu? Kde jsou zdroje vzniku novodobého českého národa, odkud čerpal své kulturní dědictví? To všechno jsou základní otázky, které se autor snažil ve své rozsahem na tak závažné problémy nevelké, knize zodpovědět. Hanzal hned v úvodu upozorňuje, že se při své obtížné práci, která předpokládá využití výsledků různých společenskovědních disciplín, „musel dopustit řady nepřesností, zjednodušení a zkrácení, ve snaze vybrat to podstatné, co přinášejí zmíněné obory historickému poznání...“. Výsledkem však měl být celek, jenž by čtenáři umožnil přehlednou orientaci ve složité tematice.

Autor nezvolil metodu chronologickou. Po vstupní kapitole (O potřebě kulturněhistorické syntézy), kde uvádí hlavní přínosy starší literatury, usiluje o vyloučení vytčených problémových celků souhrnně ve všech úsecích — vždy znovu postupně „od baroka k romantismu“. V kapitole nazvané *Hmota a duch* (s podtitulem *Vztah sociálně ekonomické základny a kultury*) sleduje autor, věren marxistické teorii, vzájemné působení a vliv hospodářských aspektů na vytváření kulturních hodnot a rozebírá stav ekonomiky v souvislosti s celkovou společenskou situací, čímž vytváří prostor pro následující kulturněhistorickou analýzu.

Pod vzletným názvem *Svár rozumu* a citu se skrývá pokus o odhalení nejdůležitějších prvků v umění dané doby,

snaha o postižení určitého propojení jednotlivých etap, zejména o vysvětlení návaznosti romantiky na baroko jako dvou ideově spřízněných údobí. Zajímavý se jeví také oddíl Svoboda a tolerance proti násilí a nesnášenlivosti. Na první pohled by se mohlo zdát, že první část názvu se bude (podle povrchních soudů) vztahovat k osvícenství a snad i romantismu, zatímco druhá plně odpovídá baroku. To by byl ovšem špatný předpoklad. Zatímco představitelé osvícenství neoplývali vždy přílišnou snášenlivostí, tak se také není možné domnívat, že kupř. rekatolizace probíhala výhradně užitím násilných forem, které ostatně povětšinou nedosahují trvalého účinku, ale také postupů mírných „tolerantních“, jejichž hlavním prostředkem bylo slovo, působení na estetické citění člověka a důraz na dobré vzdělání mládeže v katolickém duchu.

Kapitola Vlastenectví a světovost, tradice a modernost podrobuje mj. kritice názory o naprosté „provincionalitě“ českého prostředí a snaží se hledat zakončení českého nacionalismu v evropském kontextu. Začíná porovnáním dvou významných osobností 17. století Jana Amose Komenského a Bohuslava Balbína, v jejichž díle shledává autor mnohé společné rysy. Pozornost věnuje Hanzal i důležitosti vysvětlení pojmu „zemské vlastenectví“.

Následující pasáž Lid a jeho kultura je závislá na výsledcích etnografického bádání a neopomíjí ani závěry literárněvědných prací. Závěrečná kapitola (pojmenovaná stejně jako celá kniha) sumarizuje do jisté míry autorova zjištění. Znovu upozorňuje na velikány české kultury, oceňuje přínos Komenského, Balbína, barokních výtvarných umělců a představitelů hudebního života, zdůrazňuje, jako i jinde v recenzovaném díle, roli Karla Hynka Máchy coby jediného našeho ryziho romantika a vyzdvihuje význam Karla Havlíčka Borovského a Františka Palackého.

Hanzalova kniha si již svým tématem zajistila bezprostřední čtenářský zájem,

neboť obdobných titulů u nás stále nevychází tolik, kolik by bylo zapotřebí a kolik by vyžadovala čtenářská obec. Je proto třeba vyslovit přání, aby prací s podobným námětem bylo na našem trhu více. Na škodu Hanzalova spisu jsou ovšem vskutku „některé nepřesnosti“ a také nedostatky v poznámkovém aparátu, které však padají i na vrub redaktorky publikace.

Ivana Čornejová

Maria Bogucka, Dzieje kultury polskiej do 1918 roku, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, Ossolineum 1987, 435 s.

Čelná badatelka o polských dějinách 15.—18. století zvolila pro své dějiny polské kultury snad nejnáročnější možný přístup: kulturou chápe jak souhrn materiálních i nemateriálních výtvorů člověka, tak společensky uznávané způsoby bytí a hodnotové stupnice, typické pro zkoumanou epochu a prostor. Bogucká sleduje kulturu jako podmínku existence a zároveň produkt života národa. Naplnit takto široce založený program, spojující dějiny duchovní kultury s dějinami civilizace, znamená ovšem prakticky napsat syntézu národních dějin. A takovou syntézou — zvláště pro období badatelčina bližšího zájmu mistrovsky vyváženou — kniha M. Bogucké skutečně je.

Autorka rozčlenila text pouze chronologicky. V jednotlivých kapitolách pak sleduje totalitu života společnosti v záběru sahajícím od zahraničněpolitických souvislostí té které epochy polských dějin přes vnitropolitické události, hospodářský, sociální a demografický vývoj, k proměnám duchovní kultury v tvůrčím i konzumentském ohledu, k formám kulturního života, možnostem a stupni participace jednotlivých společenských skupin na tvorbě, předávání i spotřebě kulturních hodnot a k vývoji národní i skupinové mentality. Stručně charakterizována je též vzdělanost po-

pulace, stav školství a náboženského života, na scénu jsou přiváděni nejvýznačnější umělci či vědci a čtenář je úsporným, ale dostačujícím způsobem seznámen s jejich dílem. Škoda, že kniha nemá osobní a věcný rejstřík. Ty by teprve ukázaly, co vše autorka dokázala povědět na pouhých čtyřech stech stran.

Bogucká přitom nenapsala suchou encyklopedickou příručku — pouhý souhrn kvalifikovaně vybraných informací, ale čtivé literární dílo, proniknuté osobností autorky, knihu bohatou originálními úvahami a pozoruhodně kritickou k řadě národních mýtů a dějepisných klišé. Kritická otevřenost, odkazy k současnosti a snaha nevyhýbat se nepopulárním stránkám národní historie naznačuje, že Bogucká nekoncepovala knihu jen jako vědecké dílo, ale též jako příspěvek k aktuální diskusi o stavu a perspektivách polské kultury a národní existence.

V historickém vývoji polské kultury nachází autorka tři základní makroetapy. Prvá z nich — od počátků po konec 15. stol. — je obdobím normálního vývoje společnosti, kdy všechny její skupiny a vrstvy jsou na své úrovni plně kulturotvorné, tak jako v západní Evropě. Ve druhé etapě — 16.—18. stol. — uzurpovala dominantní postavení v polské společnosti šlechta a vymohla si bezmála monopol na rozhodování a výhody prakticky ve všech oborech života národní pospolitosti. Jednostranný rozvoj této vrstvy vyústil v sarmatizaci Polska, které se tak odtrhlo od kulturního vývoje západní části Evropy. Ta se vyvíjela nadále vyváženě a dávala stále větší prostor aktivitám měšťanstva. Specifický polský vývoj přinesl mnoho originálních hodnot — Bogucká zdůrazňuje hlavně náboženskou toleranci 16. a počátku 17. stol. — ty se však v průběhu 17. stol. vytrácely ve prospěch polského mesianismu, národní megalomanie a intolerance přecházející až do xenofobie. Šlechtická monopolizace kulturní tvorby i konzumu vyústila v kulturní úpadek celé společnosti.

Ani třetí etapa, která sahá od osvícenství po r. 1918, nebyla vnitřně vyrovnaná. Po vzepětí kulturního života a vzrůstu civilizační úrovně v poslední třetině 18. stol. následovalo rozdělení Polska na zábory, celospolečenský šok ztráty polské státnosti a vývoj v podmínkách, kdy se z kultury stala „zbraň“ v boji za znovunabytí národní svobody. Význam kultury v těchto podmínkách neobyčejně vzrostl, autorka však poukazuje též na její nutnou monotematicnost — až obsedantní úsilí o uchování národních hodnot a dobytí ztracené svobody, jednoty národa a státnosti. Řešení otázek onoho typu, zda rozpad Rzeczypospolitej byl zaviněn vnitřním rozkladem státu, způsobeným šlechtou, nebo zda šlo o souhrn zahraničněpolitických okolností, poutalo pak trvale příliš velkou část energie umělců, vědců i politiků.

Spolu s proměnami politické situace a v návaznosti na to s proměnami řešení tradičních otázek oscilovala mentalita jednotlivých generací mezi romantickým konceptem Polska jako štítu Evropy proti východním nájezdníkům a „pozitivistickou“ kritikou vlastních nedostatků, úsilím o „organickou práci“, která klade základy kulturnímu i civilizačnímu vzestupu. Bogucká zdůrazňuje, že čtyři staletí trvajících oscilací polského sebezobrazování mezi vykupitelem Evropy a naopak národem činorodě spojujícím východ a západ kontinentu (štít kontra most) není zdaleka záležitostí pouhé historie.

Nemělo by smysl pokoušet se parafrázovat obsah knihy, stejně jako hledat dílčí nepřesnosti nebo sporná tvrzení. Omezený rozsah poznámkového aparátu pak dovoluje jen hrubou orientaci po pramenech autorčiny práce. Dovolme si proto jen několik obecnějších poznámek na okraj této pozoruhodné knihy. Autorka sleduje Polsko v jeho starých historických hranicích (např. převážně bez Slezska). Snaží se dělit svoji pozornost rovnoměrně po všech částech Rzeczypospolitej a stavět do popředí ty

oblasti, kde v dané chvíli bujel mimořádně intenzivní kulturní život. Badatelka o dějinách Varšavy, Velkopolska, Gdaňsku a Pomorí v sobě nezapře sympatie k severní polovině Polska. Lvov, Halič, ale i sám Krakov již stojí poněkud stranou jejího zájmu. Zřetelné je to zejména v pasážích věnovaných posledním padesáti letům rozděleného Polska. Význam obou haličských univerzit, Akademie Umiejętności i kulturní politiky zemské vlády období autonomie byl v celonárodním měřítku větší, než lze z knihy vyčíst. Více uznání by zasloužili též pracovní konzervativci, např. z krakovské historické školy. Škoda, že autorka nechala stranou cenné práce J. Dybce, U. Perkowské, M. J. Nedzy či I. Homoly. Život v pruském záboru je oprávněně líčen až příliš živými barvami. Je též nutno připomenout, že pro ruský zábor bylo typické masové studium i odborné působení Poláků na řadě univerzit i jiných škol vlastního Ruska. Právě „ruští“ Poláci, často úspěšní podnikatelé, techničtí odborníci nebo důstojníci carské armády, patřili k významným mecenášům polské kultury a vědy. Bojkot rusifikovaných škol v Polsku byl jen druhou stranou téže mince.

Poslední připomínka platí „specifičností“ řady jevů polské kultury, o nichž Bogucká píše. Českého čtenáře však kniha inspiruje k nalézání řady paralel se „specifiky“ českých dějin, a to nejen v 19. stol. Polsko — i přes potíže se sarmatizací — zůstávalo integrální součástí střední Evropy a muselo řešit řadu problémů, které byly vlastní i jiným menším národům této části světa. Pozoruhodná kniha M. Bogucké má proto velkou cenu i pro čtenáře patřící jiným národním kulturám.

Jiří Pešek

Pocta profesorce K. Mrozowské (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCCLXVI. Prace historyczne 81, 1987, 192 s.)

Odborný zájem profesorky K. Mrozow-

ské se po desetiletí koncentroval především na témata z historie polské vědy, osvěty a školství druhé půle 18. stol. a první poloviny století následujícího. Druhá oblast jejího zájmu objímá kontakty polské akademické inteligence s Francií a otázky francouzského školství téže doby. Patnáct studií sborníku sestaveného J. Dybcem se soustředilo zejména na problematiku dějin nižšího i akademického školství 17.—20. stol. v Polsku i zahraničí. Všimněme si alespoň oněch studií, které se týkají vzdělání na akademické úrovni nebo jsou zaměřeny na dějiny univerzit.

Mimořádně cenná je hned první studie sborníku: *H. Barycz, Jakuba Sobieskiego instrukcja pedagogiczna dla brata Jana przed jego wyjazdem na peregrynacje zagraniczna (1620)*. Jakub Sobieski, velká postava polských dějin první třetiny 17. stol., absolvoval po studiích na krakovské univerzitě a zamojské akademii šestiletou studijně kavalírskou cestu po západní Evropě a Itálii. Barycz v hutném úvodu popisuje jeho studia a cesty, vliv Paříže a francouzské politické kultury na jeho příští činnost, po návratu do Polska pak jeho vojenskou, politickou a diplomatickou kariéru i spisovatelské dílo. Jádrem příspěvku je analýza instrukce z r. 1620, kterou Barycz v příloze vydává. Sobieski kladl na peregrinaci ohromný důraz — v souladu s dobovou koncepcí výuky šlechtické mládeže, pro niž až do 18. stol. byla zahraniční cesta vrcholnou a nejvýznamnější etapou kultivace a vzdělání. Program studia objímá prakticky veškerou látku artistických fakult a široce ji prohlubuje v oboru historie a souboru politických věd, dále přidává rozsáhlé studium jazyků a vede mladého šlechtice k praktickému i teoretickému vzdělání ve vojenských a společenských dovednostech. Vycházející z vlastní zkušenosti, plánoval Sobieski v instrukci mj. soukromé studium bratra u univerzitních profesorů — ovšem bez formální imatrikulace. Za zmínku stojí jeho varování před scholastickou filozofií i soud, že

metafyzika je vhodná jen pro teology. Důraz je kladen na díla „praktická“, tj. prospěšná mravnímu formování osobnosti, veřejné činnosti a vojenství. Z Aristotela je ke studiu vybrána Rétorika, Etika, Ekonomie a Politika, na to navazující řečtí i římská autoři všech oborů od Eukleida až po Justiniána. Z novodobých spisovatelů ukládal Sobieski zejména historiky a zeměpisce.

A. *Żeleńska-Chelkowska* věnovala pozornost anonymnímu memoriálu o stavu krakovské univerzity r. 1788. Jedovatý spis, všímající si bystře organizačních i výukových slabin provozu univerzity v období po Kollatajových reformách, komentoval ostře též osobní kvality většiny profesorů. Autorem byl podle *Żeleńskiej* klasický filolog a univerzitní bibliotekář J. Przybylski, který spis vypracoval pro potřeby nového rektora univerzity — paralelně s vlastními reformními návrhy podávanými běžnou instancí cestou.

K. *Bartnicka* se v článku *Uniwersytet czy szkoła średnia? Raport z Yale 1828* věnovala nezdařenému pokusu o reformu amerických kolejí novoanglického typu, které zakrňely v klasicohumanistickém modelu výuky. Byly to školy gymnaziálního typu, které potlačovaly iniciativu a zájem studentů ve jménu jejich obecné kulturace. Chyběla výuka živých jazyků, moderních vědních či dokonce praktických oborů. Raport vypracovaný profesory z Yale o předkládaných reformních návrzích odmítal ve jménu americké dokonalosti jakékoliv změny podle evropských vzorů. V pozadí snah o udržení školního modelu bez univerzit (systém základní škola — kolej — praxe nebo speciální odborná škola) je znatelný odpor společenských špiček mladé Unie proti jakémukoliv radikalismu a tendence k zachování protestantského „aristokratismu vychování“, nadřazeného praktickému a technickému vzdělání. Rolí hrálo i vědomí kolejních profesorů, že jim na rozvinutí skutečně akademické výuky chybějí finanční prostředky. Publikování Raportu z Yale ohromně

zvýšilo popularitu i frekvenci této ctihodné školy. Řada Američanů ovšem odjížděla studovat zejména na německé univerzity.

Důkladná práce Z. *Lukawského* je věnována *Lidové univerzitě Alfonse Szaniawského v Moskvě*. Penzionovaný generál a úspěšný podnikatel Szaniawsky odkázal r. 1905 velkou část svého rozsáhlého jmění na zřízení volné lidové univerzity s vysokoškolským programem. Vykonavatelem testamentárního úkolu se ochotně stal moskevský magistrát, resp. skupina vědců s ním spolupracujících. Krajně liberální statut univerzity bylo třeba tři roky prosazovat proti odporu ministerstva školství a sněmovní pravic. Od zimního semestru 1908/09 se však otevřely učebny pro prvních 287 studentů akademických kursů přírodovědného i historicko-filozofického směru. Od r. 1909 zahájily činnost i kursy populárně-naukové. Večerní univerzita, k jejíž návštěvě nebylo třeba žádných vysvědčení ani dokumentů, získala mezi moskevskou veřejností ohromnou popularitu. Studovali zde mj. lidé vyloučení po revolučních bouřích ze státních škol. Počet studentů akademického stupně stále stoupal — před válkou se tu vzdělávalo 1390 osob zároveň. Mezi studenty bylo nejvíce úředníků, učitelů a studentů navštěvujících i státní školy. Přes polovinu frekventantů tvořily ženy. Populární kursy lákaly pak hlavně středoškoláky, úředníky a dělníky. Ve výuce byl kladen důraz na semináře, praktika a samostatnou práci. Univerzita neměla právo diplomu, dávala však potvrzení o vykonaných zkouškách. Škola lákala nejen studenty, ale i vědce — v jejich dobře vybavených laboratorích byla prováděna intenzivní výzkumná práce, při níž se vyškolila řada mladých badatelů. Univerzita přitom žila ze soukromých podpor, pouze za akademické přednášky se platilo nevelké školné. Univerzita zanikla r. 1919 připojením k Moskevské státní univerzitě.

Studie A. *Banacha* je věnována prvním poválečným letům krakovské univerzi-

ty. I když Univerzita Jagiellońska utrpěl těžké personální i materiální ztráty, zahájil již 19. 3. 1945 výuku a jeho pracovníci se s ohromným nadšením vrhli do odstraňování válečných škod. V průběhu prvního poválečného semestru se zapsalo 5740 studentů, z toho 30 % dělníků a maloročníků. Ohromný význam měly v poválečných letech rozsáhlé univerzitní extenze, běžící až do r. 1950. Společensky důležitým činem bylo též zorganizování univerzitních kursů všestranně informujících o nově získaných územích na západě Polska. Kursy připravovaly inteligenci (zvláště učitele, úředníky a svobodná povolání), která odcházela na západ vést osídlovací akci. Stejně tak byla zintenzivněna příprava kněžích pro tuto oblast. Řada univerzitních iniciativ se ovšem setkala s nepochopením státních institucí, v těžkých poválečných letech byly proti univerzitě vedeny pomlouvačné kampaně v tisku, léta nedůvěry v tradiční centrum vědy přinesla též cenzurní zásahy a neodůvodněné zatýkání profesorů a studentů. Finanční nouze blokovala přitom snahy univerzity o rozšíření možností studia nemajetné proletářské mládeže.

Sborník zakončuje rozsáhlá bibliografie prof. Mrozowské za léta 1930—1984, sestavená J. Dybcem.

Jiří Pešek

Theodor Syllaba — Sáva Heřman, A. Teodorov — Balan na univerzitě v Praze. Knižnice Archivu Univerzity Karlovy, Praha 1987, 170 s.

„Co dobrého a pěkného jsem přidal k základům svého vychování z domova, toho jsem nabyt v Čechách,“ napsal roku 1929 do Národních listů velký bulharský jazykovědec Aleksandăr Teodorov — Balan. Na filozofickou fakultu české univerzity v Praze se zapsal v zimním semestru 1879—80, studium filologie se zvláštním zaměřením na slavistiku (u Gebauera a Hattaly) a historie (u Golla) tu absolvoval r. 1882. Poté

strávil tři semestry na univerzitě v Lipsku, tam také přepsal načisto svou disertační práci pod názvem O zvuku v nové bulharštině, kterou po návratu do Prahy odevzdal na děkanátě filozofické fakulty spolu s přihláškou k přísným zkouškám doktorským. Na základě této práce a po složení obou povinných rigoróz byl dne 24. června 1884 jakožto první zahraniční student slavnostně promován doktorem filozofie české univerzity v Praze.

Z doby bezprostředně po rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity máme v Archivu UK nemnoho disertačních prací. Tím více si vážíme toho, že se zachovala právě Teodorovova rozprava (inv. č. 17). Představuje vzácný historický pramen, z něhož mohli vyjít Theodor Syllaba a Sáva Heřman při koncepci své práce o „učňovských“ letech Teodorova — Balana. V úvodu vylíčili dlouhou životní dráhu bulharského vědce (dožil se bezmála sta let) s výjimkou pobytu v Čechách, který je hlavním tématem dalšího textu. Následující studie T. Syllaby je zaměřena historicky: sleduje Teodorovovo studium na pražské univerzitě, jeho učitele, spolužáky, styky s krajany, zabývá se i lipským údobím jeho života. Studii můžeme konfrontovat s vlastními vzpomínkami „samorostlého Bulhara“, dosud neuveřejněnými — jejich rukopis uchovává Teodorovův syn Stanislav. Díky jeho laskavému dovození mohl S. Heřman přeložit do češtiny jejich část týkající se právě pražského a lipského pobytu. Ve svěžím vyprávění se nám zároveň potvrzuje známá pravda, že totiž lidská paměť má své meze a mohla by i zavádět, nebýt korigujícího svědectví dokumentů.

Historická část monografie je rovnoměrně vyvážená částí filologickou. Ta přináší velmi kvalitní, dobře čitelnou fotoreprodukcí Teodorovovy disertační práce (provedení Naděžda Jirásková—Röselová, editor T. Syllaba). Autor ji napsal dobrou češtinou: v náročném Gebauerově semináři, kde práce vznikala, ostatně ani nemohlo být jinak. S. Heřman

podrobil disertaci detailnímu filologickému rozboru, založenému na hluboké znalosti vývoje bulharského jazyka.

Mezi přílohy zařadili autoři rovněž stať Povaha literární činnosti osvobozeného Bulharska. Teodorov v ní nebyl právě shovívavý k literárním ambicím jistých bulharských vlastenců, kteří se — a v tom bylo právě neštěstí — považovali za velké spisovatele (u nás podobné horlivce ironizoval Karel Havlíček). Kritičnost ovšem Teodorovu — Balanovi v bulharském prostředí příliš neprosperovala, zavrhována byla i jeho demokratická reforma bulharského pravopisu. Velký filolog byl však nezníčitelný a „udolal“ i své odpůrce. K 95. narozeninám se konečně dočkal sborníku vydaného na jeho počest.

V současné době se situace značně zlepšila. Mladá generace filologů v Bulharsku se hlásí k odkazu A. Teodorova — Balana a vydatně z něho čerpá. Monografie T. Syllaby a S. Heřmana vychází proto vstřícně těmto tendencím. Na základě málo známých a dosud nevyužitých pramenů osvětluje důležité údobí Balanova života, které ovlivnilo jeho budoucí vědeckou dráhu. Zároveň je cenným příspěvkem k dějinám vědních oborů, jimž je v poslední době věnována stále větší pozornost.

Marie Štemberková

Romuald Gelles, Rola szkoły niemieckiej w kształtowaniu obrazu Polski i Polaków w okresie międzywojennym, Acta Universitatis Wratislaviensis No. 898, Historia LVIII, Wrocław 1986, 373 s.

Rozsáhlá studie Romualda Gellese je založena na autorových dlouholetých výzkumech polsko-německých vztahů ve sféře kulturní a politické mezi dvěma válkami. Předmětem Gellesova zájmu se tentokrát stal jeden z nejpodstatnějších prostředků indoktrinace německého národa — pedagogický proces. Zkoumal jej především v okruhu základních a středních škol.

Svou práci, v závěru doplněnou přehledem všech citovaných učebnic a učebních pomůcek a soupisem pramenů a literatury, rozdělil Gelles na čtyři velké oddíly s mnoha podkapitolami. První oddíl věnoval hrubému nárysu principů školské výuky v císařském Německu před první světovou válkou a kořenům tendenčnosti v ní. Oddíl druhý se zabývá pokusy o demokratizaci německého školství po válce na bázi spolupráce mezinárodních organizací a snahami o vzájemné odstranění nenávistných a tendenčních pasáží z učebnic. Další oddíl ze všech hledisek analyzuje obraz Polska ve školách výmarské republiky. Zvláště zajímavá je kapitola věnovaná konkrétnímu rozboru interpretace jednotlivých klíčových úseků polských dějin v německých učebnicích. Je nanejvýš jasným příkladem deformování historie vlivem ideologie (Gelles však poněkud podceňuje fakt, že existovaly rozdíly mezi učebnicemi v jednotlivých zemích Německa). Poslední oddíl se zaměřuje na tutéž problematiku jako oddíl předchozí, a to v časovém úseku od uchopení moci nacisty až do počátku války.

Gelles se ve své práci pokusil především o odhalení činitelů, jež po versailleském míru vedly k postupně stále negativnějším, ba nenávistnějším a pohrdavějším postojům německého národa vůči polským sousedům. Podtrhuje hlavně význam permanentního působení všech německých sdělovacích médií, které spolu se školní výchovou měly největší podíl na antipolských náladách Němců, na jejich povětšinou odmítavém postoji k výsledkům Versailles, jež byly německou veřejností chápány jako „rány, které se nesmí zahojit“.

Volání po revanši, především směrem na východ, bylo leitmotivem německé zahraniční politiky nejen v době vlády nacionálního socialismu, ale už za časů výmarské politiky, kdy každá z tehdejších politických stran měla ve svém programu požadavky určité revize „krvavé“ východní hranice. Díky všem těm-

to tendencím se antipolská propaganda, jak zdůrazňuje Gelles, stala jedním z principů výchovného systému německé školy. Ačkoli polsko-německé vztahy procházely zajímavými peripetemi a sannační režim mnohdy projevoval sympatie k avanturistickým počínům německé vnitřní i zahraniční politiky, nikdy nedošlo mezi oběma státy k dohodě o odstranění takových pasáží z učebnic, jež by mohly narušovat jejich vzájemné vztahy (na rozdíl od poměrně hladce uzavřených dohod s jinými státy — Francií, Velkou Británií apod.).

Gelles poukazuje na to, že hlavním činitelem antipolské výchovy na německých školách (především pak ve Slezsku a Prusku) byl pedagogický sbor, jehož řady byly po válce doplněny převážně „vyhnanci“ z východu, nesoucími v sobě logickou nenávisť vůči všemu polskému. To by samo o sobě nemohlo tak jednoznačně negativně působit na světonázorový profil německých žáků, nebýt toho, že po celou dobu existence v ýmarské republiky měli učitelé německých škol volnost ve výběru učebních pomůcek a ve formování osnov.

Romuald Gelles podrobně rozebírá metodiku výukového procesu na německých školách, metodologické principy učebnic a učebních pomůcek, které všechny měly nacionálně šovinistickou podstatu, na jejichž víceméně primitivních rysech se nezměnilo nic ani po vzájemném, byť jen přechodném sblížení obou států. I tehdy německé učebnice nadále zdůrazňovaly autochtonnost germánského osídlení území Polska, zvláště oblastí Pomořanska, Slezska a Warty, jakož i charakterovou a duševní nadřazenost Němců v protikladu k charakterovým nedostatkům a „nečistotě“ Poláků. Ani jazyková tvář učebnic není v tomto smyslu nezajímavá. Autor jí však bohužel nevěnoval příliš pozornosti, ačkoli právě sémantická stránka učebnic dle uvedených ukázek byla zářným příkladem toho, jaká byla Lingua tertia imperii.

Jazyk třetí říše se samozřejmě vyvíjel i v učebnicích a v repertoáru proti-

polských výpadů byl neustále „obohacován“, protože byl směřován především na mládež, kterou měl připravit na budoucí konfrontaci s „přechodným polským státem“.

Gellesova studie je založena na velké heuristické práci. Vedle normativů centrálních zemských institucí prostudoval autor desítky učebnic, učebních pomůcek a nejrůznější pedagogický materiál. Detailně se zabýval i denním a odborným tiskem a archivním materiálem příslušných ministerstev a polských vyslanectví a konzulátů v Německu. Tyto instituce vyvíjely hlavně v druhé polovině 30. let značnou aktivitu při polsko-německých jednáních o úpravě učebnic. Ta byla Německem jednostranně ukončena v roce 1938. V těchto souvislostech je v publikaci řada zajímavých citací, takže se studie zároveň stává i zajímavou čítankou doby.

Práce je svých charakterem syntetickou studií, která své výsledky komparuje s výsledky starších bádání. Na závěr si Gelles položil několik zásadních otázek. Především se věnuje tomu, co bylo výsledkem soustavného štvání německé mládeže a celého národa vůči Polsku. Bylo to ztotožnění se většiny německého národa s Hitlerovými cíli v Polsku, které pak vedlo k 1. září 1939 a následujícím pěti letům nejstrašnějšího období polské historie.

Romuald Gelles poukazuje též na to, že jím naznačené problémy zůstávají ve své podstatě stále aktuální, vždyť značně problematické pasáže existují navzdory mezivládním dohodám v učebnicích Německé spolkové republiky dodnes.

V širším kontextu je Gellesova práce cenná svým poukázáním na obrovské nebezpečí systematické indoktrinace národa kvůli zájmům z hlediska dějin lidstva někdy zcela efemérních ideologií.

Jiří Kuděla

Wissenschaften im Nationalsozialismus, Geschichte und Gesellschaft 12, 1986,

Heft 3, Vandenhoeck/Ruprecht, Göttingen 1986, 424 s.

Třetí sešit dvanáctého ročníku časopisu *Geschichte und Gesellschaft* s mezinárodní účastí, redigovaného na univerzitě v Bielefeldu, přinesl (kromě obvyklého diskusního fóra věnovaného tentokrát Carlu Schmittovi a Frankfurtské škole) pod titulem *Wissenschaften im Nationalsozialismus* tři zásadní studie.

První z nich vyšla z pera profesora katedry historie Katolické univerzity ve Washingtonu *Jerry Z. Mullera*. Má snad trochu zavádějící název *Enttäuschung und Zweideutigkeit*, ale již podtitul řekne čtenáři více — *Zur Geschichte rechter Sozialwissenschaftler im „Dritten Reich“*. Hned na počátku si Muller klade navýsost ožehavou otázku týkající se minulosti vědeckých veličin v poválečném Německu a zkoumá kontinuitu jejich práce a vývoje oborů sociologie, psychologie a psychoanalýzy v rámci „zglajchšaltovaných“ vědních oborů v hitlerovském režimu a v novém Německu. Zabývá se rolí těchto vědeckých osobností v jejich dvojznačném postavení a snaží se dokázat, že to nebyli nacisté v pravém slova smyslu. Pravicí sociologové a psychologové, jako byli např. Erich Rothacker, Arnold Gehlen, Hans Freyer, Hans Zehrer, ale i Martin Heidegger aj., patřili před rokem 1933 dle Mullera mezi nejradikálnější konzervativce v německé vědě a většina z nich zůstala ve vlasti i po nástupu Hitlera k moci, protože vkládala do nové vlády velké naděje. Dle autorovy interpretace znamenalo nově nastolený totalitní stát pro velkou část těchto intelektuálů lepší, podstatně pozitivnější kontrapunkt než „skupinový egoismus liberálně demokratického Německa“. Důležitý v jejich pozdějším vědeckém vývoji v rámci nacistického státu se pak podle Mullera stal moment hlubokého rozčarování a zklamání, ke kterému museli tito lidé během existence říše logicky dojít, ze kterého ale jen málokterí vyvodili důsledky pro změnu svých dosavadních

postojů. Autor se snaží takový vývoj objasnit na příkladu Hanse Freyera, jednoho z největších exponentů nacionálně socialistické sociologie. Osudy tohoto koryfeje „revolučního konzervatismu“ výmarské republiky, obdivovatele Macchiavelliho, politického pamfletisty, kulturního vyslance třetí říše a pozdějšího vydavatele Brockhausova lexikonu v Německé spolkové republice, považuje Muller za dostatečně exemplární pro posouzení situace a myšlenkového vývoje intelektuála v totalitním státu. Autor bojuje proti černobílému posuzování takových osobností, jako byl právě Freyer. Zdůrazňuje jeho přínos obecně vědecký a jeho působení v Maďarsku v l. 1938 až 1944 (1941—44 šéfem Německého vědeckého ústavu v Budapešti).

Těžko můžeme souhlasit s tím, že posuzovat vinu či nevinu intelektuála participujícího na společenském a vědeckém životě v totalitním státu je velmi diskutabilní. Stejně tak nemůžeme akceptovat Mullerovu snahu o zachycení barevných odstínů u některých lidí se zcela prokazatelně hnědou minulostí. Zároveň však nelze nepoukázat na evidentní výsledky jejich vědeckého potenciálu.

Herbert Mertens ze západního Berlína upozorňuje ve své stati *Angewandte Mathematik und Anwendungen der Mathematik im nationalsozialistischen Deutschland* na některé neznámé aspekty spojení této vědní disciplíny s vojensko-průmyslovým komplexem nacistického Německa. Svůj výklad začíná popisem geneze aplikované matematiky a jejího vývoje v Německu v letech 1890 až 1932. Koncem této periody se aplikovaná matematika dostává do popředí zájmu v souvislosti s matematikou průmyslovou. Mertens dokazuje, že na rozdíl od anglosaských zemí neměla aplikovaná matematika v Německu tak silné postavení na technikách, učila se více v univerzitních posluchárnách a mnohá její odvětví měla spíše deskriptivní charakter. V dalším období let 1933 až 1937 se aplikovaná matematika stala opravdovou služkou nacionálního socialismu. By-

la okamžitě stížena rasovou perzekucí (postihla jednu třetinu všech řádných profesorů z univerzit a jednu šestinu z technik). Lidé typu Georga Hamela pak redukovali aplikovanou matematiku v některých polohách až do zcela naturalizované podoby — zářným příkladem toho jsou věrné služby poskytnuté rosenbergovcům při „vypočítávání“ rasové čistoty celých národů.

Těsně před vypuknutím války a na jejím počátku byli všichni vědci z oblasti užité matematiky postaveni zcela do područí militarizace německé společnosti — podíleli se na vývoji letadel, dešifrovacích přístrojů (hlavně v kompetenci RSHA), počítačů, řízených střel atd. Zvláště intenzivně probíhalo jejich nasazení po vyhlášení totální války v únoru 1943. V té době byla již většina řízení vědy v rukou SS. Himmler se též zasadil o to, aby bylo využito intelektuálního potenciálu lidí, kteří byli v koncentračních táborech z rasových nebo politických důvodů (to má pro naši oblast zajímavou konsekvenci — díky tomuto Himmlerovu nařízení ušel smrti kvůli poslechu zahraničního rozhlasu odsouzený pražský matematik Ernst Mohr, jenž ještě v letním semestru roku 1943 učil v matematickém ústavu přírodovědecké fakulty německé univerzity).

Speciální vězeňské a koncentrační laboratoře, jež se podílely na vývoji V 2 a na některých experimentech atomového výzkumu, však již nemohly odvrátit agónii nacistické mašinerie. Po válce se řada renomovaných německých matematiků plyně zapojila do zbrojního úsilí vítězných západních mocností, především Spojených států.

Posledním příspěvkem je studie *Kristie Macrakis* z Harvardu (*Wissenschaftsförderung durch die Rockefeller-Stiftung im „Dritten Reich“. Die Entscheidung, das Kaiser-Wilhelm-Institut für Physik finanziell zu unterstützen, 1934—1939*). Zabývá se v ní podporou věd v „třetí říši“ Rockefellerovou nadací v souvislosti se závažným rozhodnutím ve

dení této nadace, finančně podporovat v letech 1934—39 fyzikální ústav císaře Viléma. Studie podrobně rozebírá tuto významnou epizodu z dějin působení Rockefellerovy nadace v říši, která dobře charakterizuje dvojaký vztah Spojených států k nacionálně socialistickému režimu v Německu až do samého počátku druhé světové války. V centru pozornosti jsou především důvody, které vedly nadaci k tomu, aby i po nastoupení totalitního systému a po evidentních náznacích toho, jaký bude další vývoj Německa, splnila svůj závazek z roku 1930 a začala poskytovat 650 000 dolarů na krytí výdajů s výstavbou fyzikálního ústavu a ústavu pro buněčnou fyziologii. Mackaris zdůrazňuje důležitou roli a osobní vliv Maxe Plancka, jemuž se po téměř dvouletém jednání v l. 1934—35 nakonec podařilo přesvědčit zodpovědné činitele nadace k vyplácení příslibené podpory. Ačkoli vyplácení naráželo ve Spojených státech v tisku i mezi mnohými členy nadace na silný odpor, byla slíbená částka postupně vyplacena téměř ze dvou třetin. To umožnilo fyzikálnímu ústavu začít práci již v roce 1938. Ani po prokázaných svědectvích o tom, co se v Německu z rasových důvodů děje s vědeckými osobnostmi známými po celém světě, nebylo vedení nadace schopno odmítnout další financování ústavů. Vzmohlo se jen na postupné zvyšování požadavků podmiňujících vyplácení nadace do té míry, až nebyly pro Plancka přijatelné. Bezprostředně po přerušení plateb na podzim roku 1939 byl ústav zcela podřízen novému systému válečného hospodářství a personálně přizpůsoben tak, aby vyhovoval novým ideologickým požadavkům. Jeho výzkum byl pak výhradně orientován na válečné cíle.

Studie tvořící další sešit časopisu *Geschichte und Gesellschaft* se vyznačují moderním zpracováním pramenů, dostatečným nadhledem a tematickou sevřeností. Znovu tak potvrzují vysokou úroveň tohoto periodika.

Jiří Kuděla

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1989

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXIX — Fasciculus 1

Redakční rada:

doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., předseda,

doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., místopředseda,

PhDr. Michal Svatoš, CSc., tajemník,

PhDr. Karel Beránek, doc. PhDr. Marie Bláhová, CSc.,

PhDr. Vilém Herold, CSc., doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.,

PhDr. Václav Lomič, CSc., RNDr. Luboš Nový, DrSc.,

PhDr. Miloslav Ransdorf, CSc., doc. PhDr. Anna Skýbová, CSc.,

PhDr. Vladimír Šlik, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravila Jarmila Lorencová

Jazykově upravila PhDr. Marie Štemberková

Dáno do tisku 7. 9. 1988

Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., závod 42, Opava

Vydání 1. Náklad 500 výtisků Brož. 15 Kčs ISSN 0323—0562

Adresa redakce: Archiv Univerzity Karlovy, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1